

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

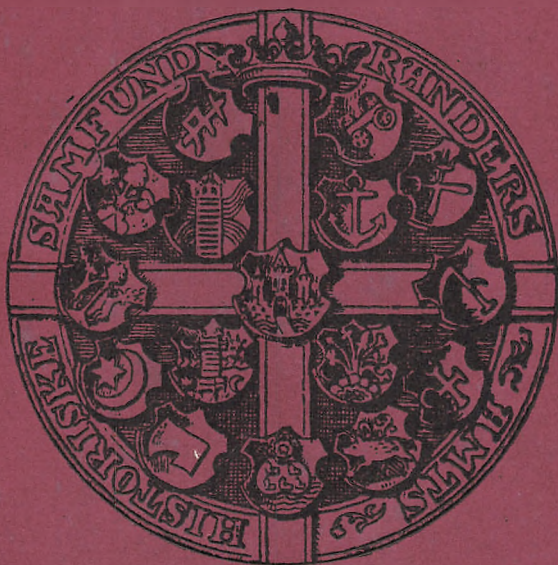
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA
RANDERS AMT

HISTORISK AARBOG

UDGIVET AF

19

33

PRIS: 3 KR. 50 ØRE

FRA RANDERS AMT

XXVII

AARBOG

UDGIVET AF

RANDERS AMTS HISTORISKE SAMFUND

1933

RANDERS
C. J. RYE'S BOGTRYKKERI
1933

Redaktionsudvalg:

Redaktør *Engelberth Dröhse.*

Godsejer, cand. theol. *J. Estrup.*

Hovedgaarden Hvidsten,

Gassum Sogn, Nørhald Herred.

Af Fuldmægtig Paul Gleerup, Randers.

FOR ARILDS TID har Landet mellem de to naturlige Grænser, Randers Fjord og Mariager Fjord, været delt i fire Herreder: Onsild (Kong Valdemars Jordebog: Othænshyllæhæreth efter den gamle Odinshelligdom, Odins Hille) langs med Mariager Fjord, Gerlev (Herlefhæreth) ud mod Kattegat og Randers Fjord, Støvring (Stifringhæreth) med Randers Købstad og de store Engstrækninger langs samme Fjord, og endelig ligger som en Kile ind mellem disse tre med kun en ganske kort Side ud mod Fjorden, Nørhald (Hallæhæreth).

Foruden denne Inddeling i Herreder, der saaledes var og endnu er herskende over hele Danmark, havde vi endvidere forud, som det synes mest udpræget for Nørre- og Sønderjyllands Vedkommende, en (baade verdslig og senere gejstlig) Deling af Landet i større Omraader, nemlig Syslerne, hvis Grænser aldrig skar Herredernes, men altid indeholdt flere hele af disse. Efter den saakaldte Kong Valdemar (Sejr's) Jordebog, der hidrører fra 13. Aarhundredes første Halvdel, hørte da de fire nævnte Herreder Nord for Randers saaledes til Ommer (Omungær, et Navn, hvis Oprin-

delse ikke kendes) Syssel; men dette Sysseis Omraade strakte sig ydermere helt hen paa den anden Side Viborg, hvorved det tillige omsluttede de 3 Herreder: Nørlyng, Sønderlyng og Middelsom¹). Saavel her i Jylland som ogsaa paa Øerne var Syslet i kirkelig Henseende underlagt Provsten, f. Eks. nævnes den i Randers By boende Provst flere Steder som Provst for Ommersyssel²), og dette Sysseis Ting holdtes her i Randers paa Frue Kirkegaard, der indtog den vestligste Del af det nuværende Raadhustorv³); da Provstierne efter Reformationen (allerede 1490 finder jeg dog nævnt: Mikkell Jensen, Præst i Udbyneder og Provst i Gerlev Herred) imidlertid ændredes til at følge Herredernes Omraade, altsaa blev betydeligt mindre, da svandt dermed den sidste Rest af Syslets Betydning som Inddeling helt hen⁴).

- 1) Ordet Syssel kendes jo endnu i vore Dage i Betydningen: Gerning, Arbejde e. l., men tidligere har det altsaa ogsaa haft den mere udvidede Betydning af et Distrikt, hvorover Myndighed var erhvervet.
- 2) Saaledes: Olaff Thrugelsøn, Provst i Omor Syssel i Aars Biskopdom, i et Dokument dateret Randers $\frac{2}{9}$ 1443 (Repertorium).
- 3) Dette Tingets Plads maa dog senere i alt Fald nu og da være blevet ændret; thi i en Strid om Lystrup Skov i Vindblæs Sogn, Gerlev Herred, mellem Jørgen Krumpen i Skjøttrup og Knud Thomesen (Vognsen) i Revsnæs indankes denne Sag for Bisp Ejler (Bølle) og Bygdemænd forsamlede i Aarhus (Repert. $\frac{5}{5}$ 1483); kort Tid efter (Repert. $\frac{21}{6}$ 1483) behandles den samme Sag ved Viborg Landsting, for endelig til Slut at faa sin Afgørelse ved Kong Hans' Retterting (Repert. $\frac{15}{6}$ 1483). Vi ser da heraf for det første, at Sysseitinget paa den Tid endnu var ved Magt, for det andet, at Sysseis eller Bygdetinget ved denne Lejlighed havde Sæde i Aarhus, samt endelig for det tredje, at Bispfen her selv ledede Tinget.
- 4) Iflg. Fundats for Randers Hospital, dateret Koldinghus $\frac{25}{3}$ 1558, skænkede Christian III „till forskreffne thee Fattiges Verelse och Bolig, en vore och Kronnens Gaardt udi forskreffne Randers liggendis, som kaldes *Proueste Gaarden*“.

I samme Forbindelse kan jeg her ikke undlade at nævne, at hele Ommersyssel oprindeligt hørte under den Viborg Bisp, men henimod Aaret 1395 (der synes nu at herske nogen Divergens om Aaret og Anledningen) pantsatte Bisp *Jacob*, med Guds Naade Biskop i Viborg paa den Tid, til sin Kollega paa Aarhus Bispestol, *Bo Mogensen*, intet mindre end de 4 Herreder Norden Randers; det fik maaske endda være, men at Pantet aldrig siden er blevet indløst, kan vel næppe tilgives. Gerlev, Onsild, Nørhald og Støvring Herreder hører den Dag i Dag under Aarhus Stift. Naar der imidlertid i et Lovhaandskrift fra ca. 1585 (Thott 1998, 4°) findes en Notits om, at disse 4 Herreder Nord for Randers brugte Viborg-Skæppe med Korn, falder det jo udmærket i Traad med, at dette Omraade oprindeligt hørte sammen med Egnen omkring Viborg¹⁾.

Det er ret sandsynligt, at der før Kristendommens Indførelse indenfor hvert Herreds Omraade har været et hedensk Offersted, undertiden med en tilknyttet hellig Kilde, et Samlingssted for Herredets Mænd og maaske Oprindelsen til det senere Herredsting, der som Regel havde sin Plads nogenlunde midt i Herredet paa eller ved en Høj, hvor den hele Retshandling da foregik Aaret rundt under aaben Himmel og inden de „fire Stokke“. I Gassum Sogn findes saaledes baade en „Tinghøj“ og en „Galgehøj“, ligesom Nabosognet Spentrup i Nærheden af Spentrupgaard ogsaa har sin „Tinghøj“; Tingstedet synes saaledes at have skiftet Plads, men begge de nævnte Tinghøje ligger dog omtrent i Nørhald Herreds Midtpunkt.

1) Der gik 8 Aaboskæpper, men kun 7½ Viborgskæppe paa 1 Tønde.

Vi vil nu forlade disse Betragtninger over Landets Inddeling i al Almindelighed og straks begive os ind i det Sogn, det store Gassum Sogn, der danner Skuepladsen for Skildringen her. Sydgrænsen overskrider vi paa Randers—Mariager Landevej ved den svage Drejning, Vejen dér foretager midt imellem Hastrup og Hvidsten og skuer da ud over en flad, ret højtliggende Slette, hvis Ensformighed først brydes langt ovre mod Øst af den i nyere Tid anlagte Allestrup Plantage, der igen støder umiddelbart op til den for omtrent 100 Aar siden af *St. Steensen Blicher* paa-begyndte Plantning. Til den gamle Ejendom Allestrupgaard, der allerede 1488 omtales i et Dokument som et øde „bygge“ og som ejet af Væbneren Jørgen Poulsen i Kvortrup (Hem Sogn), hører et meget stort Areal, flere Hundrede Tønder Land, men største Delen heraf er nu tilplantet¹⁾. Et Konsortium, bestaaende bl. a. af flere kendte Randers Borgere, købte i Halvfemserne i forrige Aarhundrede, vel især for Jagtens Skyld, Ejendommen af den daværende Ejer *Jens Buus*, i hvis Tid Gaarden forøvrigt brændte; store Dele af Arealet, der laa hen dækket af frodig Lyng, blev dernæst plantet til med Gran og Fyr, og en Bestyrer blev indsat paa Ejendommen som Leder af Bedriften. Naar vi nu fortsætter vor Vandring fra denne Plantage mod Nord tværs over Hald—Gassum Vejen, passerer vi snart efter først Ejendommen Søgaard, ligeledes med tilhørende stort Jordomraade, hvoraf en Del endnu ligger hen dækket af Lyng, og kommer dernæst snart efter ind til Landsbyen Dyrby med den gamle Adelsgaard Dyrbygaard, hvis Historie vi maaske en anden Gang kan faa Lejlighed til at for-

1) Repertorium 4/4 1488.

tælle. Nu maa vi nøjes med at fastslaa, at Ejendommen stadig findes, vel at mærke i ny og moderne Skikkelse, da en Lyn-Brand i Aaret 1906 fuldstændig ødelagde den netop saa typiske gamle Gaard, hvor for Aarhundreder siden Slægter af Adel havde deres Hjem. Her i Sognets nordøstligste Hjørne finder vi paa Skraaningen ned mod Kastbjergaaens Dal ad en skummel, ensporet Hulvej ind i det ejendommelige Landskab Dyrby Krat, en forglemt Rest af Danmarks oprindelige Skove, hvor allerede i Aaret 1604 den kendte Lensmand over Dronningborg Len, *Eske Brok*, ses at have dyrket Jagtens Glæder i Selskab med en god Ven, Lensmanden paa Mariager Kloster, *Oluf Rosensparre*¹⁾. Senere hen i Tiden kom Sognets Præst, Jyllands store Digter, *St. St. Blicher*, der som bekendt var ivrig Jæger, ogsaa ofte til Dyrby Krat for at jage. Ude i Kæret her Nord for Krattet finder vi fremdeles det nu fredlyste Voldsted Ulvholm Slot, i sin Tid omgivet af Vand, den Gang en Arm af Mariager Fjorden strakte sig helt her ind og muliggjorde Sejlads i denne Dal, hvor man derfor ogsaa nu og da som Minder herom ved Tørvegravning støder paa Skibsredskaber og deslige; en Mand fra Kærby, som jeg fornylig (1931) talte med, kunde saaledes oplyse, at han for nogle Aar siden havde været med til at opgrave en svær, flere Alen lang Skibsmast, der forøvrigt efter Mandens Udsagn købtes

1) *Eske Broks Kalenderoptegnelser for nævnte Aar, der er trykt i Danske Samlinger 2 R., II.* Det hedder heri: „Den 15. September 1604 iaget Oluff Rossenspar och ieg j Dyrby Krat; skiød Olluffs dreng j reff; bette ieg 2 harer“. (Oluf Rosensparre til Skarholt m. v. døde 1624 som sin Slægts sidste Mand, idet hans Søn, Sten Rosensparre, der var forlovet med Eske Broks Datter Margrethe, allerede 1612 fandt Heltedøden i Kalmarkrigen).

af Karetmager *Bach* i Hald¹⁾. Over Ulvholms Historie hviler et eget mystisk Skær, idet intet som helst historisk paalideligt er bevaret i Arkiverne om Gaarden, der saaledes allerede tidlig har mødt sin Skæbne og det sikkert længe før Grevefejdens eller Klement-Oprørets Tid, hvortil Sagnet ogsaa har villet henhøre dens Undergang.

Sognegrænsen følger nu Dalen Vest paa, gaar tværs over Landevejen forbi Kjellerup helt hen imod Svenstrup, og her i Sognets nordvestligste Del kommer vi da bl. fl. til de to Randrup-Gaarde Neder- og Over-Randrup, hvorunder hører en ret stor Plantning af Graner; her har tidligere været tættere Bebyggelse, hvorom gamle Diger, Gaardtomter o. s. v. endnu den Dag i Dag kan vidne, ligesom den velbevarede, nu fredlyste Ruin af Byens gamle Kirke eller Kapel (15 m lang og ca. 7 m bred), hvor formentlig en Munk fra det nærliggende Glenstrup Kloster i sin Tid har holdt Gudstjeneste, taler sit eget stumme Sprog om det Liv, her en Gang har rørt sig, men hvorover Tiden har lagt et uigennemtrængeligt Slør²⁾. Det er ligeledes her i Nærheden, at en anden interessant Fortidslevning, nemlig Trevolden, er at finde; de tre parallelt løbende Jordvolde med tørre Grave

1) „Der er en Gyde i Hem By, der endnu kaldes Skibsgyden. Det maa være fra den Tid, der var Sejlads hertil. De Gamle fortalte, at der har været Sejlads her fra Byen og ned til Kaasdammen, som er en 600 Alen her Øster paa, og derfra ned til Kjellerup Aa, derefter langs med Dalstrøget mellem Onsild og Gjerlev Herreder ud i Mariager Fjord“. (Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III, Side 349 f.)

2) Ejeren af den nordvestligste Gaard i Randrup fortalte mig den 10/10 1932, at han kort forinden paa sin Mark havde opløjet Stedet af en Gaard. Der blev ved samme Lejlighed fundet en Figur e. l. (af Ler?).

imellem, hvoraf den bestaar, forklares som en Vej-spærring, anlagt i Forsvarsøjemed i den tidlige Mid-delalder, men andet og mere er man vistnok ikke i Stand til at fortælle herom; kun en Del af Volden, der oprindeligt har haft en Længde af ca. 1 km, er nu tilbage (fredet), det meste er sløjfet.

Naar vi nu fra denne tørre Egn drager videre mod Syd, kommer vi Vest for Gassum By til en Mose- og Engstrækning med Tørveskær; det er Hale-kæret og Skravkæret, Oprindelsen til den i Skals Aa udløbende Kaat Bæk, og er vi dernæst naaet vel herover, møder vi atter det flade Slettelandskab, der er særegent for den sydlige Del af Gassum Sogn. Vi har nu saaledes tilendebragt en hastig Rundgang i Sognets Yderkanter og i meget grove Træk ridset de forskellige Landskaber op; ad Landevejen Syd fra vil vi da holde vort Indtog i den Landsby, hvis Hoved-gaards Historie vi ved Hjælp af et magert Kildestof og ved Undersøgelser paa Aastedet i de næste Linier skal forsøge at klarlægge.

Ret tilfældigt, kan man vel nok sige, er der endnu i Rigsarkivet bevaret et paa Latin skrevet Pergaments Brev fra Onsild Herredsting, dateret 9. Maj 1343, hvori Navnet Hvidsten træffes for første Gang i Hi-storien; Brevets Indhold iøvrigt vedkommer slet ikke vor Hovedgaard her, men blandt de Mænd, der som Vidner har sat deres Segl under, træffer vi ogsaa en vis *N. Jensen* eller *Jonsen de Hwitsteen*, og sam-men med ham forsegler endvidere en Munk, Broder *Thomas* fra Glenstrup Kloster, samt en lige saa ukendt og ubestemmelig Mand som *Niels Jensen*, der hedder

*Astrad Eriksen*¹⁾. Beklageligt nok er netop Niels Jensens Segl i Tidens Løb gaaet tabt, og vi kan saaledes ikke ad denne Vej faa nogen Underretning om hans Herkomst; vi maa derfor sikkert for stedse nøjes med den korte Oplysning, Dokumentet indeholder, at Gaarden i Hvidsten var til i det anførte Aar og da ejedes af den nævnte Adelsmand²⁾.

Derefter findes intet nævnt om Hvidsten før i 1360, under hvilket Aarstal Registraturen af Mariager Klosters Breve kort og godt meddeler³⁾: „*Jens Mogensens*

1) Repertorium 1 Række, I, Side 323. Der er en vis Sandsynlighed for, at den Væbner Aage Astradsen, boende i Ribe, der i sit Testamente af 1396 bl. a. betænkte Essenbæk Kloster med 2, Nørre Kloster (Glenstrup) med 4 og Glenstrup Kirke med 2 Mark Sølv, er Astrad Eriksens Søn. (Kinch: Ribe By, Side 260).

2) I Bogen om Lilje Juulernerne lader Forfatteren, Kaptajn Th. Thaulow, med Forbehold N. Jenssen i Hvidsten tilhøre denne Juul-Slægt, idet han da skulde være en Brodersøn af Palne Jenssen i Støvringgaard, men det er kun Gisning; intet herom kan bevises.

3) Det var en ganske utrolig Mængde Ejendomme, Mariager Kloster i Tidens Løb ved Gaver og Køb var kommet i Besiddelse af, men de hertil svarende Dokumenter er næsten alle gaaet tabt. Paa den kendte Peder Dyrskjøts Tid, omkring 1660—70, synes en Del af Arkivet endnu at have været i Behold; snart efter er det dog forsvundet, rimeligvis ganske simpelt brugt til at tænde op med i Kamn og under Grubekedel. Et Par Fortegnelser (Registraturer), der er affattet ved Lenets Overdragelse til nye Lensmænd, har man ganske vist endnu over disse Breve, men det er selvsagt kun en ringe Erstatning, idet der heri kun ganske kort er anført Brevenes Dato og Indhold, hvortil saa kommer, at en Del af Arkivet (den ældste) var i en saa elendig Forfatning, at man end ikke fandt det Umagen værd at registrere det. Der er opført over 1000 Numre (væsentligst Adkomstdokumenter), saa man vil forstaa, hvilke Værdier Klostret har ejet, og hvilke historiske Værdier, der er gaaet tabt ved Arkivets Ødelæggelse. (En Fortegnelse over Brevene er trykt i Danske Magazin, Bind II og VI samt i Ældste Arkivregistraturer, Bind V¹⁾).

Skøde til *Niels Kruse* paa alt hans Gods i Hvidsten¹⁾. Hvorvidt Hovedgaarden er indbefattet i dette „alt hans Gods“, eller her kun er Tale om Bøndergaarde, kan naturligvis ikke afgøres paa dette Grundlag. Den nævnte *Jens Mogensen* skal da efter Kaptajn *Thaulows* Mening være en Fætter til *Niels Jensen* i Hvidsten og Fader til den *Mogens Jensen*, der i 1381 maatte overlade Hr. *Christiern Vendelbo* sin Gaard Trudsholm for sammen med sine Staldbrodre at blive udløst af det Fangenskab, hvori de sad²⁾. *Niels Kruse*, der fik Godset i Hvidsten tilskødet, nævnes som Stamfader til Adelsslægten Kruse, i Slægtebøgerne kaldet „de trofaste Kruse'r“, og han hørte vistnok hjemme i det nærliggende Hastrup; Slægten, hvis Vaabenmærke var: En blaa Jødehat med røde Opslag, delte sig senere hen i Tiden i flere Linier, hvoraf en gennem mange Aar var bosat i Ballegaard, Falslev Sogn, en anden boede paa Vingegaard, Nr. Vinge Sogn; flere af Slægtens Medlemmer tjente med Hæder i den danske Hær og Flaade, og *Enevold Kruse* til Hjermeslevgaard i Vendsyssel havde paa Kristian IV's Tid Sæde i Rigsraadet. Ritmester *Henrik Ryse Kruse* døde 1766 i København som Slægtens sidste Mand³⁾. Stamfaderen *Niels Kruse* havde de 3 Sønner *Johannes*, *Mikkel* og *Mogens*, og disse Krusesønner ser vi da i Aaret 1401 pantsætte til Væbneren *Mads Nielsen* „de Begh“, d. v. s. i Nørbækgaard (Nørbæk Sogn) for en Sum af 28 Mark Sølv en Del Gods i Nørhald Herred, hvoriblandt ogsaa 2 Gaarde i Hvidsten⁴⁾. Den samme *Mads Nielsen*, der

1) Repertorium for nævnte Aar.

2) Repertorium 12/4 1381.

3) Danmarks Adels Aarvog XVII.

4) Repertorium 28/6 1401.

ligesom Slægten *Basse* fra Vendsyssel førte et krumt Jægerhorn som Vaabenmærke, men iøvrigt ellers er husvild i Adelshistorien, købte yderligere i Aaret 1403 endnu en Gaard i Hvidsten af *Peder Mortensen (Galskyt)*, men det kan stadig ikke afgøres, om der ved disse Handeler er Tale om Hovedgaarden eller kun om Bøndergaarde i Hvidsten By; det sidste er nok det troligste.

Podebusk.

Noget uklart er det fremdeles foreløbig med Hensyn til nærmere Bestemmelse af Godset som ogsaa med de helt nye Personer, der rykker frem paa Skuepladsen, da Ridderen Hr. *Henning Podebusk* til Skjern (Skjern Sogn, Middelsom Herred) iflg. et Dokument af $\frac{2}{12}$ 1419 (nu i Rigsarkivet) pantsatte alt sit Gods i

Hwithsteen Sogn i Omærssysæl, baade øde og bygt, for 24 lødige Mark i „landganx“ Penninge til Bymand i Randers *Jens Terbernsen*, „saa at han skal have det i sit fribrugende Pant“, og vil *Jens Terbernsen*, staar der videre, ej længer undvære sine Penge, skal han have Fuldmagt at udsætte Godset andetsteds og tage sine Penge, hvor ham lyster¹⁾. Flere Aar efter, nemlig den $\frac{27}{6}$ 1446, ser vi dernæst Hr. Hennings Enke, *Kirstine Jensdatter Falk*, fortsætte i samme Spor (Ægteparret havde forøvrigt gennem flere Aar stadig

¹⁾ Repertorium 1. Række, III, Side 264. Naar Godset her siges at ligge i Hvidsten Sogn, maa det sikkert bero paa en Huskefejl fra Skriverens Side, idet Hvidsten alt i det førnævnte Dokument af 1401 omtales som liggende „in parochia Gasum“, altsaa i Gassum Sogn.

ført den Politik at sælge og pantsætte deres Gods¹⁾, idet hun af en anden Borger i Randers, *Jens Gregersen*, der rimeligvis har overtaget Jens Terbernsens Fordring, laaner yderligere 30 lybske Mark og giver ham Pant i 3 Gaarde i Hvidsten. Da, som vi senere skal faa at se, Hr. Henning og Fru Kirstine Jensdatter virkelig ogsaa ejede Hovedgaarden i Hvidsten, skulde man jo formode, at Jens Gregersen, naar alt Godset i Hvidsten var pantsat, fra nu af ogsaa var Panthaver i Hovedgaarden i denne By. Skønt det anførte Dokument af 1446 tidligere er trykt, vil vi dog for at lette Oversigten gengive det her igen fra Ord til andet, som det findes i Erslevs Repertorium:

„Jeg Kyrstenæ Jensdatter paa Skern, Hr. Hennyngh Potboskes Efterleve, er skyldig Jes Gregorsszen Borger i Randers 30 lib. Mk. „firleyæ“ Mønt²⁾, for hvilke jeg pantsætter ham og forhøjer det Gods, som min Husbond udsatte Jes Terbernsszen, der var Borger i Randers, for 24 lødige Mk., som hans aabne Brev der paa udviser, som er 3 Gaarde i Hal H., i Gasom S., i Hvytsten By, det Gods panter jeg og „ophøver“ ham for de fornævnte 30 lybske Mk. over det, som det tilforn stander. Naar det skal løses, skal advares paa Hal H.s Thing 3 Thing før Midsommer, og Løsningsdagen skal være Michels Dag, og Skylden følge Hovedpengene. Medbeseglet af gode Mænd Bordh Jensszen, Yerr Christernsszen, V. V., Pedher Nielsszen Borgemester i Randers, Nis Simonsszen, Jon Anderszen, Raadmænd, Ulf Persszen og Matiss Jeiepszen, Borgere sstds. Datum Mand. for Petri et Pauls Dag“.

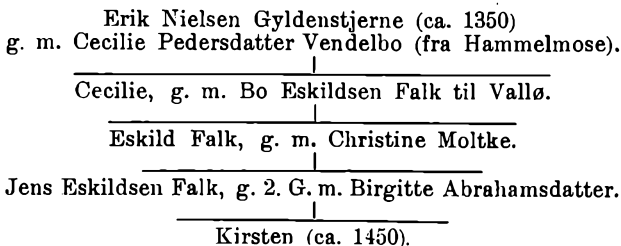
1) Saaledes pantsatte Hr. Henning ligeledes i 1419 for 800 gamle engelske Nobler Halvdelen af Vallø „den Halvdel, som kommer i min Del paa min Husfrue Kirstines Vegne“.

2) Udtrykket „firleyæ“ Mønt skal man vistnok forstaa saaledes, at Mønten var gældende i de 4 Hansestæder: Lübeck, Rostock, Stralsund og Wismar.

Inden vi gaar videre, vil vi et Øjeblik se lidt paa den i det foregaaende nævnte Henning Podebusk og hans Hustrus Familieforhold. Stamfaderen til de danske Podebusk'er, Hr. Henning Podebusk (egl. Putbus) kom fra Øen Rygen her til Landet med Valdemar Atterdag, blev Drost efter *Klaus Limbek* og var saavel under Kong Valdemar som i Dronning Margrethes første Regeringsaar en meget betroet Mand herhjemme. En af hans Sønner, Ridderen og Rigsraaden Hr. *Hans von Podebusk*, var gift med en Datter af den her tidligere nævnte Ridder Hr. *Christiern Vendelbo* og *Elné* (Ridder Hr. *Niels Bugges* Datter), i hvilket Ægteskab blandt flere Børn ogsaa var en Søn, der ligesom Bedstefaderen hed *Henning Podebusk*, og denne Henning var det da, der pantsatte alt sit Gods i Hvidsten. Slægten, hvis Vaaben var: Et tværdelt Skjold med en opvoksende Ørn i 1. Felt, 2. Felt skaktavlet, bar Tilnavnet: De prægtige Podebusk'er; den uddøde i det 19. Aarhundrede.

Kirstine Jensdatter Falk var en Datter af Hr. *Jens Falk* til Vallø og en Datterdatter af den paa Dronning Margrethes Tid kendte, mægtige Adelsmand *Abraham Brodersen* (af Slægten *Baal*), hvem Erik af Pommern i Dronningens Fraværelse lod henrette i 1410¹⁾. Gen-

1) Et Brudstykke af Stamtavlen ser saaledes ud:

nem sin Fader arvede Kirstine Jensdatter (fra Slægten Vendelbo) Part i Skjern, og da Hr. Hans Podebusk, hvis Hustru som alt nævnt ligeledes var af Vendelbo-Slægten, ogsaa ejede Parter i denne Gaard med mere Gods, enedes han og Abraham Brodersen ved en Overenskomst i Aaret 1409 om, at sidstnævntes Datterdatter Kirstine skulde ægte Hr. Hans' Søn, den unge Henning, og deres Børn skulde da arve hele Skjern, „naar min Søn Henning og Jomfru Kirsten kommer sammen og faar Børn, skal Fjerdedelen i Gaarden Skærnæ være deres Børns mødrene, og alt det andet, som nu ligger til Skærnæ og Gaarden Skærnæ, være deres fædrene og skal hermed alt Skifte og al „dønd“ være endt mellem Hr. Abram og hans Datterbørn og mig“¹⁾.

I Ægteskabet fødtes 4 Børn, alle Døtre, hvoraf *Karine* fik *Lasse Jonsen* til Viskumø²⁾, *Marine* ægtede en lige saa ukendt Adelsmand, *Hans Eriksen* af Bidstrup³⁾ (Vaaben: En Hjortevie og en Stjerne), den tredie Datter med det vendiske Navn *Gisele* var før 1448 gift med *Ove Tagesen* (*Reventlov*) i Vingegaard, medens *Elne*, opkaldt efter Farmoderen, blev gift med

Falk.

1) Repertorium 3/0 1409. Hr. Jens Falk var da død.

2) Den 31/8 1453 nævnes den samme Lasse Jonsen af Helstrup.

3) I et Dokument af 20/5 1467 (Repertorium) oplyses det, at Hans Eriksen skødede til Oluf Sommer en Gaard i Løjstrup, kaldet Skernegaard (forhen kaldet Beestrops Gods).

Iver Christensen til Ørregaard af Slægten *Fasti* eller *Skram*; uden Tvivl den Yerr Christensen, der medbeseglede Pantebrevet af 1446. Fru Kirstine Jensdatter giftede sig efter Mandens Død, d. v. s. efter 1446, med den *Bord Jensen*, der nævnes i det samme Dokument, men hvis Slægt eller Hjemsted ikke klart kan bestemmes; maaske er han identisk med den Bord Jensen, Væbner i Amdrup, der nævnes 1462¹⁾, og Hjemstedet er muligvis da Kollerup Sogn i V. Han Herred, og maaske er den velbyrdige Bord Jensen, der i 1459 indværgede Oxenvad Mølle i Hindborg Herred som sin Hustrus rette Arvegods, den samme Mand²⁾). At der samtidig skulde være 2 velbyrdige Mænd med det usædvanlige Fornavn Bord, er vel næppe tænkeligt, men Skjoldmærket i det endnu bevarede Segl er saa utydeligt, og Kilderne herom iøvrigt saa mangelfulde, at Spørgsmaalet foreløbig maa henstaa uafgjort. Mere tydeligt fremtræder derimod Fru Kirstine Jensdatters Vaaben i det bevarede Segl under Dokumentet af 1446, det viser et ved et Gaffelsnit tredelt Skjold med en Falk som Hjelmtegn, men uden Hjelm; i Omskriften læses: kerstin io. . . .

Det meget nærliggende Spørgsmaal, hvorledes Hr. Henning og Fru Kirstine er kommet i Besiddelse af Godset i Hvidsten, maa jeg desværre lade ubesvaret, der kan vistnok ikke findes noget i Arkiverne herom; men, som vi nu har set det i det foregaaende, laante Ægteparret altsaa Penge paa det hos de gode Bymænd i Randers, der herefter havde Godset i frit brugeligt Pant, hvilket igen vil sige, at Panthaverne hævede alle Indtægterne deraf, indtil Gælden var betalt. Forholdene udviklede sig imidlertid derhen, at det efter-

1) - 2) Repertorium 11/11 1462 og 13/8 1459.

haanden blev Kirken eller rettere Mariager Kloster, der kom til at løse Borgerne i Randers af, og Registraturen over dette Klosters Breve viser da, at der i Mariager-Arkivet har været ikke saa ganske faa angaaende Handeler med Hvidsten Godset, hvilke Breves Indhold vi saaledes nu kun kender gennem det kortfattede Register.

Som det vil fremgaa af det følgende, var det ikke altid i disse Tider saa ligetil at faa saadanne Ejendoms køb i Orden, bl. a. ogsaa af den Grund, at de forskellige Medarvinger og Slægtninge vedblev at skrive sig til det samme Gods, blot de ejede en Part i det, og naar saa Godset ydermere var pantsat, og Panthaverne ikke godvilligt vilde afstaa det igen, forstaar man, hvor vanskeligt det kunde være for Køberen at faa Dokumenterne berigtiget.

Af dette saa ofte omtalte Mariager-Brevregister har jeg da saavidt muligt fremdraget alle de Breve, der angaar Hvidsten og Hvidsten Gods, og de lyder i al deres Korthed som følger¹⁾:

1450. Vidne, at der er gjort endelig Kontrakt mellem Fru Kirstine Bord Jensen og Mariager Kloster om 3 Gaarde i Hvidsten.

Nok et Vidnesbyrd af samme Aar, hvorledes til er ganget med den Opladelse og Handel imellem Bord Jensen og hans Hustru om tre Gaarde i Hvidsten, som er kommen til Mariager Kloster.

Skøde af samme Aar fra Fru Kirstine Jensdatter, Hr. Henning Podebusks Efterleverske, paa tre Gaarde i Hvidsten, dog at Klosteret selv skulde indløse dem.

¹⁾ Danske Magasin, 1. Række, VI Bind, eller Ældste Arkivregister.

1451. Forhandling gjort mellem Ove Tagesen af Vingegaard og Jens Gregersen, Foged paa Tordrup, om nogle Breve, saaledes ogsaa 3 Gaarde i Hvidsten.
1452. Bord Jensens Bekendelse, at han og Fru Kirstine har modtaget 50 Mark lybsk for det Gods i Hvidsten.
1453. Tingsvidne, at de 3 Gaarde i Hvidsten var Hr. Abraham udlagt for en Søsterdel til Fru Kirstine paa Skjern¹⁾.
1454. Bord Jensens Forpligtelse at ville føre til Stede i Mariager Kloster Hovedbrevet paa den Søsterlod, der tilkom Fru Kirstine i Skjern Hovedgaard og paa de 3 Gaarde i Hvidsten.
- Vidisse af samme Aar over et Brev, at Fru Kirstine har solgt en Gaard til Mariager Kloster, kaldes *Hvidsten*, dog at Klosteret selv skulde indløse den.
- Skøde af samme Aar fra Ove Tagesen til Vingegaard til Mariager Kloster paa 3 Gaarde i Hvidsten.
1456. Bispen af Ribe med flere gode Mænds Dom, at Jens Gregersen skulde afstaa de 3 Gaarde i Hvidsten, Fru Kirstine havde givet til Klosteret, naar dette vilde indløse dem²⁾.

Vidne af samme Aar, at Mariager Klosters Fuldmægtige havde gjort Løskynding til Hald Herredsting paa 3 Gaarde i Hvidsten, Fru Kirstine gav til Klosteret.

1) Hr. Abraham er den førnævnte Abraham Brodersen (Baad), der, som man vil erindre, sammen med Hr. Hans Podebusk i 1409 tog Bestemmelse om Godsets Deling. Det fremgaar saaledes klart, at Slægten Podebusk for dette Aar (1409) i hvert Fald har ejet de 3 Hvidsten Gaarde.

2) Hvorfor har Ribe-Bispen og ikke Aarhus- eller Viborg-Bispen dømt i Sagen?

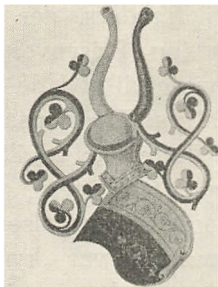
Af disse Brevudtog ser vi da bl. a. tydeligt, at Mariager Kloster i Aaret 1450 har faaet Skøde paa 3 Gaarde i Hvidsten, og fremdeles, at der i 1454 er taget en Vidisse over et Brev (uden Aarstal), hvorefter Fru Kirstine solgte en Gaard, der kaldes *Hvidsten* (altsaa vor Hovedgaard); men altsammen med den Forhæftelse, at Klostret selv skulde indløse Godset. Imidlertid lader det jo ikke til, at Panthaveren Jens Gregersen, den tidligere Borger i Randers, der nu nævnes som Foged paa Tordrup (nu Frisenvold i Galten Herred), har været særlig villig til at lade sig afløse, naar Bispen (i Ribe!) i 1456 ved Dom maatte tvinge ham dertil. Hvorledes alt dette har udviklet sig, vides ikke i Enkeltheder, men en farlig Sag var det ellers for en Panthaver at nægte Modtagelse af Afløsningssummen for Gods, hvorpaa der var „kyndt Løsen“ i rette Tid, thi han risikerede da at miste baade Pantet og det af ham i Fjerdingskirken muligt deponerede Beløb, henholdsvis til Køberen og til Kongen¹⁾).

Men hvorum alting er, Hvidsten Hovedgaard havde i de forløbne Aar som Arve- og Pantegods ført en omtumlet Tilværelse, velsagtens beboet af Bønder, der af de forskellige Ejere eller Panthavere har haft Gaarden i Fæste, eller de har maaske boet der som Ejerens Foged; gennem mange Aar søgte man saaledes forgæves adeligt Herskab i Hvidsten.

Hvorledes det nu end er gaaet til, saa ejede Mariager Kloster ikke Gaarden i ret mange Aar, thi allerede omkring Aaret 1465 træffer vi atter en ny

1) Læs om en lignende Sag i: Fra Randers Amt 1908, S. Hansen, Ogstrupgaarden. — Jens Gregersen faar vi senere Lejlighed til at omtale lidt nærmere.

Ejer derude, og Slægten, hvortil han hørte, blev dermed knyttet til Hvidsten i omtrent 100 Aar; det var Slægten *Benderup*. Her mangler vi imidlertid igen Dokumenter, der fyldestgørende kan forklare dette Ejerskifte. Som bekendt forstod Klostrene jo ellers nok at holde fast paa det Jordegods, de enten paa den ene eller paa den anden Maade var kommet i Besid-

Benderup.

delse af, saa man kan kun tænke sig, at den nye Ejer *Anders Benderup* ved Mageskifte, hvorved Klostret da har faaet andet Gods, har tilbyttet sig Hvidsten Hovedgaard, saaledes som Tilfældet var nogle Aar senere, i 1476, da den samme Anders Benderup til Klostret mageskiftede 2 Gaarde i Kærby (Gerlev Herred) og

1 Gaard i Kaatrup (Nørhald Herred), velsagtens for de saa ofte i det foregaaende omtalte 3 Gaarde, der siden udgjorde en Del af Hovedgaardens Bøndergods¹).

Den nye Ejer af vor Hovedgaard, Anders Benderup, hørte til en af de mange Slægter af Lavadelen, der endnu i det 15. Aarhundrede levede her i Jylland; Slægtens Vaabenmærke var saa enkelt som vel muligt: Et af Farverne Sort og Sølv delt Skjold med 2 modsat farvede Vesselhorn som Hjelmtegn. Vi kender intet til Anders Benderups Forældre, og ved ikke noget om, hvorfra her i Jylland, han er kommet til Hvidsten, selvom visse Spor dog synes at føre i Retning af Himmersyssel, idet vi f. Eks. ved, at han til

¹) Mariager Klosters Brev-Register.

Mariager Kloster skødede en Gaard i Onsild i Gislum Herred¹⁾, ligesom han i 1480 gav *Poul Byrialsen* Skøde paa Navndrup Mølle i samme Herred²⁾; fremdeles ejede 2 af hans Sønner en Gaard i Knudstrup i det tilgrænsende Rinds Herred, og man kunde jo desuden meget vel tænke sig, at Slægten havde sit Navn fra den i Gislum Herred liggende Landsby Binderup³⁾.

Paa Anders Benderups Tid ejedes Hovedgaarden Kvortrup i det nærliggende Hem Sogn af en adelig Slægt, der vel ikke benyttede Navnet Benderup, men førte denne Slægts Vaaben, det delte Skjold, og dog kan man ikke nu, hvor naturligt dette end skulde synes, paavise Slægtskab mellem Hvidsten- og Kvortrup-Familien.

I Aarene omkring 1460 til 1490 træffer vi Anders Benderup nævnt i flere Dokumenter, og det synes, som om han har indtaget en ret anset Stilling her paa Egnen; 1466 ser vi ham f. Eks. som Medlem af Kongens Retterting i Randers, der dømmer mellem *Lage Brok* til Gl. Estrup og *Anders Jacobsen (Bjørn)* til Stenalt⁴⁾, fremdeles afsiger han i 1469 sammen

1) Mariager Brev-Registret i Danske Magasin, hvor Aarstallet 1428 dog, under Hensyn til, hvad vi ellers kender til Anders Benderups Levetid, sikkert maa være en Fejl-læsning for f. Eks. 1482. Rigsarkivet oplyser herom, at det ældste og bedste Manuskript af Mariager Brevregister har Aarstallet 1428, medens et andet, men iøvrigt ringere Manuskript, har 1482.

2) Repertorium 2. Række, IV, Side 584. Poul Byrialsen var oprindelig en Selvejrbonde i Lund (Roum Sogn), der af Kong Hans fik Skjold og Hjelm, altsaa blev ophøjet i Adelsstanden, med Vaabenmærke: Et Jomfruhoved.

3) Se om Slægten Benderup: Danmarks Adels Aarvog V. — I Dalbyneder Sogn, Gerlev Herred, findes dog bl. a. St. ogsaa en Landsby Binderup.

4) Repertorium 2¹/₉ 1466.

med flere af Omegnens Adelsmænd en Dom i Randers¹⁾, ligesom han i 1478 er til Stede paa Viborg Landsting i en Sag angaaende en i Gislum Herred liggende Gaard, der tilhørte *Mourids Nielsen (Gyldenstjerne)*²⁾; endnu flere Steder finder vi Anders Benderups Navn i de gamle Breve, men hans Segl er, saavidt jeg kan se, ikke bevaret under et eneste af disse. Registreret mellem Mariager Klosters Breve finder vi desuden et Par Tingsvidner af Onsild Herreds Ting, hvori den velbyrdige Mand Anders Benderup træffes som Jordegodejer i Nærheden af Kjellerup, idet „Sandemænd have svoret Markeskel mellem Alstrup Mark, Hem- og Kjellerup Mark, førend Hr. Anders Benderup gjorde sin Lovhævd paa Kudelund“, og fremdeles, „at Anders Benderup eller nogen paa hans Vegne ej kravde paa Stuf eller Særkiøb, førend Sandemænd gjorde Skel mellem Hem, Kjellerup og Alstrup Marker, uden de, som havde der rebdreft Jord“³⁾.

Blandt de samme Breve finder vi endvidere under Aaret 1476 registreret et, hvori Anders Benderup overfor Mariager Kloster erklærer, at de Breve, han havde paa 3 Gaarde i Hvidsten, ikke skulde komme Klostret til Skade. Paa Grundlag af dette kortfattede Udtog

1) Danske Magasin, 1., VI, Side 54 og 55.

2) Repertorium, 2., II, Side 659.

3) Stuf eller Særkøb var kort fortalt Arealer, der laa udenfor den fælles Bymark; Ornum, der skulde være „særmært antugh mæth grvft ætli mæth sten, æt mæth staplæ, hvn repæs æi with by“, betød noget lignende, altsaa Jord, der ikke var Genstand for Opmaaling ved Rebning, hvorimod Fællesjorden jo netop var rebdragen Jord; naar Ejeren var en indenbys Mand, brugte man Udtrykket Ornum, boede han derimod i en anden By, kaldtes saadan Jord Stuf eller Særkøb, se bl. a. ogsaa Jydske Lov I, Kap. 46 og 49. — Hvorvidt Lokaliteten „Kudelund“ endnu kendes, har jeg ikke faaet oplyst.

er det jo vanskeligt at følge Traadene eller Gangen i denne Sag; har Anders Benderup mon overtaget Jens Gregersens Pantebreve, og staar mon i Forbindelse hermed det noget uklare Tingsvidne, som velbyrdig Mand Anders Benderup den $\frac{2}{2}$ 1467 fik paa Randers Byting, idet 8 Dannemænd vidnede, „at Nis Greyersen var her i Randers og levede sit Liv vel som en tro Dannemand baade Svend og Mand og sad i Raadet og Borger var i Randers og Foged paa Hr. *Pether Lockes* Vegne og siden paa Hr. *Ottes* Vegne og holdt Tinget lovlig og skibede hver Dannemand Ret og beviste sig imod os i alle Maader i By og uden som en tro Dannemand, og aldrig vi kunde høre, at ham stod noget „urucht“ paa i nogen Maade, førend ham og Hr. *Otte Nielsszen* kom „scælling“ imellem paa Skærne“¹⁾.

Denne Randers Borger Nis Gregersen, der ganske givet er den samme Mand som den i det foregaaende flere Steder omtalte Jens Gregersen, idet Fornavnet Nis og Jens den Gang ofte brugtes i Flæng, vil vi standse ved et Øjeblik, da han aabenbart paa den Tid, hvorom Talen er, har været en meget kendt Mand her paa Eggen. Allerede i 1440 møder vi ham som Kongens Foged i Randers²⁾, medens han i 1448

1) Repertorium 2. Række II. Af disse to Adelsmænd, der her i Dokumentet til forskellige Tider nævnes som Kongens Foged i Randers (med en underordnet Embedsmand, Nis Gregersen, til at forestaa de dermed forbundne daglige Forretninger, opkræve Byskat til Kongen, lede Bytinget o. s. v.), var Hr. Peder Lykke Ridder og Rigsraad (levede endnu 1444) og Ejer af Stadsgaard, det nuv. Constantinsborg i Ormslev Sogn, Ning Herred, ligesom Ridderen Hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz) paa Christoffer af Bayern og Christian I's Tid var en af Landets mægtigste Mænd, Rigets Hofmester; han hørte hjemme paa Hevringholm og døde 1477 i en meget høj Alder.

2) Repertorium 14/5 1440.

kaldes Byfoged i Randers, idet han (efterat være myndig gjort af *Jeppé Mortensen* i Soelberg) paa Hr. Peder Lykkes Vegne skøder Hus og Jord i vor Frue Sogn til *Matz Laurensen*¹⁾, i 1451 har vi foran set ham nævnt som Foged paa Tordrup (Frisenvold), der da ejedes af Kongen; den samme Stilling indtager han paa Gaarden Skjern i 1458, da han skøder Erings Mølle til *Jeppé Hegedal* paa Kjellerup²⁾, endnu i 1460 finder vi ham paa Skjern³⁾. Senere hen maa der da være opstaaet Strid mellem Herremanden og hans Foged, de kom „scælling“ imellem; Otte Rosenkrantz er da gaaet af med Sejren, saaledes maa man tænke sig Sagens Forløb, han har maaske faaet Jens Gregeresen uskyldig dømt og ruineret; det nylig nævnte Vidne af Randers Byting er da et Forsøg paa at rense den gamle Byfogeds Ære; men hvorfor havde Herremanden i Hvidsten Interesse i denne Sag?

Med disse faa og spredte Oplysninger er forresten alt udtømt, hvad der vides om samme Anders Bendorup, hans Fødsels- og Dødsaar kendes ikke, ej heller vides det, med hvem han var gift, derimod nævner Adelsaarbogen ham som Fader til 3 Sønner, *Per*, *Jep* og *Christen*, af hvilke Per vistnok er død i en ret ung Alder, da man ikke hører noget til ham efter Aaret 1500. Om Christen ved vi, at han sammen med Broderen Jep ejede en Gaard i Knudstrup i Rinds Herred, maaske Arv fra Faderens formodede Hjemegn, at han var gift med *Kirsten Rekhals* fra „Esmark“, hvilken Kirsten efter hans Død giftede sig igen med

1) Repertorium uden Dag 1448.

2) do. " " 1458. — Hvor ligger eller laa Erings Mølle?

3) Repertorium 18/10 1460.

Erik Høeg (Banner) til Klarupgaard i Fleskum Herred. Er det saaledes ikke stort, vi ved om disse 2 Andersønner, da gaar det til Gengæld noget bedre, naar Billedet skal tegnes af den 3. Søn, Jep, hvem vi nu i en Snes Aar vil følge som Ejer af vor Hovedgaard. Under et Dokument fra 1521, hørende til Trudsholms Arkiv, finder vi saaledes endnu i Behold hans Segl med det delte Skjold og Omskrift: S iep bindr., da han i Selskab med „Gamle“ *Lars Munk* i Hungstrup, *Marquard Lagesen* i Sørup o. fl. har „gransket og forfaret“ i et Vejspørgsmaal ude ved Trudsholm, ligesom han ogsaa er til Stede dér i samme Anliggende 1527¹⁾); men de Kilder, hvoraf vi kan øse nogen Viden om Jep Binderup, er dog snart tømt, han har jo færdedes paa det jævne, passet sin Gaard og sin Dont iøvrigt, men har hverken opholdt sig ved Hove eller, skønt „af Vaaben“, udmærket sig i noget Krigstogt, hvorved Navnet bedre kunde tænkes at være bevaret til vore Dage. Nej, det var helt andre Navne blandt den jyske Adel, der paa Christian 2's Tid betød noget som Krigere eller i Landets Styrelse, Mænd af Højadelen som *Mogens Munk*, *Joachim Lykke*, *Tyge Krabbe*, *Erik Banner* o. s. v., hvorimod Slægterne af den lavere Adel, f. Eks. her paa Egnen: *Sommer*, *Prip*, *Skjernov*, *Benderup* og mange flere, hvis Kaar og Levevis ganske var som de omboende Bønders, mere og mere gik ud af Sagaen og efterhaanden uddøde i stort Tal.

Jep Benderup fandt sin Hustru paa en Gaard i det samme Herred, hvor han selv boede; hun hed *Karen Philipsdatter* og var Datter af *Philip Ottesen* i

1) Jydske Samlinger 1, IX, Side 10 og 12, hvor hans Navn er stavet: Jep Lynderup og Jep Øndrup til Hviidsteen.

Tvede af Slægten *Bøjstrup*, hvis Vaabenmærke beskrives saaledes: Skjoldet delt, 1. Felt Blaåt, 2. Felt delt og 4 Gange tværdelt af Blaåt og Sølv, paa Hjelman 2 af Blaåt og Sølv delte Vesselhorn¹⁾). Philip Ottesen, hvis Søn *Otte* „*Philposzen*“²⁾ døde som sidste Mand af denne faatallige Slægt, var gift med *Gye Ibsdatter* fra Bigum Vestergaard i Nørlyng Herred; hendes Fader, *Jep Mogensen*, hørte til en ganske ukendt Slægt i Adelen Historie, intet er bevaret om hans Vaabenmærke eller Familieforhold, naar undtages, at han paa Spindesiden ses at være beslægtet med Kruse'rne³⁾). Var han mon af Slægten *Basse* eller vel snarere en Søn af *Mogens Jensen (Løvenbalk)* i Tjele?

Jep Benderups Ægteskab med Karen Philipsdatter maa være indgaaet før 1499, thi allerede dette Aar sad han paa Skifte med Svogrene *Otte* og *Jep Philipsen* efter Svigerforældrene i Tvede, og han fik da ved denne Lejlighed som Arvepart udlagt en Gaard i Vammen⁴⁾). Naar vi dernæst nævner, at han i Register „paa thet folck som udskreffues Anno 1511“ vurderes til at stille 1 Mand⁵⁾), samt fremdeles, at han i sit Ægteskab blev Fader til 3 Døtre, ja, saa er dermed vor Viden udtømt om den Hvidsten-Herremand Jep Benderup; han er sikkert død i Nærheden af Aaret 1525, vi kender det ikke bestemt, og med ham forsvandt den sidste Mand af Slægten med det delte Skjold i Hvidsten.

1) Danmarks Adels Aarbog VII.

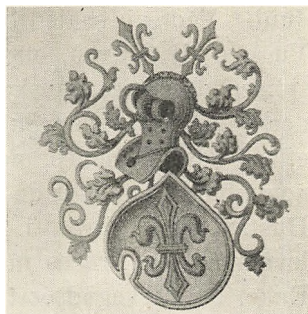
2) Ogsaa kaldet Otte Unger.

3) Repertorium, uden Dag 1459.

4) Dokumentet findes i Afskrift af Klevenfeldt, der i sin Tid paa Tjele har afskrevet det efter Originalen.

5) Danske Magasin 4. Række, II Bind, Side 298.

Udover Navnet kender vi ikke det mindste til hans Hustru, *Karen Bøjstrup* fra Tvede; om Døtrene ved vi derimod, at den ene, *Mette*, var gift med *Peder Munk* til Havbro i Aars Herred¹⁾, den anden, *Jomfru Edel*, nævnes gennem flere Aar i Forbindelse med Hovedgaarden i Bigum, hvori hun altsaa havde arvet Part, og hvor hun, som det fremgaar af flere Rets-trætter, bl. a. med *Erik Skram* til Tjele, synes at have styret med megen Myndighed; hun forblev ugift og var død 1558. Den tredie Datter, *Maren* eller *Marie*, blev gift med *Erik Juul* fra Hedegaard i Glæsborg Sogn, og i nogle faa Aar blev da dette Navn og denne Slægt knyttet til vor Hovedgaard.

Juul.

Erik Sørensen Juul, hvis Vaabenmærke var en Sølv-Lilje i blaat Felt, kom altsaa ude fra Nørre Herred Dyrs, fra den lille Hovedgaard Hedegaard, hvor Slægten gennem mange Aar havde ført en ganske ubemærket Tilværelse, hvorimod den før i Tiden havde fostret mere ansete Mænd, idet f. Eks. Ærkebisp i Lund ved Aaret 1300, *Esgar Juul*, som ogsaa Mænd med Ridderværdigheden hørte til den samme Slægt med Sølvliljen. Erik Juuls Fader hed *Søren Nielsen Juul*, og Moderen, *Dorthe Skjernov*, var en Datter fra Mejlgaard, ud af en ukendt og faatallig Slægt med et Vaaben, der i Heraldiken betegnes som 3 røde „Rokker“. Søren Nielsen Juul, der ogsaa ejede Hoved-

¹⁾ Danmarks Adels Aarbog 1911, Side 565.

gaarden Østergaard i det tilgrænsende Fjellerup Sogn, havde foruden Sønnen Erik flere Børn, saaledes en Datter, *Margrethe*, der døde som Jomfru Anno 1584 i Mariager Kloster, hvor hun havde opholdt sig fra sit 16. Aar, en anden Søn var endvidere den bekendte *Axel Juul* til Mejlgaard og Villestrup (født 1503, død 1577), der igen hævdede Slægten til Ære og Værdighed; fra ham nedstammer alle de nulevende Slægter Juul. Ved vi saaledes udmærket Besked, lige fra Vuggen til Graven, om samme Axel Juul, da er Historien desværre ganske tavs om Broderen Erik Juul, der vedkommer vor Skildring her, hverken Fødsels- eller Dødsaar kendes, men hans Levetid maa dog ligge nogenlunde indenfor de to Tal 1500 og 1558, idet hans Hustru, Fru *Maren*, i 1559 nævnes som hans Efterleverske i en Proces med Fru *Ide*, *Oluf Rosenkrantz'* Enke, om Arvegodset i Bigum¹).

Det var forøvrigt en ikke helt ringe Godsmængde, Erik Juul kunde skrive sig til, Hedegaard, Østergaard, Hvidsten og Bigum; han var dog ikke eneraadende over Ejendommene, da Broderen Axel var Medejjer baade af Hedegaard og af Østergaard, hvilke Gaarde da ogsaa efter Eriks Død helt og holdent gik over i Axel Juuls Eje, hvis Aarsag Hedegaard ved Axel Juuls Datter *Annes* første Giftermaal med *Lawrits Nawl* en Tid kom i denne Mands Besiddelse, ligesom Østergaard af en anden af hans Døtre, *Dorte*, bragtes til dennes Mand, *Christoffer Mikkelsen (Tornekrannds)*²).

- 1) Rept. 1471, uden Dag. Fru Ide var en Datter af den kendte Mogens Munk (Vaaben 3 Roser) til Palsgaard i Bjerre Herred.
- 2) Man ser udmærket Forskellen i de 2 Brødre Juuls økonomiske Stilling, da Adelen i 1545 skal laane Kongen (Chr. III) Penge; Axel ansættes her til 500 Daler, medens Erik i Hvidsten kun kan præstere 40 Daler. (Danske Mag. 4, I, S. 145 f.).

Paa Gaarden i Bigum ser det som før berørt ud til, at Jomfru Edel Benderup i flere Aar førte Kommandoen; efter hendes Død kom Gaarden dér ved Arv til hendes Søsterdatter, altsaa Erik Juuls Datter, der ligesom Moderen hed Maren, og ved Maren Eriksdatters Giftermaal med *Jesper Nielsen (Basse)* blev denne Mand Ejer af Bigum Vestergaard.

Inden vi gaar videre i Hvidsten-Gaardens Ejerække, kunde der være Grund til at spørge, hvorledes en Gaard som denne har klaret Situationen, da Skipper *Klements* sejrsberuste Skare efter den for Bønderne heldige Træfning i Oktbr. 1534 ved Svenstrup, Syd for Aalborg, drog ned mod Randers By. Erik Juul har efter det anførte i dette Aar ejet Gaarden, og han har uden al Tvivl som Adelsmand staaet paa Adels Parti (i Parentes bemærket var det kun meget faa af Adelen, der sluttede sig til Bønderne, og da vel nødtvungent); Aaret efter stævnedes Ejeren af Kjellerup og Ballegaard, Landsdommeren *Peder Kruse*, de to Bønder *Jens Dal* og *Jesper Jensen* „for thy stag ylldh paa hans gaardt“, hvilken af Gaardene er ikke ganske klart¹⁾, ligesom *Niels Poulsen (Børjalsen?)* i den nærliggende Dyrbygaard stævnedes 2 Mænd og „theres medfølger“ for Gods, Penge og Breve, som de tog fra ham²⁾. Om Gaarden i Hvidsten melder den samme Kilde ikke noget, men man kunde maaske tænke sig, at Gaarden i disse urolige Aar har været fæstet til eller bestyret af en Bonde, der har kunnet

1) Danske Magazin 3, IV, Side 208.

2) Danske Magazin 3, IV, Side 216. — Den ene af disse 2 Mænd, Kresten Tygesen fra Dyrby, har gjort sig særlig bemærket, idet han ogsaa bliver stævnet til at møde i Randers af en Borger dér, Mikkel Andersen, for en Lade „han brende hannom op“.

klare for sig overfor Mængden, medens Erik Juul og Fru Maren ved denne Tid har boet paa den mere afsides liggende Hedegaard, hvorhen Bevægelsen ikke bredte sig. Der er forøvrigt ogsaa den Mulighed, at de oprørske Bønder slet ikke er naaet over i Nær-

Stolestade i Gassum Kirke m. Erik Juuls Vaaben; nederunder ses Aarstallet 1564 og Fru Maren Ibsdatters Navn.

Stolestade i Gassum Kirke med Jep Benderups Vaaben.

heden af Hvidsten-Gaarden, da den rette alfare Vej, Kongevejen fra Randers til Mariager, den Gang som ogsaa lang Tid efter gik langt østligere, over Brastrup, Jennum, Spentrup og Kærby (Rajsvejen), hvor de dybe Hjulspor fra den Tid flere Steder kan følges den Dag i Dag; ad denne Vej er Skaren sikkert draget.

Som før antydet omtales Fru Maren Jepsdatter i 1559 som Enke; i sit Ægteskab med Erik Juul blev hun Moder til 4 Børn, 2 Sønner og 2 Døtre, af hvilke den ene Søn, *Iver* (vel opkaldt efter Oldefaderen, *Iver Andersen Skjernov* til Mejlgaard) døde som ung omkring 1564, medens den anden, *Philip*, der naturligvis bar Navnet

efter Oldefaderen *Philip Ottesen* i Tvede, skrives til „Helplund“, en Lokalitet, man vistnok ikke mere kender; men ogsaa denne Søn maa være død i en ung Alder.

Efter Erik Juuls Død har hans Enke, Fru Maren, sikkert boet paa Fødegaaarden i Hvidsten, og fra denne

Stolestade i Gassum Kirke
med
Skjernov-Slægts Vaaben.

Stolestade i Gassum Kirke
med
Bøjstrup-Slægts Vaaben.

Tid stammer da det Minde, vel forøvrigt det eneste synlige om Adelsfolks Færden her, de udskaarne Vaaben, der endnu indtil vor Tid er bevaret paa de øverste Stolestader i Gaardens Sognekirke i Gassum¹⁾. Paa det ene af de nordre Stader ser vi saaledes Fru Marens fædrene Vaaben, Benderup-Slægts delte Skjold, paa det andet hendes Mands fædrene, Juulernes Lilje, hvorunder Aarstallet 1564 samt Navnet: FRV MARE JBSDATR. Endvidere paa det ene af de

1) Som man vil erindre, nævnes Hvidsten By allerede i Dokumentet af 1401 som hørende til Gassum Sogn; men før dette Aar har Hvidsten udgjort et eget Sogn og haft
(Fortsættes paa Side 34).

søndre Stader: Erik Juuls Moders Vaaben, Skjernov-Slægtens med de tre Murstabler (Rokker) med Aars-tallet 1564 underneden, og endelig paa Stolestadet ved Siden af: Fru Marens mødrene Vaaben, Bøjstrup-Slægtens, hvis Mærke vi alt tidligere har beskrevet, herunder Bogstaverne M J.

Næsten 400 Aar er nu forløbet, siden Erik Juul og Fru Maren med Børnene indtog Hæderspladsen her øverst i Kirken, medens Ordet blev forkyndt af Sognets første lutherske Præst, *Søren Mortensen*, og efter ham af *Bonde Jensen*¹⁾; siden har Slægt efter Slægt, mere jævne Folk, indtaget de samme Pladser i Gassum Kirke, paa hvis Prædikestol bl. a. ogsaa Jyllands store Digter, *St. St. Blicher*, i henved 20 Aar havde sin Plads, men da var sikkert forlængst enhver Erindring om disse Vaabens Betydning gaaet i Glemme. Fru Maren Jepsdatter har da som Enke ladet Skjoldene udskære; om det staar i Forbindelse med en bestemt Begivenhed i hendes Tilværelse, kan ikke

(Fortsat fra Side 33.)

egen Kirke, maaske i ældste Tid med fast bosiddende Præst. I Byens nordlige Udkant ser man lige Vest for Landevejen en noget højere liggende Mark, og her har vi da Stedet, hvor Hvidsten Kirke i sin Tid har staaet, opløjede Rester af Mursten vidnede tydeligt herom; man har da ogsaa for at sikre Pladsen mod Forglemmelse her anbragt en Sten med Ordet „Kirketout“. I Aaret 1524 ydede Kirkerne en saakaldt Landehjælp, hvor f. Eks. Gassum Kirke staar opført med 20 Mark (Danske Magazin 4, II, Side 34 f.); her nævnes intet om Hvidsten Kirke, idet den da forlængst var afbrudt. Er dens Granitsten mon benyttet, da Valdemar Atterdag ca. 1350 byggede den iøvrigt ukendte Gaard i Randers af Materiale fra 11 nedbrudte Landsbykirker? (Se Sjællandske Krønike under Aar 1357). 200 Aar efter led Bjergby Kirke i Borup Sogn denne Skæbne, da dens Sten blev benyttet til Opførelse af Møllen ved Dronningborg Slot i Randers. (Kancelliets Brevbøger 27/5 1553).

1) Wiberg: Præstehistorie, III, Side 166.

Altartavlen i Gassum Kirke, skænket af Kancelliraad Peder (Madsen) Rosenørn, hvis Vaaben med de 2 Roser og de 2 Ørne findes paa den. — Assessor Peder Madsen, der blev adlet $\frac{20}{3}$ 1679 under Navn af Rosenørn og med det nævnte Vaaben, var født $\frac{22}{10}$ 1635 som Søn af Borgmester i Randers Mads Poulsen og Hustru Anne Nielsdatter, en Datter af den kendte Borgmester Niels Jacobsen, Stamfaderen til Slægterne Hofman, Poulsen, Benzon o. fl. Peder (Madsen) Rosenørn arvede Tvilumgaard (delvis) i Tvilum Sogn, Gern Herred, efter Faderen, der i 1661 havde faaet Gaarden udlagt. I Tvilum Kirke findes Gravskrifter paa Ligkisteplader over Peder Rosenørn og hans Hustru Anne de Hemmer; men hvorledes deres Tilknytning til Gassum og Kirken her ellers har været, synes ikke klart. Danske Atlas oplyser, at Præsten Arrild Friis, der ses at have ejet en Gaard i Hvidsten, lod Altartavlen male og forgylde. (Friis var Præst i Spentrup—Gassum fra 1710—1743).

oplyses, ej heller ved man noget om, naar hun er død; der er intet som helst tilbage i Kirken af gamle Gravsten eller Mindeplader over Hvidsten Hovedgaards Ejere eller deres Slægt.

Vi har tidligere nævnt, at den ene af Døtrene, Maren¹⁾, arvede Hovedgaarden i Bigum efter sin Moster, Jomfru Edel; den anden, Dorte Eriksdatter,

Munk
med Vinranke.

blev gift med *Jesper Munk* (Vaabenmærke: En med en Vinranke belagt Bjelke) fra Hungstrup, og saaledes gik det da til, at vor Hovedgaard i Hvidsten og dens dér liggende Bøndergods i et Par Slægtled underlagdes Slægten Munks gamle Hovedsæde i Tvede Sogn, ligesom den tidligere som en Slags Annex hørte under

Hedegaard; Hvidsten Hovedgaard var for stedse op-
hørt med at huse adeligt Herskab.

Den nye Herremand i Hvidsten, *Jesper Munk*, var en Søn af „Gamle“ *Lars Munk* i Hungstrup og *Anne Lunov*; ved Faderens Død i 1549 arvede han den gamle Slægtsgaard, hvor han ogsaa stadig boede, medens en Broder, *Niels*, giftede sig en Gaard til i Fræer, Helligum Herred; en anden Broder, *Kristoffer*, arvede Gaarden Kragelund i Gerlev Herred. Baade *Jesper* og *Kristoffer* faldt 1565 i det blodige Slag ved Svarteaas kæmpende under *Frands Banners* „jydske Fane“, medens Broderen *Niels* forliste Aaret efter

¹⁾ I Bigum Kirke findes en Tavle, der giver Oplysning om hendes Herkomst og Dødsaar (Anno 1600).

under Gulland med Skibet „Poppegøien“. Dorte Eriksdatter var da allerede død for flere Aar siden efter at have født Jesper Munk en Søn, *Lars Jespersen*; i et 2. Ægteskab med *Else Enevoldsdatter Stygge*, der efter 1565 sad tilbage paa Hungstrup som Enke, var der en Datter, *Else*. Disse to Børn fik som Værger den før omtalte *Axel Juul* til Villestrup samt *Niels Stygge* til Nørager (Gislum Herred), hvilken sidstnævnte forøvrigt siden ægtede denne sin Myndling, Jomfru Else¹⁾. Vi skal dog ikke her længere opholde os ved disse Familieforhold, da de for det første i den nedenfor i Anm. nævnte Afhandling er udførligt behandlet, og da de jo for det andet ikke egentligt vedkommer Hovedgaarden i Hvidsten, hvis Fæstere nu blot havde at betale den fastsatte Landgilde til Hungstrup Ejer, hvem han saa end var; den intime Forbindelse mellem Gaarden og en bestemt Person var hørt op, Hvidsten var og blev fra nu af kun et Nummer i en anden Hovedgaards Gods og saaledes kun at agte for en Bondegaard.

Da „Unge“ Lars Munk kom til Skelsaar og Alder, overtog han Styrelsen af Godset; i 1584 skriver han sig baade til Hungstrup og Hvidsten og disse Ejerforhold vedblev uforandret til hans Død i 1601. Lars Jespersen var den sidste Mand af Slægten Munk i Hungstrup; han ligger begravet i Tvede Kirke, hvor en Mindetavle den Dag i Dag fortæller om Dødsfaldet. I Ægteskabet med *Mette Nielsdatter Kaas (Sparre)* fra Ølby (Mors Nr. Herred) var der ingen Børn, og vi ser derfor Hungstrup og dens underliggende Gods faa Aar efter i helt andre Slægters Eje. Der er

1) Se bl. a. herom: Fra Randers Amt 1927, Torpene i Tvede Fang af Aage Sørensen.

imidlertid nogen Uklarhed med Hensyn til, hvem der efter Lars Munks Død rykkede ind paa Hungstrup som Ejer, men snart efter ser vi *Niels Stygge* til Nørager paa sin Hustrus Vegne og Lars Munks Enke, Fru Mette, i Proces om Afviklingen. En uhjemlet Tradition lader ved denne Lejlighed Lars Munks Halvfætter *Kristen Munk* (død 1612) paa Gjessinggaard overtage Hungstrup, for snart efter at rive Gaarden ned og lægge dens Marker under sin egen Gaard, og paa denne Maade kommer da det andet Steds fra kendte Vandresagn eller -rim ogsaa til Orde her paa denne Kant af Landet:

Gjessinggaard den røde
lagde Hungstrup øde¹⁾.

Et mangeaarigt Fjendskab mellem de to nære Naboer og Slægtninge skulde da saaledes have fundet sin Udløsning paa denne Maade; helt passer dette nu ikke, thi vel var det en Gjessinggaard-Herremand, der nedbrød Gaarden Hungstrup, men det foregik en halv Snes Aar efter Kristen Munks Død paa en Tid, da Iver Juul til Villestrup ejede begge Gaardene.

Da Lars Munk og Fru Mette som nævnt ikke efterlod Livsarvinger, har man sikkert, da Boet skulde gøres op, søgt at faa den hele Godsmængde solgt og paa denne Maade fornøje Arvingerne med de lettere delsumme Kontanter. Historisk korrekt er det, at Hungstrup i alt Fald 1608 ejedes af Lensmanden paa Dronningborg Slot i Randers, *Eske Brok*, idet man i hans endnu bevarede Kalender-Dagbog for det nævnte Aar finder Notitser, der tydeligt fremstiller ham som Gaardens Ejer.

1) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III, Side 260.

Men nok herom, vi maa tilbage til Gaarden i Hvidsten. Dennes Bøndergods, de tre Gaarde i Hvidsten By, ses efter Lars Munks Død at have fulgt Hungstrups Ejere, altsaa foreløbig Eske Brok, og i Egenskab af Godsejer her er det formodentlig, at han i 1615 har skænket det Daabsfad, der stadig benyttes i Gassum Kirke og bærer foruden Bogstaverne EB og CW hans og Hustrus fædrene Vaaben, Brok'ernes opstaaende Spids eller Trekant og Viffert'ernes tværdelte med øverste Halvdel delte Skjold. Den følgende Ejer af Hungstrup (fra ca. 1617) *Anders Jørgensen Friis* (Skaktavl-Friiserne) ejede ligeledes de 3 Gaarde i Hvidsten indtil 1619, da han mageskiftede dem bort til Kronen (kgl. Majestæt) mod Bøndergods i Tvede Sogn, der naturligvis laa mere belejligt for ham¹⁾.

Som Ejer af selve Hovedgaarden i Hvidsten (og desuden en Bondegaard i samme By) træffer vi efter Lars Munks Død den paa Kristian 4.s Tid her i Jylland særdeles kendte Adelsmand og Godsejer *Laurids Ebbesen (Udsøn)* af den gamle, jyske Slægt, der førte en Klokke som Vaabenmærke; men det har ikke været Forfatteren heraf muligt at faa oplyst, paa hvilken Maade og naar, han til sine mange andre Besiddelser lagde vor Hovedgaard, om den var erhvervet ved Køb

Udsøn.

¹⁾ Disse tre Gaardes Fæstere og deres Landgilde m. v. er udførligt beskrevet i den før omtalte Afhandling: *Torpene i Tvede Fang*, Side 112 f. f.

eller som nævnt i det følgende ved Arv. Denne Laurids Ebbesen var igen et Eksempel paa, hvorledes en Mand ved Dygtighed og Tidernes Gunst kunde hæve en Slægt fra en fuldstændig ubemærket Tilværelse op i Række med Højadelen, var det end kun en sidste Opblussen; Slægten ejede gennem mange Aar, Søn efter Fader, den lille Hovedgaard i Tulstrup, Salle Sogn, Hovlbjerg Herred, og paa denne Gaard fødtes Laurids Ebbesen da i Aaret 1559; ved sit Giftermaal med *Kirsten Kruse* var Faderen, *Ebbe Lauridsen*, desuden kommet i Besiddelse af Hovedgaarden i Øls (Øls Sogn), i hvis Kirke dette Ægtepar ligger begravet. Foruden Tulstrup og Øls ejede Laurids Ebbesen bl. a. ogsaa Gaardene Ristrup i Sabro Sogn og Lyngballegaard i Lading Sogn, og han blev anset for at være en meget velhavende Mand, saaledes betalte han, da Wallensteins Tropper efter 1626 trængte herind i Jylland, den for sin Tid store Sum af 7000 Rdl. for at slippe fri for Fangenskab. Kristian IV var ham meget bevaagen, udnævnte ham til Lensmand paa Slottet i København, og senere fik han Skanderborg i Forlening; men var saaledes alt i det ydre saare skønt, een Ting pinte Laurids Ebbesen gennem mange Aar, og det var den Tanke at skulle dø som sin Slægts sidste Mand, at det gamle uradelige Vaaben skulde lægges med ham i Graven; han forblev barnløs, og det endskønt han begav sig ud i Ægteskab hele 3 Gange¹).

Laurids Ebbesen døde 1646 i den høje Alder af 87 Aar, efterat han nogle Aar tidligere (1639) i Aarhus Domkirke havde ladet indrette et Kapel med tilhørende kostbart Epitafium, omgivet af 64 Adels-

¹) Dansk Biografisk Lexikon XVIII.

vaaben, hvor han selv og de 3 Hustruer, *Ellen Gjõe*, *Lisbeth Arenfeldt* og *Sophie Staverskov*, er fremstillet i knælende Stilling; men Tavlen, der skulde oplyse, hvem her ligger begravet, er nu uden Indskrift. Efter *Marmora Danica II*, Side 104 og 105 (trykt 1739—41) har der imidlertid været en Indskrift paa Stentavlen, der fortalte, at her laa begravet Laurids Ebbesen og hans 2 første Hustruer; den 3., Sophie Staverskov, overlevede ham i mere end 20 Aar og er sikkert begravet et andet Sted; men hvorledes forklare, af hvilken Grund Indskriften nu helt er forsvundet?

Vi naar efterhaanden saa langt frem i Tiden som til Aaret 1623, før vi atter finder noget om Hovedgaarden i Hvidsten, og ved denne Lejlighed sker der da dette, at Laurids Ebbesen mageskifter Gaarden bort til Kronen, saaledes som vi nu skal faa det at se: „Jeg Lauritz Ebbesønn till Thulstrup kiendis och gjør witterlig, ath efftersom den stormechtige høybaarne Første och Herre, Her Christiann den fierde, Danmarchis, Norgis, Wendis och Gothis Konning etc. nu for magelaug och euig Eyendom naadigst haffuer udlagt till mig och mine Arffuinger disse effterskreffne hans May. och Chronens gaarde och goudtz som er Daa haffuer jeg derimoed till fylleste wederlag underdaanigst igienn udlagt till høyb. Kongl. Mayt., hans May. Effterkommere Konninger udi Danmarch och Chronenn disse effterschreffne minne Gaarde och Goudtz aff mit Arffuegoudtz,¹⁾ som er først udi Dronningborg Lehnn, udi Nørhald Herreth udi Glend-

1) Her betegnes Godset altsaa som arvet, men maaske er Udtrykket brugt i noget udvidet Betydning, enkelte af de mange, spredte Gaarde, Skødet opremser, kan jo tænkes at være Købegods og deriblandt ogsaa Hvidsten Hovedgaard.

strup Sogn udi Handest, en Gaard Noch udi Huidsteen Bye, Huidsted¹⁾ Hoffuithgaard, Madz Christensøn och Søffrenn Jenssøn paaboer schylder aarligen 4 ørthe Rug, 4 ørthe Biug, 4 ørthe Haffre, 1 fjerring Smør, 1 Suiin, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 1 Staldoxe ath forre. Noch en Gaard samestedz, Lauridz Eschilldsøn iboer, schyllder aarligen 2 ørthe Rug, 2 ørthe Biug, 2 ørthe Haffre, 2 Pund²⁾, 1 Suiin, 1 Fødenød, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 1 ørthe Biug Gæsteri.

Noch udi Gierloff Herreth Tødzløuff Mølle³⁾, Anders Møller iboer, schyllder

Och haffde met hannom till Witterlighed forseget och unterschreffuet Kong. May. Secreterer Eiler Holch till Søeboe och Mogens Kaas till Frøstrup. Dat. Haffniæ 17 Aprilis Anno 1623⁴⁾.

Saavidt Skødet; Besigtelsesforretningen til samme Handel oplyser endvidere om Hvidsten Hovedgaard: „Kand saae och auffle VIII tønere Roug, XVI tønere Biug, XXXVI tønere Aure, XXX les Enngh“.

Omregner vi herefter denne Gaardens Landgilde i Hartkorn (Aabosyssels Maal), ser Resultatet saaledes ud:

4 Ørter Rug	= 5 Tdr.	Hartkorn:
4 " Byg	= 6 "	
4 " Havre	= 5 "	
1 Fjering Smør	= 3 "	
1 Svin (magert)	= 0 " 4 Skp.	
1 Staldoxe at fodre	= 1 "	
1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns.	= 0 " 2 " 2 ² / ₃ Fdk.	

Ialt Hartkorn: 20 Tdr. 6 Skp. 2²/₃ Fdk.

1) Skrivefejl for: Hvidsten.

2) Her maa være glemt Ordet: Smør.

3) Er den Ejendom i Øster Tørslev, hvori nu Kroen findes.

4) Extractudskrift af Jyske Registre 1613—23 fol. 518, 520—21. (Rigsarkivet).

Aaret efter, den 5. Juni, udgik der dernæst Missive til Lensmanden Eske Brok om at lægge Hvidsten Hovedgaard og en Gaard i Hvidsten m. m. ind under Dronningborg Slot, indskrive dette Gods i Jordebogen og aarlig gøre Regnskab for den visse og visse Indkomst deraf¹⁾).

Gennem mange Aar herefter finder vi nu Hovedgaarden i Hvidsten som Krongods, og de skiftende Fæsteres Navne er i Virkeligheden alt, hvad der i denne Periode kan fortælles om Gaarden. Paa en Forespørgsel i Rigsarkivet om Fæsternes Navne i Tiden nærmest efter Salget oplyses derfra, at man paa et i Jordebogen indhæftet Tillæg over det tilkomne Gods igennem alle Aarene 1623–49 finder de samme Navne som i Skødet, Mads Christensen og Søren Jensen.

Efter den nye Regeringsform, Enevældens Indførelse i 1660, paabegyndtes det store Arbejde med at indrette en Matrikel, et Grundlag med Hartkornet som Skatteenhed for Paaligning af de Skatter, som Landet efter de foregaaende Aars stadige Krige i saa høj Grad trængte til. Det var, hvad enhver vil forstaa, et meget stort og brydsomt Arbejde, der saaledes blev sat i Værk, især da navnlig med at finde et helt retfærdigt Grundlag at bygge paa, og i Løbet af ca. 20 Aar saa derfor hele 3 Matrikler Dagens Lys, den saakaldte Kommissionsmatrikel fra 1662, dernæst Amtstuematriklen af 1664, og endelig var særlig Matriklen fra 1680'erne et mægtigt Opmaalings- og Beregningsarbejde, der kostede Landet

¹⁾ Kancell. Brevbøger 1623.

200,000 Rigsdaler, og hvorved bl. a. ogsaa vor kendte Landsmand *Ole Rømer* medvirkede. Gennem de til disse Matrikler hørende Protokoller, der i det væsentlige er bevaret til Nutiden, har vi et mere fuldstændigt og paalideligt Billede af Ejendommene og deres Ejere eller Brugere, end vi har det fra Jordebøgerne.

Om vor Hovedgaard oplyser da Matriklen af 1662 (i Rigsarkivet), at de to Brugeres Navne i dette Aar var:

Peder Søffrensen og
Anders Lauritzen,

hvoraf den første altsaa udmærket kan være og vel-sagtens ogsaa var en Søn af den foran nævnte Søren Jensen; Matriklen af 1664 for Dronningborg Amt (i Landsarkivet) nævner som Brugere

Peder Sørensen og
Søren Rasmussen,

og Gaardens Hartkorn opgives til 20 Td. 6 Skp. $2\frac{2}{3}$ Fdk., der jo stemmer aldeles overens med vor Omregning af Landgilden efter Skødet af 1623.

Før Enevælden nød, som bekendt, foruden Gejstligheden kun Adelen fuld Skattefrihed for deres Jordegods (saavel for Sædegaarde som for det underliggende Bøndergods), hvilken Frihed jo igen stod i Forbindelse med, at Herremanden fra gammel Tid til Gengæld havde forpligtet sig til Krigstjeneste (til Hest). Disse offentlige Ydelser til Staten omfattede oprindeligt de tre Hovedarter: Stud, Inne og Leding, hvoraf Stud nærmest var en Gæsteri-Afgift, Inne var Afløsning for Arbejde til Landets Forsvar og Kronens Gavn iøvrigt, medens Leding var en Afgift for Krigstjeneste eller rettere for ikke præsteret Krigstjeneste. Oprindelsen til denne Adels Skattefrihed gaar lige saa langt tilbage i Tiden som denne Stands Historie;

men der findes vistnok ikke i de gamle Haandfæstninger eller Love noget nævnt om denne Frihed, idet man til enhver Tid har betragtet dette som en saa hævdvunden og selvfølgelig Sag, der ikke nærmere behøvede at uddybes; dog er der i Jydske Lov III, 15 og 18 optaget den Bestemmelse, at de Jordlodder, hvormed Herremandens Ejendom blev forøget, skulde være fritaget for Skat (Leding). Ligeledes er der baade i Frederik II's og Frederik III's Haandfæstning anført, at ingen Ægt, Arbejde, Gæsteri og Landskat maa paalægges Adelen's Tjenere (Fæstere) uden Rigsraadets Samtykke.

De ufri Stænder, Borgere og Bønder, maatte hverken købe eller pante frit Jordegods (se saaledes herom i Christian III's Reces af 1536, 1547 samt 1558, Art. 38 og 49); i Kong Hans' Haandfæstning var Bestemmelsen om, at de ufri Stænder ikke maatte besidde frit Jordegods, indført for første Gang, ligesom Forordn. $\frac{1}{7}$ 1623 siger, at ufri Mand, som noget frit Gods er udlagt til, inden Aar og Dag skal sælge det til fri Mand, og endelig skulde ufri Mand, der havde faaet frit Jordegods udlagt, efter Christian IV's Reces af 1643 aarligen lade det til Landstinget opbyde.

Det var nu straks efter Regeringsforandringen i 1660 egentlig Tanken, at Adelen's Gaarde og Gods fremdeles skulde være fritaget for de offentlige Skatter og Afgifter, hvorfor man da ogsaa i Adelen's Privilegier af $\frac{24}{6}$ 1661 finder optaget Bestemmelsen om Skattefrihed for dens Bøndergods; da der imidlertid snart efter paalignedes Skatter til Dækning af Krigsudgifter, gjorde man dog ikke nogen Forskel paa Hovedgaardstakst og Bøndergods, men lagde Skat paa begge Slags. Saaledes var Forholdet indtil $\frac{1}{11}$

1670, efter hvilket Aar den fri Hovedgaardstakst ganske fritoges for Skat, men rigtignok paa den Betingelse, at Ejeren af Hovedgaarden overfor Staten maatte indestaa for Skatterne af det underliggende Bøndergods, hvad enten dette var ubeboet og øde eller beboet og dyrket, og desuden fulgte Skattefriheden kun Hovedgaarden, naar der under samme hørte mindst 200 Tønder Hartkorn Bøndergods, og dette maatte endda ikke ligge længere fra Hovedgaarden end 2 Mil (Chr. 5. Danske Lov 5 - 3 - 21); men nu var det ikke mere forbeholdt en enkelt Stand at besidde saadant skattefrit (ucontribuerende) Hartkorn, enhver havde Ret dertil¹).

Omtrent samtidig med de store Matrikels-Arbejder herhjemme opstod ligeledes i Chr. V Regeringstid Tanken om en Reform af vort Hærvæsen, Oprettelsen af en staaende og lønnet Hær, hvorved Adelsens personlige Krigstjeneste, der jo havde været en Hovedgrund til denne Stands Skattefrihed, ogsaa af sig selv hørte op. En Mængde af Kronens Jordergods, over 60,000 Tønder Hartkorn, henlagdes da efterhaanden til Underhold for de Rytterregimenter, der nu bl. a. oprettedes. Her paa Eggen havde vi saaledes det Dronningborgske Distrikt, og vi ser derfor i Matriklen af 1688 (Landsarkivet) som en Følge deraf vor Hovedgaard i Hvidsten betegnet som Nr. 11 Kgl. Majestæts Ryttergods med gl. Hartkorn 20 - 6 - $2\frac{2}{3}$, nyt Hartkorn 15 - 0 - $2\frac{2}{3}$.

Gaardens Hartkorn var saaledes ved denne Matrikel af 1688 blevet formindsket med ca. $\frac{1}{4}$, og Grunden hertil maa da være den, at medens man ved de

¹) Se om disse Forhold bl. a.: Jacob Mandix, Dansk Landvæsensret, 1813, I 481 f. f. (Jfr. dog ogsaa Chr. 5. Lov 5 - 3 - 19 & 20).

foregaaende Matrikler ved Beregningen var gaaet frem efter Jordebøgernes Landgilde eller efter Ud-sæden, saa opmaalte man nu Agerjorden paa den Maade, at hver af de enkelte Agre maalttes med 1 Længde og 2 Bredder. Som Normalareal for Besaa-ning med 1 Td. Korn fastslog man dernæst 14,000 □ Alen, og et saadant Areal kaldtes 1 Td. Land; med Beregningen til Hartkorn gik man nu noget forskelligt til Værks, idet man paa Sjælland og Øerne før Udregningen fradrog den Jord, der aarlig laa hen i Hvile, hvorimod man her i Jylland ikke tog Hensyn til Hvilen, men delte Jorden i 6 Klasser:

1. Allerbedst	2	Td. Land til 1 Td. Hartkorn
2. God	4	" " " 1 " "
3. Middelmaadig	6	" " " 1 " "
4. Skarp	9	" " " 1 " "
5. Ond	12	" " " 1 " "
6. Allerværst	16	" " " 1 " "

Regimentsjordebogen fra 1688 (i Rigsarkivet) for 5te jyske Distrikt angiver som Brugere af Hvidsten Hovedgaards Hartkorn endnu

Søren Rasmussen og

Per Sørensen,

og i samme Jordebog for 1696 er Navnene:

Søren Rasmussen og

Søren Pedersen

(vel en Søn af den forr. Per Sørensen),

endvidere findes i Rytterdistrikts-Jordebogen for Dronningborg Distrikt for 1718 (Rigsarkivet) opført som Brugere: Rasmus Søfrensen

(vel Søn af Søren Rasmussen)

og igen Søren Pedersen.

Endelig nævner den samme Jordebog fra 1733 stadig de to Mænd:

Rasmus Sørensen $\frac{1}{2}$ (Gaard),
 { Søren Pedersen $\frac{1}{2}$ ("),
 { nu Mogens Poulsen.

Hvidsten Hovedgaard hørte saaledes fremdeles under Ryttergodset, men medens Forholdet oprindeligt var det, at Rytterne indkvarteredes hos Bønderne i det paagældende Distrikt og her fik Forplejning samt et vist Beløb i Penge til Mundering foruden Staldrum og Fourage til Hestene, ændredes det nu, efter en Omordning i 1715—20, derhen, at Rytterne ikke fik Kvarter i Distrikternes Bøndergaarde, men derimod i de her liggende Hovedgaarde eller i de derved opførte Barakker¹⁾. Rytter-Bønderne skulde efter denne Ordning nu betale en fast aarlig Afgift i Naturalier eller Penge, efter 4 Rdl. pr. Tønde Hartkorn, en Ordning, der sikkert blev hilst med megen Glæde rundt omkring paa Gaardene, hvor de ikke altid lige medgørlige Krigskarle, ofte Tyskere, jo nok til Tider kunde lave Situationen broget. Efterhaanden, paa Christian VI's Tid, forlagdes Rytterne imidlertid til Købstæderne, alt medens den Afgift, som Rytter-Bønderne hidtil havde betalt, nu afløstes af

1) Da Kong Fr. IV oprettede Rytter-Distrikterne i Jylland blev Bjellerup Ladegaard indrettet til Barakker for en Part af det Jydske Kavalleri indtil Auktionen 1765. Danske Atlas IV Side 443. — I 1729 nævnes som Vidne under Thomas Berings Legat-Fundats den velædle og velbyrdige Mand Marcus Ulsøe i Gimming som Kongl. Majests. Krigsraad og Regimentsskrifver over det dronningborgske Rytterdistrikts Gods. Marcus Ulsøe boede i den Gaard i Gimming, der nu ejes af Gaardejer Anders Møller; som et Minde fra den Tid fandt man her for nogle Aar siden en gammel Vindfløj, hvori Bogstaverne M. U. var udhugget. — Om Ryttergodset i Danmark, se bl. a. Forordningerne af $\frac{10}{8}$ 1695, $\frac{9}{4}$ 1701, $\frac{20}{1}$ 1721, $\frac{4}{6}$ 1723 m. fl.

almindelig Landgilde og Skat i Lighed med Kronens øvrige Fæstere.

Allerede paa Frederik IV' Tid var Regeringen begyndt at afhænde noget af Ryttergodset, det laalandske; i dette Spor fortsatte man nu de følgende Aar, og den 3. Juli 1765 kom Turen da til det Dronningborgske Distrikt.

Specification
Paa
Efterskrevne
Jorde-Gods,
Kirker og Tiender
Udi
Dronningborg District
Udi Jylland
og der
værende Amter,

Som efter udgangne trykte Placat af Dags Dato til
Bortforhandling vorder opbudet¹⁾).

Nr.	Hvidsten	Ager og Eng				Landgilde		Huus og Arbejds-Penge	
		Tdr.	Skp.	Frk.	Alb.	Rdl.	Stk.	Rdl.	Sk.
1	Søren Sørensen....	7	7	2	1 $\frac{1}{2}$	11	58		
3	Niels Christensen..	3	7	1	2	6	21		
7	Peder Lauritzen og Lauritz Andersen..	7	6	3	0	12	40		
8	Peder Jensen	7	5	3	1	12	23		
9	Niels Andersen ...	5	5	3	1 $\frac{1}{2}$	9	7		
10	Anders Nielsen....	7	0	1	2	11	16		
11	Anders Jensen og Poul Mogensen....	15	0	2	2	23	85		
	Huusmænd. Søren Jensen							2	24 $\frac{1}{2}$)
	Har Frihed til 1ste Jan. 1770.								

1) Bogen, hvori Plakaten og Specifikationen er trykt, findes i det kgl. Bibliothek.

2) Hartkorn for Nr. 1 er — formentlig ved en Trykfejl — opgivet til 7, 7, 2, 1 $\frac{1}{2}$ i Stedet for Matriklens (af 1688) 7, 2, 2, 1 $\frac{1}{2}$. Nr. 11 = Hovedgaarden.

Nu oprandt saaledes Timen, da de forskellige Kro-nens (Ryttergodsets) Fæstere kunde naa at blive Selv-
ejere, og en stor Begivenhed i deres Liv har selv-
sagt den Dag været, da Mændene vendte hjem fra
Auktionen med den Bevidsthed, at nu var Gaarden
deres, hvorledes de saa ellers har kunnet fremskaffe
de relativt store Beløb, der udkrævedes hertil.

Skøderne til de to Mænd i Hvidsten Hovedgaard,
hvoraf den ene, Jens Andersen, aabenbart er Søn af
den i forannævnte Fortegnelse opførte Fæster, Anders
Jensen, lyder saaledes:

Skøde for Jens Andersen, Hvedsteen, paa Hartkorn, Ager
og Eng 7 Td. 4 Skp. 1 Fr. 1 Alb. af det forrige Dronning-
borgske Rytterdistrikts Gods i Dronningborg Amt.

Chr. VII gøre vi vitterligt

Og Jens Andersen i Hvedsteen af det ved samme Auc-
tion bortsolgte Gods er bleven tilslagen og overdraget efter-
skrevne Hartkorn udi Dronningborg Amt i vor Provincie Jyl-
land beliggende for den Summa 731 Rd. 52 Sk., som med
Rente indtil den Dag Betaling er skeet, beløber 753 Rd. 72
Sk., og ialt efter allern. Res. af 30. Aug. 1765 udi Randers
Amtstue efter o. elsk. Vores Cammerraad og Amtsforvalter
Niels Spliids d. 27. Januarii indeværende Aar udgivne Quitte-
ring er betalt Saa have Vi ved dette Vort aabne Brev allern.
villet skøde og afstaae . . . til forbemelte Jens Andersen . . .
følgende under det. forrige Dronningborgske Rytter-Districts
Gods forhen forbeholdne Hartkorn, nemlig udi Dronningborg
Amt, Nør-Hald Herred, Gassum Sogn, Hvedsteen Bye af Nr.
11 Hartkorn Nye Matrikul Ager og Eng syv Tønder, fiire
Skiepper, eet Fierdingkar, een Album, hvoraf Anders Jensens
Enke, efter den in A^o 1733 seenest forfattede Jordebog, sva-
rer aarlig Landgilde elleve Rigsdr. 90¹/₂ Sk. Hvilket Hart-
korn . . . skal følge og tilhøre oftbemelte Jens Andersen i
Hvedsteen . . .

København, 1. April 1766.

Skøde for Poul Mogensen i Hvedsteen paa af ham selv brugende Hartkorn, Ager og Eng 7 Tdr. 4 Skpr. 1 Fr. 1 Alb. af det forrige Dronningborgske Rytterdistricts Gods i Dronningborg Amt.

(Enslydende med foregaaende med følgende Undtagelser).

. . . Og Poul Mogensen i Hvedsteen . . . for den Summa 746 Rdl. 60 Sk. . . beløber 769 Rd. 28 Sk. . . skøde og afstaae til forbemelte Poul Mogensen . . . nemlig udi Dronningborg Amt, Nør-Halds Herred, Gassum Sogn, Hvedsteen Bye af Nr. 11 Hartkorn Nye Matricul Ager og Eng 7 Tønder 4 Skiepper eet Fierdingkar, een Album, hvoraf fornævnte Poul Mogensen . . . har svaret aarlig Landgilde elleve Rigsdlr. 90¹/₂ Sk.

København, 1. April 1766¹).

At følge samtlige Hvidsten-Gaardenes skiftende Brugere og Ejere gennem Tiderne, saavel som Hovedgaardens Ejere efter Auktionen i 1765, vil Pladsen her, om det ellers er muligt, næppe tillade; men nogle spredte, dog langt fra komplette, Oplysninger, som jeg Tid efter anden, navnlig ved Velvilje fra Landsarkivets Side, har faaet samlet, bør dog formentlig, om end saaledes ufuldstændige, tages med i nærværende Skildring. Ved at sammenligne Hartkornet kan man følge de enkelte Gaarde og nogle af deres Ejere eller Brugere et godt Stykke frem i Tiden.

Ekstrakten af Matriklen 1664 i Landsarkivet har ialt 11 Ejendomme i Hvidsten med samlet Hartkorn (gl.) 105 Td. 7 Skp., hvoraf den ene Ejendom kun staar anført med 1 Td. 4 Skp.

Ved Mageskifte ses Kronen før 1664 at have erhvervet heraf:

²⁸ / ₇ 1582 af Jens Kaas' Enke	1 Gaard
¹ / ₆ 1614 „ Mogens Kaas i Støvringgaard	1 do. ²)

1) Udskrift af Skødeprotokol, Dronningborgske 1765—68 p. 16 (Rigsarkivet).

2) L. Laursen: Kronens Skøder.

foruden de tidligere omtalte:

$27/7$	1620	af Anders Friis i Hungstrup ...	1	Gaard.
"	"	do. ...	1	do.
"	"	do. ...	1	do.
$17/4$	1623	" Laurids Ebbesen	1	do.
"	"	do.	1	do.

(Hovedgaarden).

Altsaa ialt 7 Gaarde (sikkert ejede dog Kronen endnu mindst 1 Gaard); heraf hørte 3, som det synes, under Mariager Klosters Len og 5 under Dronningborg Len indtil Enevældens Indførelse i 1661, da Lensvæsenet ophørte og en Mængde af disse Kronens Ejendomme solgtes eller rettere udlagdes som Betaling til Regeringens Kreditorer for ydede Laan.

I den omtalte Matrikel af 1664 finder vi nævnt følgende Ejere af samtlige Gaarde i Hvidsten:

Poul v. Klingenberg	5	Td.	7	Skp.	0	Fdk.	0	Alb.	Nr.	3
do.	10	"	6	"	1	"	1	"	"	1
do.	10	"	0	"	0	"	0	"	"	2
Gjessinggaard	10	"	0	"	0	"	0	"	"	5
do.	10	"	0	"	0	"	0	"	"	6
do.	1	"	4	"	0	"	0	"	"	4
Kgl. Maj. Ryttergods	20	"	6	"	2	"	2	"	"	11
do.	8	"	6	"	2	"	2	"	"	7
do.	10	"	5	"	1	"	1	"	"	8
do.	10	"	0	"	0	"	0	"	"	10
do.	7	"	3	"	0	"	0	"	"	9

ialt Hartk. (gl.) 105 Td. 7 Skp. 0 Fdk. 0 Alb.

Herefter ejer Kronen (Ryttergodset) nu kun 5 Gaarde, idet 2 Gaarde og 1 Halvgaard i Hvidsten $14/6$ 1664 sammen med Mariager Kloster og dets underliggende Gods afhændedes til Albrecht Baltzar Berenz' Arvinger (bl. a. Poul v. Klingenberg) og Leonhard

Marselis¹⁾. Desuden ejer Gjessinggaard Resten eller 3 Gaarde.

Ekstrakt af Matriklen 1688, ligeledes i Landsarkivet, ser saaledes ud:

Hvidsten.

	Gl. Hartkorn.				Nyt Hartkorn.				Nr.
	Td.	Skp.	Fdk.	Alb.	Td.	Skp.	Fdk.	Alb.	
Mariager Closter.....	5	7	0	0	3	7	1	2	3
do.	10	6	1	1	7	2	2	1 ^{1/2}	1
v. Klingenberg	10	0	0	0	5	3	0	1	2
Baron Putbusch	10	0	0	0	5	7	2	1	5
do.	10	0	0	0	6	5	2	2 ^{1/2}	6
do.	1	4	0	0	0	7	2	1	4
Kgl. Maj. Ryttergods ..	20	6	2	2	15	0	2	2	11
do. ..	8	6	2	2	7	6	3	0	7
do. ..	10	5	1	1	7	5	3	1	8
do. ..	10	0	0	0	7	0	1	2	10
do. ..	7	3	0	0	5	5	3	1 ^{1/2}	9
Ialt 11 Gaarde =	105	7	0	0	73	5	1	2 ^{1/2}	

5 af Gaardene, deriblandt Hovedgaarden (Nr. 11) er altsaa fremdeles Ryttergods, 2 af v. Klingenberg's Gaarde (Nr. 1 og 3) ejes nu af Mariager Kloster, d. v. s. Friherre Andreas Pauli von Lillienchrone, en Slægtning af v. Klingenberg, (inden 1765 maa Kronen dog have tilbagekøbt disse 2, da de ved Auktionen i dette Aar sælges som Ryttergods); endelig er Gjessinggaards Gods (Nr. 4, 5 og 6) 1664 og Baron Putbusch's 1688 det samme; men hvorledes og

1) Poul v. Klingenberg blev født 1615 i Hamborg, i hvilken By han lærte hos en rig Købmand Albrecht Baltzar Bern, der forøvrigt senere blev hans Svigerfader; Klingenberg kom siden til Danmark, hvor han som Forretningsmand og Diplomat spillede en meget stor Rolle. Han fik f. Eks. det af Christian IV oprettede Postvæsen i en Slags Forpagtning og bragte det efter sin Tid i en ypperlig Stand; i Aarenes Løb samlede han en meget stor Formue, baade Jordegods og Penge, men satte siden ved Spekulationer det hele over Styr og døde 1690 paa Herregaarden Højris paa Mors som en fattig Mand.

hvornaar Gjessinggaard er blevet Ejer af disse 3 Gaarde i Hvidsten, ser jeg mig ikke i Øjeblikket i Stand til at oplyse¹⁾.

I en Pakke „Hartkornsspecifikationer og Jordebøger over Strøgods m. m. 1731—1802“ i Landsarkivet nævnes bl. a. følgende Ejendomme i Hvidsten:

A. Friis (Præsten) i Spentrup ejer 1741 ²⁹/₁₂ Gaard Nr. 2, Hartkorn 5 - 3 - 0 - 1 (tidl. v. Klingenberg); Fæster: Søren Pedersen.

Mette sal. Mads Madsens i Hastrup ejer 1764 ⁶/₇ Gaard Nr. 6, Hartkorn 6 - 5 - 2 - 2¹/₂ (tidl. Putbusch); Fæstere: Jens Møgensen og Peder Møgensen.

Peder Jensen Louman i Borup ejer 1764 ²/₇ Gaard Nr. 4, Hartkorn 0 - 7 - 2 - 1 (tidl. Putbusch); Fæster: Michel Smed, der har en Søn Jonas Michelsen, ungefær 25 Aar gl.

En Specifikation fra Randers Amtstue (Landsarkivet) over Strøgodssets Hartkorn 1801 ³⁰/₅ oplyser:

Hwedsteen.	Hartkorn.				
Mads Hansen	3	Td. 7	Skp. 1	Fdk. 2	Alb. Nr. 3
Christen Sørensen	7	- 2	- 2	- 1 ¹ / ₂	- 1
Sognefoged Hans Sørensen	5	- 3	- 0	- 1	- 2
Søren KristensenNyegaard	5	- 7	- 2	- 1	- 5
Christen Mikkelsen, nu					
Mogens Christensen	6	- 5	- 2	- 2 ¹ / ₂	- 6
Jens Andersen	7	- 4	- 1	- 1	- 11
Mogens Poulsen	7	- 4	- 1	- 1	- "
Christen Nielsen (Halvde- len af Nr. 7)	3	- 7	- 1	- 1 ¹ / ₂	- 7
Jonas Michelsen (¹ / ₂ Nr. 7 + Nr. 4)	4	- 6	- 3	- 2 ¹ / ₂	- 4&7
Peder Møgensens Enke	7	- 5	- 3	- 1	- 8
Niels Andersen	7	- 0	- 1	- 2	- 10
Poul Sørensen	5	- 5	- 3	- 1 ¹ / ₂	- 9
Niels Sørensen	0	- 0	- 0	- 1	-

Ialt 73 Td. 5 Skp. 2 Fdk. ¹/₂ Alb.

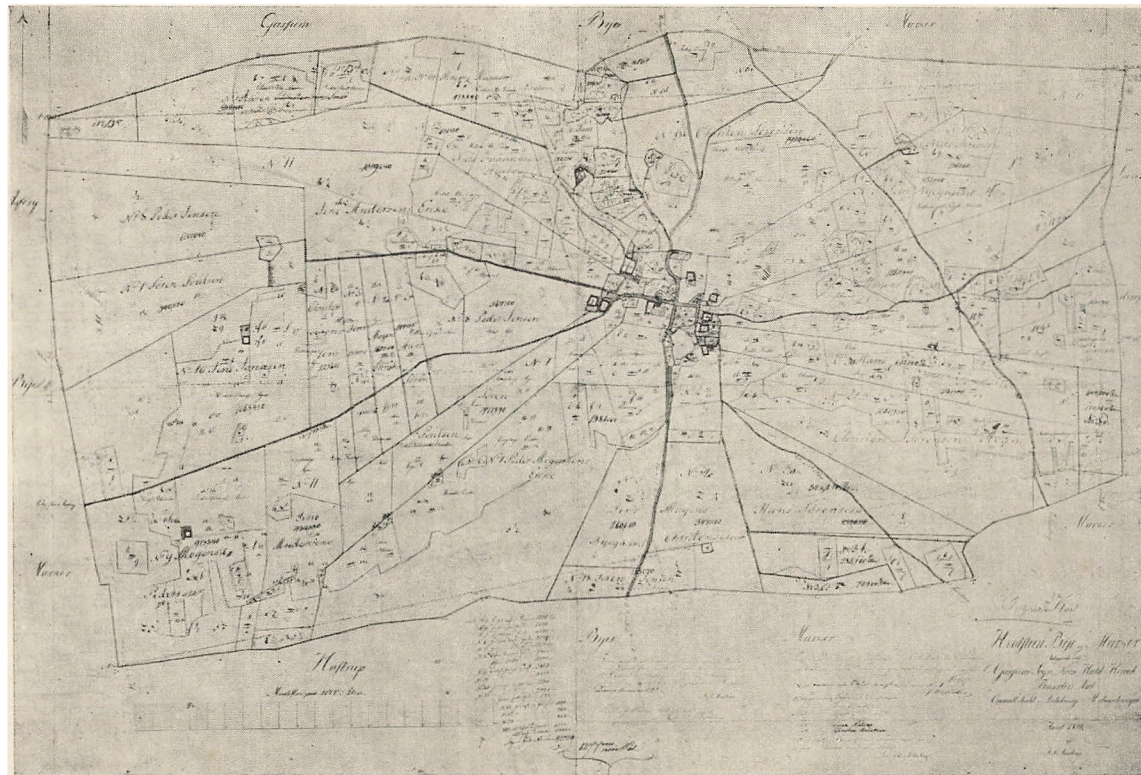
1) Friherre Mouritz Podebusk (Putbus), 1633—1700, til Eidsidelsborg paa Fyn arvede gennem Ægteskab med Malte Juuls Datter, Margrethe, Gjessinggaard; hans økonomiske Forhold var ligesaa elendige som den foran nævnte Henning Podebusks i sin Tid, saa han maatte tilsidst pantsætte Gjessinggaard for at tilfredsstille Kreditorerne.

Heraf fremgaar det bl. a., at Hartkornet i Hvidsten siden 1688 er blevet forøget med 1 Alb. (maaske et Stykke inddraget Gadejord), der ejes af Niels Sørensen; ligeledes ser man, at Gaarden Nr. 7 (tidl. Ryttergods, hvori de 2 Mænd, Peder Lauritzen og Lauritz Andersen, boede 1765, nu er delt i 2, og at Ejeren af den ene Halvdel, Jonas Michelsen, har Hartkorn ialt 4 - 6 - 3 - 2¹/₂, fremkommet ved, at han, der iflg. det i Landsarkivet beroende Panteregister ²¹/₁₀ 1766 fik kgl. Skøde paa Halvdelen af Gaarden Nr. 7 (Htk. 3 - 7 - 1 - 1¹/₂), tillige ²⁶/₃ 1773 af Peder Sørensen Bay i Handest havde købt et Boelssted i Hvidsten (Htk. 0 - 7 - 2 - 1), der netop var den nævnte lille Ejendom Nr. 4, hvori Faderen var Fæster i 1764 (tidl. Putbusch og Louman).

Endelig har en Specifikation 1820 ³⁰/₆ (Landsarkivet) følgende Brugere og Ejere af Hvidstens Hartkorn:

Hans Sørensen	5	Td. 3	Skp. 0	Fdk. 1	Alb.
Jens Christensen Nyegaard	5	- 3	- 0	-	³ / ₄ -
Mogens Christensen Greve	6	- 1	- 0	-	1 ³ / ₄ -
Nicolaj Laursen	0	- 3	- 1	-	0 -
Søren Jensen Hastrup	0	- 3	- 0	-	0 -
Christen Sørensen	7	- 2	- 2	-	1 ¹ / ₂ -
Mogens Pedersen	3	- 7	- 1	-	2 -
Chresten Sørensen Wam	3	- 7	- 1	-	1 ¹ / ₂ -
Jens Jonassen	4	- 6	- 3	-	2 ¹ / ₂ -
Peder Mogensens Enke	7	- 5	- 3	-	1 -
Søren Poulsen	5	- 5	- 3	-	1 ¹ / ₂ -
Peder Jensen Rold	7	- 0	- 1	-	2 -
Jens Andersens Enke, Maren Knudsdatter	7	- 4	- 2	-	2 ¹ / ₂ -
Niels Friderichsen Harboe	3	- 0	- 0	-	³ / ₄ -
Mogens Hansen	2	- 4	- 1	-	1 -
Jens Lassen Hiulmand	0	- 2	- 3	-	1 ¹ / ₄ -
Søren Christensen Smed	1	- 4	- 2	-	1 ¹ / ₄ -
Friderich ChristensenSkoemager	0	- 0	- 0	-	2 ¹ / ₄ -
Niels Sørensen Hiuler	0	- 2	- 3	-	2 -

Ialt 73 Td. 5 Skp. 2 Fdk. 1¹/₂ Alb.

Fotografi af det originale Kort fra 1816 over Hvidsten By.

Som man vil se, stemmer det samlede Hartkorn udmærket med Sluttallet i Fortegnelsen af 1801, medens det derimod er vanskeligere at sammenligne de enkelte Gaarde, da der i Tidens Løb er frasolgt flere Parceller og handlet en hel Del med disse. Hvidsten Hovedgaard, hvis Hartkorn ved Frasalg er blevet noget formindsket, ejes nu af Jens Andersens Enke, Maren Knudsdatter og Niels Frederiksen Harbo.

Paa Kortet over Hvidsten vil man genfinde mange af Navnene i den sidstnævnte Specifikation, og fra denne vil man sikkert atter uden større Besvær kunne skabe Forbindelse med Matriklen af 1844, hvori man da sammenligner med Rubriken „Gl. Hartkorn“, idet Hartkornet netop blev forandret i dette nævnte Aar.

Det var egentlig min Tanke kun at skrive Hvidsten Hovedgaards Historie i dens ældste Tid eller rettere kun skrive om den Periode, da Gaarden virkelig var Hovedgaard og ejedes eller var beboet af Adel; jeg er dog nu gaaet nogle Skridt videre, idet jeg ogsaa har medtaget de faa og spredte Oplysninger, der var at finde om Gaarden og Hvidsten By iøvrigt efter denne Tid, og vi har da saaledes delvis fulgt Byens Skæbne indtil henimod vor Tid.

Som Læserne vil have bemærket, nævnes der stadig gennem mange Aar to Familier, som boende paa Gaarden og dette Forhold vedblev da ogsaa at bestaa saaledes, selv efter at Brugerne var blevet Selvejere, til hen omkring 1870, da den ene Ejer flyttede ud og byggede en Gaard paa Marken, medens den gamle Gaard, nu Matr. Nr. 11 a, ved samme Lejlighed blev ombygget, men paa det samme Sted,

hvor Hovedgaarden gennem de skiftende Tider havde fundet sin Plads, noget tilbagetrukket i Byens nordvestlige Udkant og ikke langt fra det Sted, hvor Byens Kirke i sin Tid stod. Paa det i 1816 over Hvidsten By tegnede Kort, hvoraf et Fotografi ledsager nærværende Afhandling, finder man ogsaa paa dette Sted Gaarden tydelig angivet, og Markerne, betegnet som Nr. 11 og 12 og paaført Navnene Jens Andersens Enke og Niels Frederiksen Harbo, ser man strække sig helt over til Asfærg Bys Jorder.

Ifølge den til Grund for Matrikullen af 1688 i Matrikuls-Kontoret beroende Markbog har Jorden i Hvidsten By været delt i 11 Indtægter eller Aarsgøder, nemlig: Synder als giødes wang, Norder als giødes wang, Norager aarsgiøde, Østerbach aarsgiøde, Kroghøys aarsgiøde, Gryd-høys wang, Knaphøys aarsgiøde, Myer(?)høys aarsgiøde, Lyche wangs aarsgiøde, Krolagers aarsgiøde og Helsehøys aarsgiøde, af hvilke hver Gaard fik tildelt saa og saa meget af Gøde 1, Gøde 2 o. s. v. Vor Hovedgaard (S. Rasmussen og P. Sørensen) staar anført med et Areal af 72 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. 3 Penninge Land, og da dens Areal efter det oplyste er 11 Gange saa stort som dens Areal i hver enkelt Aarsgøde, ser det saaledes ud til, at Hovedgaarden havde Part i alle Byens 11 Indtægter, at den med andre Ord dyrkede Jorden i Fællig med Byens øvrige Gaarde.

Det er en smuk Eftermiddag hen paa Sommeren 1928, at jeg blandt andet for at samle Stof til Hovedgaardens Historie er naaet ind i Nørhald Herred. Scenen er den hyggelige Hvidsten Kro. Jeg sidder

og drikker min Eftermiddagskaffe ved det store Bord langs med Vinduerne ud mod Vejen, alt imedens den gamle, brave Krovært *Niels Pedersen*, der i henved 50 Aar har regeret her og naturligvis i denne Aar-række har set en Mængde forskellige Mennesker komme og gaa, gæstfrit holder mig ved Selskab og beredvilligt fortæller Historier og Oplevelser med Tilknytning til Egnen og Byen, den han som ingen anden har Forudsætning for at kende, da han for det første er født her og for det andet har levet her al sin Tid. Niels Pedersen er nu Enkemand og nærmest forhenværende Kromand, idet han alt har overdraget Regeringens Tøjler til en Søn og Svigerdatter, der nu fortsætter med Bedriften i et nyere Spor, som Udflugtssted med Musik i Haven, og virkelig ogsaa har omdannet Kroen til at blive et yndet Sted at tage hen en Søndag bl. a. for Gæster fra Randers; men endnu vil mange ældre Randers Borgere mindes de gæstfri og hyggelige Forhold, der herskede her for flere Aar siden og den gode Modtagelse, der blev dem til Del, der i hine gamle Dage aflagde Besøg hos Niels Pedersen og hans fortræffelige og dygtige Hustru, Maren.

Vi sidder nu der, Kromanden og jeg, han er udstyret med Kasket og bakker paa den uundværlige Pibe samtidig med, at han fortæller om Godsejeren paa Kjellerup, *Brask*,¹⁾ der satte megen Pris paa ædle Heste og næsten altid selv var Kusk, naar han i skarp Trav kørte forbi til og fra Randers og i saa Fald da nøje holdt Kontrol med, at ingen tog sig den Frihed at køre om ved ham og siden foran ham; det

1) C. I. H. Brask ejede Kjellerup til sin Død i 1906.

blev optaget meget unaadigt; fremdeles om Lærer *Nissen* fra Ramten, den kendte Arkæolog, der ofte havde boet i Kroen, naar han var ude at undersøge Gravhøje og andre „gamle Sager“; Kromanden havde kørt for Lærer *Nissen* flere Gange og blandt andet hjulpet ham med Opstillingen af Stenene F. M. ved de af Nationalmuseet fredede Mindesmærker. — „Ja, og dér, hvor De nu sidder for Bordenden lige inden for Døren“, fortsætter Værten videre, „dér sad for mange Aar siden tit og ofte Pastor *Kahrs* fra Hem¹⁾), naar han kom her i Kroen, og Præstens stadige Udbrud, straks han var kommet inden for Døren, var da, henvendt til Kusken: „Naa, Niels! hvad skal vi saa ha' i Da'?“ Præsten var meget rig, han var saa rig, at han havde en Daler i Rentepenge, hver Gang Klokken slog; men han var en meget jævn og flink Mand, der holdt mest af at være her i Krostuen for at snakke med Bønderne og andet Godtfolk, hvorimod Godsejeren, Brask, holdt noget mere paa Værdigheden og foretrak, naar han kom her, mine pæne Stuer tilhøjre for Indgangsdøren; traf det sig saa, at Præsten og Godsejeren kom her samtidig og gerne vilde være sammen, kunde det jo blive vanskeligt med Valg af Opholdssted“.

Da Kromanden hører mit Ærinde i Byen, at jeg har tænkt paa at skrive om Hvidsten Hovedgaard, er det ham en sand Fornøjelse at fortælle mig følgende herom: „Jeg husker tydeligt den gamle Gaard; der boede 2 Mænd i den, *Thomas* og *Chr. Hornum*; Stuehusene var mod Nord og *Chr. Hornums* var det østligste og det største, i den østlige Længe havde

¹⁾ Ole Christian Kahrs, født i København 1822, var Præst i Hem-Sem fra 1862 til 1886.

Chr. Hornum sin Kostald, medens han i den vestre havde sin Hestestald sammen med Thomas' Kohus; i den sydlige Længe var Laden, og den var meget stor, bygget af svært Egetømmer, hvoraf det meste blev benyttet af Thomas' Eftermand Gregers, da han byggede sig en Gaard ude paa Marken. Vest for Laden laa den Gang et Hus, som vi kaldte „Skaadhuset“ (Skadehuset), og omtrent mellem Stuehusene og Thomas' Kostald var den fælles Brønd med Vippe“. Om Gaardens seneste Ejere lød Fortællingen saaledes:

„Chr. Hornum var gift med Else; han døde i 1864, hvorefter Enken i 1866 giftede sig med Søren Sommer fra True, der 2den Gang efter Elses Død blev gift med Maren fra Ørrild. Hverken Chr. Hornum eller Søren Sommer efterlod Børn, men den sidstnævnte og Maren havde en Plejedatter (Slægtning), der blev gift med Gaardens nuværende Ejer, Chr. Madsen Hansen“.

„Hvidsten Hovgaard“, som den findes i Dag, set fra Øst.

Inden vi slutter disse Linier, var der maaske endnu Anledning til ganske kort at røre ved Spørgsmaalet om Betydningen af Byens Navn, det i Danmarks Geografi sjældent forekommende Ord: Hvidsten. Navnet er af meget gammel Dato, idet dets Oprindelse maa søges i Hedenskabets Tid, da et Vi var Betegnelsen for et helligt Sted (oldnordisk vè, d. v. s. viet Sted), en Offerplads med et Stenalter i Asalærens Dage, og ligesom Landets forskellige Viby'er samt bl. a. ogsaa Byerne Viborg og Odense (Odins Vi) har deres Rod i Nærheden af en saadan Helligdoms Plads, er det samme Tilfældet med vort Hvidsten; det er Stedet, hvor den til Odins eller en af de øvrige Guders Ære indviede Offersten havde sin Plads. Et topografisk Værk¹⁾ kan da ogsaa i Tilknytning hertil fortælle følgende: „En nu tørlagt Lavning i Marken, der hører til Gaarden Pilegaard i Hvidsten, kaldes „Danvigsig“, og midt paa Marken ligger en lille Bakke, der kaldes „Ingehøj“ efter en Viking Inge, der skal ligge begravet i den. Lidt Syd for Gaarden ligger en Sandbanke, og der fortælles, at den i Oldtiden har været Offerhøj, og at Offerstenen, „hvid Sten“, har givet Byen Navn“.

1) Danske Gaarde, 2. Samling II, Side 80.

Om Skolevæsenet paa Mols, navnlig i ældre Tid.

Ved fhv. Kommunelærer N. Nielsen, Hillerød.

Købstaden.

BELTOFT havde en *Latinskole*, oprettet 1558, nedlagt 1739; men ogsaa før 1739 var der en „*Skriveskole*“ i Byen for saadanne, som ikke duede til at lære Latin. Lederen blev betegnet som „dansk Skolemester“. Efter Latinskolens Ophør paatog det offentlige sig Omsorgen for fattige Børns Undervisning i Religion, Læsning, Skrivning og Regning. Det hele var ganske gratis.

En anden „Kristendomsskole“ — men kun for Børn af velstaaende Forældre — førte Navn af „*dansk Skole*“. Skoleholderen, der blev antagen af Byfogden efter at være overhørt af Sognepræsten, fik Huslejegodtgørelse af Byens Kasse, dertil 2 Skilling af hvert Barn, der læste, 4 Skilling af hvert Barn, som tillige skrev, og 6 Skilling af hvert Barn, som tillige regnede (alt ugentlig), hvortil kom frivillige Gaver og andre Biindtægter.

En af Skoleholderne, *Søren Rostved* (1782—99), var tillige Organist, Bedemand og Kæmner. Han havde før sin Ansættelse tjent Præster og Proprietærer og assisteret som Degn i Marie Magdalene.

1815 fik Skoleholderen for „den danske Skole“ i Organistløn 70 Rigsdaler Sølv og som Lærer 20 Rigsdaler Sølv + 6 Tønder Rug + 20 Læs Tørv samt Huslejegodtgørelse. Offeret udgjorde 5 Rigsdaler Sølv om Aaret og Skolepengene 12 Rigsdaler om Ugen.

Skoleholderen for „Skriveskolen“, som tillige var Kordegn, blev prøvet og beskikket af Biskoppen. I Begyndelsen gik han Højtidsaftener omkring med nogle af Disciplene og sang ved Dørene for at tjene lidt; men det blev forbudt 1775. Ligesom Skoleholderen i „den danske Skole“ fik han oprindelig Huslejegotgørelse; men 1798 blev det tilladt, at der for 100 Rigsdaler af Kirkens Penge maatte købes 6 Fag Hus til en stadig Bopæl for ham.

Kordegneembedet indbragte 1783: 70 Rigsdaler. Som Skoleholder fik Ihænderhaveren 1788 af Stiftamtet et aarligt Tillæg af 10 Rigsdaler samt 10 Rigsdaler til Brændsel, og 1793 et nyt Lønningstillæg af 20 Rigsdaler indtil videre. 1815 var Indtægterne i det hele: $67\frac{2}{3}$ Rigsdaler Sølv + $321\frac{7}{12}$ Rigsdaler Sedler (næsten værdiløse Papirer) + 4 Tønder Rug + 38 Læs Tørv.

Præsten havde Tilsyn med „Skriveskolen“ og „den danske Skole“ og aflagde ugentlige Besøg i begge, navnlig for at overtøye sig om, at Børnene ikke skulkede. For Efterladenhed eller Modvilje fra Forældrenes Side blev der klaget til Byfogden, som da maatte gribe ind.

At uberettigede Personer ganske privat læste med Smaabørn, blev der stiltiende set gennem Fingre med.

1820—21 blev „Skriveskolen“ og „den danske Skole“ sammensmeltede til en *Borgerskole* med to Lærere, af hvilke Kordegnen var Førstelærer, naar der ikke var Kateket, og endelig kom 1853—54 en tredje Lærer til.

Landet.

Skolevæsenet paa Landet blev for Mols Herreds Vedkommende ordnet i Henhold til Forordning af 23. Januar 1739 og Plakat af 29. April 1740 efter et Møde, som 25. April 1741 blev holdt i Knebel Kirke. Forsamlingen bestod af Provsten *Laurits Glerup*, Sognepræst i Knebel, samtlige Herredspræster samt Kancellisekretær *Iver Hanson*, Lyngsbækgaard. Som de øvrige Proprietærers Befuldmægtigede optraadte

Søren Birch, Rugaard, Jesper Hjelmstrup, Skærsø, Søren Ahrenkilde, Kalø, og Christen Jensen Winther, Møllerup.

I samtlige Sogne, Egens. undtaget, blev offentlige danske Skoler funderet straks efter Mødet i Knebel, for saa vidt det ikke — som i Draaby og Tillerup — var sket forinden. I disse Skoler skulde alle Børn over 5—6 Aars Alder, rige og fattige, Sommer og Vinter daglig undervises i Kristendom og Læsning, og for 1—2 Skilling ugentlig for hvert Barn tillige i Skrivning og Regning, om Forældrene ønskede det.

Forordningen foreskrev, at der ved hver Skole skulde være *Have* og *Brønd*; men det blev ikke altid efterlevet. Endnu saa sent som 1772 manglede begge Dele i Vistoft, Draaby og Handrup.

Efter Anordning af 29. Juli 1814 blev samtlige Degnekald paa Landet nedlagte ved første Tjenestelighed. Baade Sognedegne og Skoleholdere fik Navn af „*Skolelærere*“ med Tillægget „*Kirkesanger*“, for saa vidt de var Indehavere af denne Bestilling.

Draaby Sogn havde Skoler i Draaby, Boeslum, Holme og Handrup.

Draaby Skole blev oprettet 10. April 1722 og bekostet af Justitsraad *Christian Benzon* til Skærsø, som tillagde Læreren en Løn af 20 Rigsdaler aarlig samt 30 Læs Tørv til Skolestuens og eget Brug. 1772 fik han 32 Læs Tørv og havde desuden 12 Rigsdaler i Offer og Akcidenser, fri Græsning til en Ko og nogle Faar samt 864 Pund Halm. Degneembedet blev nedlagt 1810.

Casper Vilhelm Berg, der 1764 blev Skoleholder i Draaby, havde tidligere været Sergeant i Vistoft.

Boeslum Skole, der havde en Jordlod paa 18 Tønder Land, omtales endnu ikke 1772.

Den første Lærer i Boeslum, *Poul Lauridsen Begtrup*, en Herredsfogedsøn fra Begtrup (født omkring 1765), blev forflyttet til Odder, men omtales siden som Handelsmand og Skoleholder i Tirstrup ved Grenaa. Han døde i Boeslum som en forarmet Mand. Hans Søn og Efterfølger i Boeslum, *Mikkel Poulsen*

Begtrup, havde tidligere været Underofficer i Vistoft og Knebel.

Guldbæk, Lærer i Boeslum omkring Midten af det 19. Aarhundrede, var kendt som „Egnens stærkeste Mand“.

Holme Skole omtales heller ikke i Indberetningen 1772. Den havde en Jordlod af 4 Tønder Land.

Jens Chr. Lehrmann (født 1807, Seminarist fra Lyngby 1827, død 1891) var Lærer i Holme 1833—35 og kom derfra til Gjerrild ved Grenaa. En kort Tid var han Folketingsmand og har desuden skrevet „Bjergmanden paa Mols“, vistnok en Roman eller større Fortælling, som Forf. af disse Linier mindes at have set i Sognebogsamlingen derhjemme.

Handrup Skole havde en Jordlod af 2 Skp. Hartkorn.

Rasmus Schmidt, der havde været Tjener eller Skriver paa Lyngsbækgaard, inden han blev Lærer i Handrup, gik under Betegnelsen „ham i den røde Vest“. Han døde 1830.

Om Lærer *Linds* Dygtighed faar man et Begreb, naar det hedder, at ved hans Afgang (1858) skrev kun et eneste Barn i Handrup Skole Sammenskrift.

En mere mærkelig end hæderlig Person, *Kastrup*, der 1830—36 var Lærer i Handrup og fra 1. April 1836 i Draaby, var født paa Vedø. Han var Seminarist, tre Alen høj, levede som Ungkarl og blev omtalt som muskelstærk, hidsig, stræng mod Børnene og umoralsk. Efter at have villet lægge Haand paa Sogneforstanderskabets Formand frasagde han sig 1842 Embedet i Draaby og blev siden Ladefoged paa Marselisborg ved Aarhus, hvor han under et Slagsmaal skød Forvalteren, men slap fri for Straf, da det blev betragtet som Nødværge. Nogle Aar efter finde vi *Kastrup* som Lærer i Barrit ved Horsens, hvor der blev klaget over ham; men da der just var Vakance i Nabosognet Ørum, hvilket Embede han foregav at ville søge, fik han Beboerne til at give sig en god Anbefaling. Med denne kostelige Trumf i Baghaanden lo han Klagerne op i Ansigtet og slog sig til Ro i Barrit, hvor fire Mænd i Skoledistriktet atter klagede.

Nu tog Provsten Sagen i Haand, og da han ved Visi-
tats i Skolen fandt Undervisningen bedre end ventet,
kastede Kastrup Frakken og truede med at ekspedere
de fire Klagere ud af Skolestuen, — hvorefter han
blev afskediget som sindssyg med en lille Pension.

I *Agri* var Sogndegnen Skoleholder, men havde
mod Sædvane ingen Jordlod. Degneembedet blev
nedlagt 1865 og Skolen fornyet 1866.

Jens Hansen Lund fra Holme ved Aarhus havde
tjent Rektor Worm i Aarhus femten Aar, derefter
Kancelliraad Hanson, Lyngsbækgaard, en Generalinde
paa Bygholm ved Horsens og Kaptajn Teilmann paa
Emdrupholm ved Varde, da Kancelliraad Hanson,
Lyngsbækgaard, kaldede ham til Skoleholder i *Agri*.
Han døde 1793.

Peder Hansen Lund (født 1795) var ligeledes
hjemmehørende i Holme ved Aarhus. 1814 udgik han
med Udmærkelse¹⁾ fra Seminariet i Besser (Samsø)
og kom straks til *Agri*, hvor han virkede 51 Aar og
døde 1878. Han var, saavidt vides, den først ansatte
Seminarist paa Mols og fik 1865, da han fratraadte,
sit eneste Barn (Seminarist fra Lyngby 1863) til
Eftermand.

Grønfeld, hvis Skole blev oprettet straks efter
Mødet i Knebel, havde omkring 1723 en privat Skole-
holder ved Navn *Poul Jensen*.

Rasmus Andersen, kaldet „graa Ras“, en Skovfoged-
søn fra Møllerup, blev 1771 af Fru Kammerherreinde

1) „Udmærket duelig“ hørte dengang ikke til Sjælden-
hederne. Fra *Lyngby Seminarium* udgik med denne Ka-
rakter 1815: 4 af 6 Dimittender, 1816: 3 af 6, 1817: 4 af
8, 1818: 1 af 8, 1819: 1 af 7, 1820: 1 af 10, 1822: 2 af 10,
1823: 1 af 13, 1825: 2 af 9, 1826: 1 af 14, 1828: 3 af 16,
1829: 3 af 26, 1830: 2 af 20 (blandt disse *Peder Feldballe*
i Knebel), 1831: 2 af 20 (blandt disse den siden bekendte
Professor *Kresten Røvsing*), 1833: 1 af 24, 1835: 1 af 22,
1841: 1 af 18 (*Cornelius Appel* fra Sønderjylland), 1842: 1
af 20, 1845: 2 af 19 (blandt disse den bekendte Docent
N. J. Fjord), 1846: 1 af 15, 1847: 1 af 21 og 1850: 1 af 19.

Til Eksempel kan tjene, at der af de 142 Eksaminan-
der fra hele Landet, som tog Lærereksamen 1873, kun
var en eneste, der fik Udmærkelse.

Trolle til nævnte Herresæde kaldet til Skoleholder i Grønfeld. Da Skolen brændte 19. Januar 1772, fik han et Nervechok, hvis Følger han aldrig forvandt. Han fik Afsked 1818 og døde 1820 som Enkemand, 80 Aar gl., i yderste Armod. — I de sidste Tjenesteaar holdt han Hjælpelærer, og en af disse, *Jens Madsen*, druknede September 1815 paa en Rejse fra Samsø til Jylland.

Her virkede ogsaa *Christian Kruse*, en Husmandsøn fra Femmøller i Agri Sogn (født 1800, afskediget 1859, død 1885). Bøttiger anfører som et Kuriosum, at han ved Lejlighed paa en Regning til Skolekassen opførte en Lædertamp, som havde kostet fire Mark (1 Kr. 33 $\frac{1}{3}$ Øre)!

Egens Skole blev oprettet i Henhold til Fundats af 30. April 1773.

Simon Sørensen Knie — kaldet til Lærer i Egens 31. December 1822 — havde tidligere været Kommandersergeant. Han fik Afsked 1848 og døde 1860, 88 Aar gl. — *Søren Simonsen Knie*, der var Seminarist, fulgte Faderen i Embedet. Han blev pensioneret 1872 og døde 1886, 80 Aar gl.

I *Knebel Skole* underviste Sogndegnens Stedfortræder til 1762. Degneembedet blev nedlagt 1833.

Da *Kjeld Pedersen Lihme* (født 1718, Skoleholder 1741) var forfalden og af Magelighed forsømte Skolen, blev denne 1767 flyttet op ved Præstegaarden „for at være under Sognepræstens nøjere Inspektion tilligemed Degnen“, — en Omstændighed, som begribeligvis medførte et spændt Forhold mellem Præst og Degn. — Lihme fratraadte omsider efter at være truet af Kancelliet med Provsteret. Men forinden havde *Peder Sørensen Ladefoged* været antaget som Skoleholder, „dog under den edsvorne Degns Opsyn og Ansvar“.

Ved Siden af denne Ynkelighed er det værd at mindes *Peder Feldballe* (født 1811, død 1864), der i Modsætning til Faderen, som han afløste, var „begavet og kundskabsrig, med sjælden Pligtopfyldelse og Lyst til sin Gerning, saa hans Skole var en af de bedste“.

Til *Vrinders Skole*, der blev oprettet straks efter Mødet i Knebel, hørte en Jordlod af $5\frac{3}{4}$ Skp. Hartkorn. Skolen er flere Gange bleven fornyet og har haft Andenlærer siden 1879.

I *Vistoft Skole* underviste Sogndegnens Stedfortræder til 1761 eller 62. Skolen brændte ved Lynnedslag 1798, og Degneembedet blev nedlagt 1840.

Strands Skole — bygget omkring 1814 og fornyet 1867 — havde en Jordlod paa 4 Tønder Land.

Her virkede *Niels Peter Pedersen* (født 1842, udgaaet fra Lyngby 1862). Han var en meget radikal Politiker i bjørnbaksk Aand og har efter Døden faaet en Mindesten mellem Plantningerne i de storladne Agri Bakker.

Paa *Helgenæs* var Sogndegnene Skoleholdere. Halvøen havde iøvrigt 1652 en privat „dansk Skoleholder“ i *P. Pedersen Mariager*.

Esby Skole — oprettet straks efter Mødet i Knebel Kirke — blev fornyet 1869.

Borup havde 1734 en privat dansk Skoleholder ved Navn *Niels Simonsen*.

Ogsaa i *Stødov* var der 1667 en lignende, *Peder Hansen* (død 1678). Siden fik *Stødov* Vinterlærere, fæstede og lønnede af Degnen i *Esby*, og er nu et selvstændigt Embede. Skolen — bygget 1860 — brændte 1868.

Tved Sogn er mærkelig ved ikke at have haft nogen Degneskole. — *Tved Skole* blev bygget 1816 —18, ombygget 1857 og erstattet med en helt ny Bygning 1909. Degneembedet blev nedlagt 1831.

Degnen *Jens Hansens* og Efterkommeres Livshistorie hører ikke til de almindelige. *Jens Hansen* selv, der døde 1739 efter 56 Aars Embedsvirksomhed og 49 Aars Ægteskab med sin sidste Hustru, blev betegnet som „en sand Israelit, i hvem der ikke var Svig“. Af Børnene blev *Jacob* (født 1702) Præst, og *Hans* (født 1696) Forpagter paa *Løvenholm*. Sidstnævnte havde en Søn, *Jens Hansen* med Tilnavnet *Tved*, der blev Præst i *Baarse* ved *Præstø*, og 'en Datter, gift med *Mads Vognsen Hvas*, Forvalter paa

Isgaard og siden Ejer af Hovedgaarden Tustrup ved Aalborg. Blandt deres Børn var *Jørgen Hvas* (død 1782), der tilgiftede sig Herresædet Tirsbæk ved Vejle og for 4000 Rigsdaler erhvervede Ret til at føre Navnet *de Lindempalm*. Datteren *Christine Hvas de Lindempalm* ægtede i Sekstenaarsalderen en Præstesøn fra Haarslev-Tingjellinge (Sydvestsjælland), den berygtede Eventyrer og Bondeplager, Brigadér *W. Halling*, som havde tjent en kolossal Formue i Indien og døde 1796 som Ejer af de omfangsrige Godser Dronninglund og Dronninggaard i Vendsyssel.

Om *Tillerup Skole*, som Amtmand over Kalø Amt, Konferentsraad *Jokum Gersdorff*, Herre til Isgaard, lod opføre 1722—23, har jeg skrevet udførlig i Aarbogen for 1929.

Skolen har blandt sine mange Lærere haft to af Navnet Boserup, Fader og Søn. Faderen *Peder Boserup*, en Præstesøn fra Helgenæs (født 1780, død 1841) var 1804—09 Lærer i Stødov. I en Indberetning hedder det, at han „ej har de fornødne Kundskaber, men er dog ganske vel skikket til Undervisning i Faget og ulastelig i sit Forhold“. Om Sønnen, den knastørre *Jacob Boserup*, har manglet Kundskaber, véd jeg ikke, skønt det er troligt nok. Men i hvert Fald var han kendt som en saare tarvelig Lærer, hos hvem jeg heldigvis slap fri for at gaa, uagtet mine Forældre boede i Skoledistriktet.

Siden havde *Jacob Boserup* en udmærket Hjælpe-lærer i *S. Klausen* (Seminarist fra Lyngby 1868), der 1890 efterfulgte Svigerfaderen, „gamle C. C. Møller“, som Forstander for den bekendte Flakkebjerg Opdragelsesanstalt ved Slagelse, hvor han døde 1894.

Dejret Skole blev bygget i Henhold til Fundats af 24. Januar 1774. Den brændte 1802, men blev genopført paa samme Sted og erstattet med en helt ny Bygning paa anden Plads i Aaret 1877.

I denne Skole har jeg gaaet som Barn (1860—68), og om dens Lærere har jeg skrevet udførlig i Aarbogen for 1921.

To Digte
om
Steen Steensen Blicher
af Thomas Lange.
Ved Povl Skadhauge.

I tredje bind af „Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie“ har Jeppe Aakjær på side 337 ladet trykke et „hidtil utrykt“ digt af Thomas Lange, der ifølge de til Aakjær givne oplysninger har skrevet det som attenårig skolediscipel i Viborg og givet det til en klassekammerat.

Aakjær meddeler i en fodnote, at et lignende digt findes trykt i Viborg Stiftstidende for den 7. april 1848 under mærket †,11 og mener efter at have anført et par vers af digtet til sammenligning, at der ikke kan være tvivl om, at Thomas Lange har skrevet også dette digt.

Enhver tvivl herom vil imidlertid bortvejres, når man læser et digt af Thomas Lange, som er trykt sammen med en del andre digte af ham under mærket Th. L. i den af Alfred Balduin Thorson redigerede „Anonym Nytaarsgave for 1853“ side 135:

Ved St. Blichers Død.

*Solen glimred over Heden stille,
paa den brune Gravhøj sad Du ene,
mens paa en af Fortids Offerstene
Hedelærken lifligt slog sin Trille.*

*Og Du sad i Skovens Skygger milde,
der, hvor Bækken mellem Blomster flyder,
der hvor Nattergalens Stemme lyder,
med vemodig Klang i Aftnens Stille.*

*See! hvad der Du følte, der Du tænkte,
det Du maled' os med Farver rene,
Jyllands Digter! end Du staar alene,
upopnaet i det, som Du os skjænkte!*

En sammenligning viser, at dette digts 1. og 3. vers er omtrent ligelydende med det førstnævnte digts 1. og 2. og det sidstnævntes 4. og 6. vers, medens 2. vers er en omdigtning af det i Viborg Stiftstidende trykte digts 5. vers. De forskellige former af digtet er sandsynligvis blevet til i den rækkefølge, hvori de her er nævnt.

Foruden dette mindedigt har Thomas Lange, der gang på gang i sin senere digtning har ladet sin kærlighed til Blicher og hans værker komme til orde, i ovennævnte „nytårsgave“ s. 128—134 offentliggjort et digt om Blicher, som — da det ikke er optaget i noget af hans senere skrifter, men vel fortjener at kendes — aftrykkes her. Et par utvivlsomme trykfejl er rettet.

Et Besøg.

*Henover mørken Hede
en Vinteraftenstund,
vandred en gammel Jæger,
fulgt af sin Hund.*

*Den skarpe Vind og Sneen
blæste ham haardt imod,
men let og ungdomskraftig
han flytted dog sin Fod.*

*Igjennem Sne og Tykning
da skimted' han et Skjær;
det viste sig i Mørket
snart fjernt og snart nær.*

*Men sikkert Jægersmanden
efter Lyset monne gaae;
thi Synerne paa Heden,
forstod han sig paa.*

*Thi Synerne paa Heden,
i Natten den vilde,
dem kjendte han som Yngling,
som Mand og som Lille.*

*Det vared ikke længe,
før han ved Gaarden stod,
hvor Lyset gennem Ruden
blinkede ham imod.*

*»Guds Fred I Folk herinde,« —
saa talede han mild, —
»jeg været har paa Jagten,
men jeg er faret vild.*

*Sligt hænder mig forresten
ej sjeldent, kan jeg troe,
for naar jeg saadan vandrer,
har Tanken ingen Ro;*

*Den flyver og den farer —
hej! — lystigt op og ned!
saa glemmer man jo Vejen —
forstaaer I den Besked?*

*Men naar saa Træthed kommer
og lænker mine Fjed,
saa banker jeg paa Døren,
som er mig nærmest ved.*

*Og Folk de taale gjerne
den gamle Jægersmand.
Han sidder lidt og hviler, —
saa gaaer han paastand.« —*

*Saa satte sig den Gamle
paa Bænken stille ned.
Paa hans Pande troned Højhed,
i Blikket laa der Fred.*

*En Stund han sad saa stille,
som om han blunded' lidt,
da hæved han sit Øje
og skued om sig blidt. —*

*Og Bondens unge Datter
hun tog tilorde saa:
»Ja det er haardt for dem, som
paa Heden bygge maae!*

*Det er saa dødt, saa øde
for os, som bygge her;
den vilde Vind fra Heden
den hylér fjern og nær.*

*Her synger ingen Fugle,
her grøttes ingen Skov.
Men grimme Maager og Rarve
de skrige efter Rov.«*

*Men den gamle Mand sig rejste
fra Bænken op med Iil,
omkring hans Læber spilled
saa underligt et Smil.*

»Og hader Du min Hede,
 min unge, smukke Mø?!
 Jeg siger den er herlig —
 paa den saa vil jeg dø!

Og hader Du de Fugle,
 som boe paa Heden min,
 ret aldrig hørte Du Lærken
 i Morgensolens Skin!

I Livet lagde Sorgen
 sig om mit Hjerte tidt,
 og bleged mine Kinder
 og gjorde Haaret hvidt.

Men naar den heftigst raste,
 jeg sneg mig stille bort, —
 jeg gik, naar Solen skinte,
 og naar Natten var sort.

Jeg ene ned mig satte
 paa Hedehøjens Steen,
 saa fik jeg milde Tanker,
 og min Himmel blev reen,

Saa sang de Hedelærker
 saa venligt til mit Sind,
 at Sorgen maatte vige
 og Glæden kom derind.

Og skal af tunge Sorger
 jeg end opleve fleer,
 saa vandrer jeg fra Hjemmet
 ud i min Hede kjær!

Jeg siger Dig, Du Kvinde!
 at Livet det er skjønt,
 saalænge Solen skinner,
 og Vaarens Blad er grønt: —

*Saalænge Vintren hvidner
det sorte Hedeland,
og breder ud sit Dække
paa Hedesøens Vand!*

*Jeg siger Jer forsande,
skjøndt jeg en Olding er,
skjøndt denne Verden ofte
har voldet mig Besvær:*

*Jeg troer endnu paa Verden
og end mit Haab er grønt,
at jeg skal skue meget
Fornøjeligt og Skjønt.*

*Men nu sig Natten nærmer,
og nu maa jeg afsted.
Farvel, I Folk herinde!
jeg ønsker Jer Guds Fred!«*

*Saa spurgte han om Vejen
og spændte Bøssen paa,
og kaldte Hunden til sig,
og vilde til at gaae.*

*Da smilte Bondens Datter
og sagde: »Siig Jert Navn!
siig hvad er Jer Haandtering,
og hvor Jer Fødestavn?« —*

*»Mit Navn det er Steen Blicher,
jeg er en Præstemand,
og Stedet, hvor jeg fødtes,
er Hedernes Land.« —*

*Saa rakte han dem Haanden
og vandred afsted
henover mørken Hede
med ilsomme Fjed.*

Lidt om Mejlby og Fortids- minderne.

Af Lods Christensen, Randers.

LANDSBYEN MEJLBY, beliggende c. 7 km Nord-øst for Randers, ligger tildels i Harridslev og tildels i Linde Sogn, ved Foden af en Bakke, der er dannet i Istiden, altsaa Morænedannelse. Undergrunden er Ler og Mergel med et Dække af Grus og Flint, derover godt Muldjord.

Fra det højeste Punkt, „Bavnen“, tæt Sydøst for Mejlby, har Geodætisk Institut oprejst en Sten som Fixpunkt for Triangulering af Omegnen, og man har herfra en glimrende Udsigt. Bavnets Top er nemlig c. 300 Fod over Havets Overflade, og Udsigten derfra er simpelthen storslaet.

Er man bevæbnet med en god Kikkert, kan man i Nord-øst, over Tvede og Gjessinggaard, se Lodshusene ved Udbyhøj (Afstanden i Luftlinie 23 km) og udover Kattegat til Kimmingen, hvilket vil sige, at f. Eks. Dampskibet „Cimbria“ kan ses 15 km ude i Søen. I modsat Retning, altsaa ned over Riismølle, kan man se samme Damper i fuld Figur, naar den passerer der, men derfra til Uggelhusene kan kun ses dens Master og Skorsten.

I Retning mod Sydøst ses de høje Banker og Skove ved Gammel-Estrup, og tæt tilhøjre derfor Floes Skov og alle Landsbyer langs Grenaa Landevej ind til Randers. I Sydvest og Vest Fabrikskorstenene i Randers samt Langvang og mange højtliggende Kirker helt hen mod Langaa, N. Borup, Spentrup, Gassum, Asferg. Imod Nordvest synes Hohøj og Skråstrup og i Nord Hald samt Øst derfor Linde og Tvede Kirker. De nærmere liggende Harridslev og Gimming nævnes kun for en Ordens Skyld.

Imellem Mejlby og Linde mod Nord, Gimming og Harridslev mod Syd strækker sig en Dal, der fra Randers Fjord ved Riis Mølle gaar ned over Tvede. I Dalens Bund løber en Aa, der mellem Linde og Lindbjerg har sit Vandskel og løber ud i Fjorden ved Riis Mølle og har Navn efter denne, og for den anden Dels Vedkommende falder i Fjorden nedefor Gjessinggaard under Navn af Tvede Aa.

Dalen, der paa Vandskellet, som naturligt er, har sit højeste Punkt over Havet, ca. 120 Fod, har tidligere været Mose,

nu er Størstedelen opdyrket, men for 50 Aar siden blev der her skaaret en Del Tørv, rigtignok af mindre god Kvalitet. Der var ligeledes en Del Rørskær, men Rørskoven er nu falden som Følge af Kultivering.

Jeg erindrer, at der ved Tørveskæring paa en Parcel mellem Mejlbj og Gimming 1886 blev fundet en Aare ca. 2 Fod under Overfladen, den gik imidlertid i Stykker ved Fremdragningen, og da Interessen for Oldtiden og dens Minder kun var lille, blev Fundet ikke ændset.

Det nævnte Fund af Aaren er vel ikke ensbetydende med, at der i Fordumstid har været Søfart gennem Dalen; denne er sandsynligvis en Smeltevanddannelse fra Istiden, men det kunde tyde paa, at Dalen i sin Tid har været saa vandrig, at en Baad har været nødvendig til Fiskefangst eller Rørskær.

Eggen giver i det hele taget Indtryk af at have været beboet i en meget tidlig Periode; men da der jo ikke her i Landet findes noget nedskrevet før efter Aar 1000, maa man lade de efterladte synlige Mærker, efterladte af Forfædrene, tale, nemlig Kæmpehøjene. Af disse er der paa Mejlbj og tilstødende Bymarker ikke saa ganske faa, skønt Menneskene har handlet ilde med disse vore Forfædres Grave.

Ret i Nord for Mejlbj laa der 3 Høje, hvoraf den ene nu forlængst er sløjftet, og de to andre slemt medtagne, dog ikke af Tidens Tand, men af Indgreb fra Menneskers Side. Den ene blev 1884 udgravet paa Initiativ af Dr. Lassen, der lod grave en Kanal tværs igennem Højen. Der fandtes et stensat Gravkammer, men af Gravgoods fandtes kun nogle Ravperler.

Noget Vest for nævnte Høje laa en anden, „Halmhøj“ kaldet; i denne er der indrettet Vandbeholder med Vindmotor, og noget Vest for denne, lidt Vest for Hadsundvejen, er nok en Gravhøj, men ogsaa denne er slemt medtagen. Øst for Mejlbj, paa en Højde af ca. 280 Fod over Havet, ligger Resterne af en Høj, kaldet „Guldbjerg Høj“, denne var dømt til Sløjfning i 80-erne og ca. Halvdelen blev bortkørt; i dens Midte fandtes Gravkammeret, og i dette en Urne; denne gik imidlertid i Stykker grundet paa ukyndig Behandling. Men Resten af Højen blev skaanet og er nu beplantet med Naaletræer. Fra dens Top haves en enestaaende Udsigt til Udbyhøj og ud over Kattegat. I Højens Nærhed, i det bortførte Jordsmon, fandt jeg 1886 en Flintedolk, som jeg forærede Dr. Lassen. Længere mod Øst, der hvor nu Gaarden „Guldbjergvang“ ligger, findes ogsaa en Høj, men saavel denne som de øvrige Kæmpehøje omkring Mejlbj er slemt mishandlet. Imod Sydøst, i Spanget, var der ogsaa en Høj, denne er ogsaa forlængst sløjftet og Gravkammerstenene slaaet til Skærver. Mod Syd, noget ovenfor Dalen paa Gimming Mark, Matr.-Nr. 5 c, var der en Høj med Stensætning rundt; det paagældende Areal kaldes Tinget, hvilket kunde tyde paa, at der i Fordumstid er afholdt Ting her; nu er der paa Stedet en Grusgrav.

Paa Højdepunktet mellem Spanget og Harridslev ligger en nu fredet Høj, og langs Dalen mellem Spanget og Thorsmark paa Gimming Marker ligger endnu 2 Høje, men begge meget medtagne. I Spanget, paa Sydsiden af Dalen, er der en Kilde, Helligkilde, der endnu giver rigeligt og godt Vand.

Thorsmark, mellem Mejlby og Gimming, kunde tyde paa en Helligdom, viet til Guden Thor, og en Grøft, nu lukket, fra Thorsmark til Mejlby, kaldet „Frøys Rende“, kunde tyde paa, at Navnet har samme Oprindelse.

Syd for Baunen og Syd for Kirkevejen var der i Middelalderen en Kirke; denne nedbrødes under Valdemar Atterdag, og Materialet skal ifølge Sagnet være benyttet til Opførelse af et Slot i Randers. Indtil ca. 1880 i forrige Aarhundrede laa endnu Kirkegaarden udyrket hen, og jeg har været med til at bortbringe saavel Grundsten fra Kirkebygningen som Dæksten fra Gravene; en Del af Stenene sidder i Hadsundbanens Bro ved Riismølle.

Naar man nu fra det høje Stade paa Baunen lader Fantasi spille, idet man skuer mod Syd, og da tænker sig Egnen befolket, og eventuelt ser Folkevandring til Helligkilden, til Raadslagning paa Tinget eller til Stevne ved Gudehovet, der maaske har ligget paa samme Plads, hvor senere den kristne Kirke blev bygget, da kan man harmes over at Menneskene er faret saa haardt frem mod Fortidsminderne, men dog glæde sig over, at der endnu er saa meget tilbage fra disse fjerne Tider, at man med lidt Fantasi kan danne sig et Billede af, hvorledes Landet har set ud for Tusinder af Aar siden.

Mejlbystenen.

Denne Sten blev 1884 ført fra Mejlby til Randers paa Initiativ af Dr. Lassen. Stenen staar nu i Randers Museums Have. Dens Indskrift lyder paa Nutidsdansk saaledes:

Anni rejste denne Sten efter Aksel sin Søn,
der døde med Turi i Øresund.

Stenen stod i et Havedige i Mejlby. Jeg tjente Ejeren af den Ejendom, hvori Stenen sad, og Lærer Poulsens Søn, Poul, nu død, og jeg brød i lange Tider vore Hjerter med Tydningen af Indskriften, dog uden Resultat.

Men vore idelige Henvendelser til Lærer Poulsen om Hjælp til Løsningen af Indskriften resulterede i dennes Henvendelse til Dr. Lassen og Stenens Transport til Randers.

Indskriftens Løsning voldte imidlertid store Vanskeligheder, især det sidste Ord, dette kunde synes at være to Ord, men skal være et Ord og betyde Øresund.

Indskriften menes at være over en Deltager i et Søslag, der fandt Sted i Øresund 988 mellem Svend Tveskæg og Erik Seirsæl.

Helligkilder.

Af Aage Sørensen.

ÆRVÆRENDE OPTEGNELSER er at betragte som Tilføjelser og Rettelser til Aug. F. Schmidts Samling Helligkilder udsendt i Randers Amts historiske Samfunds Aarbog i 1925. De er nedskrevne i Henhold til et Ønske, Udgiveren medgav Samlingen, gentaget i hans Skrift: Danmarks Helligkilder ved dettes Udsendelse i Aaret 1926. Optegnelserne vedrører udelukkende Kilder i Randers Amt og medtager kun, hvad jeg i Ny og Næ har set og hørt eller uden større Besvær har kunnet faa Fingre i; men det er vel værd at mærke sig, hvad selv en saa lethaandet Indsamling har været istand til at bringe for Lyset af nyt ikke hidtil kendt Stof. Amtet har aabenbart Kilder, som endnu ikke er optegnede, hvorfor en ny Eftersøgning i Sognene var ønskelig ogsaa af Hensyn til det stærkt dalende Tal af Personer, der nu er istand til at give nogen Oplysning. De heldigst stillede af de ikke optegnede Kilder er slupne ind i Stednavneudvalgets Materiale og vil formentlig blive eftersporede her af A. F. Schmidt, der i hvert Fald har Opmærksomheden henvendt paa dette Forhold¹⁾.

En af Randersegnens ældre Topografer, Referenten Niels Sørensen fra Østeralling, har nogle Enkelt-

¹⁾ Fortid og Nutid VII 261.

heder om et Par Kilder, som Schmidt ikke har; endvidere nævner han en ikke hidtil optegnet Sundhedskilde. Da Niels Sørensens lille beskedne Tryk¹⁾ næppe mere er tilgængeligt uden i Bibliotekerne, medtages disse faa Ting her.

Mellerup, Juni 1930.

Aage Sørensen.

Sykkilden. Dialekt: Syg'ikjaln; Udby Sogn Rovsø Herred.

Vældkilde NV for Udby paa Storesandsbakkernes Hælde mod Randers Fjord. Sundhedskilde, hvis Vand var anset for særlig rent og godt; ved de store Gilder og andre festlige eller højtidelige Lejligheder hentede Udbyerne altid Vand fra denne Kilde.

Ved Bakkernes Fod flyder Kilden ud i Harekjæret over en flad sid Strækning, der i Folkemaal hedder Syggistæjderen, o: Sykstederne, hvor den opbløder Jorden, saa Kvæget daarlig kan gaa der uden at gaa i Syk — gaa i Bløde. En i Udby født ældre Mand oplyser, at „et Syggi“ i Egnens Maal er = en Vældgunge. — Kilden er ikke optegnet før.

Hellig Kilde. Udby Sogn, Rovsø Herred. Dialekt: Den hælle Kjall (ældre rovsøsk Form — Kjaahl) findes paa Elkjærsvakke tæt ved Fyret²⁾. Langvejsfarende kom kørende med deres Syge, som stiltiende drak af og badede daarlige Legemsdele i Kilden. Man opholdt sig ved Kilden Natten over og brugte Vandet, naar Klokken slog Midnat. Udby Dreng kendte Vognene og fiskede efter Penge i Kilden om Morgenen. Gaardejer Esben Bay († 1928 90 Aar gl.) har som Dreng været med at fiske To og Eneste-

1) N. Sørensen: Mosgroede Minder fra Randers Amts sydlige Del. C. J. Rye's Bogtrykkeri, Randers, 1905.

2) Fra Randers Amt 1925, S. 13—14: Danmarks Helligkilder 1942, S. 143.

skillinger i Kilden. Denne findes endnu som en buldet og dækket Brønd, der forsyner Fyrboligen med Vand; den tidligere Ejer har forbeholdt sig at drage Vand til sine Kreaturer.

Hellig Kilde, Hald By og Sogn, Nørhald Herred.

Ifølge Nissen-Ramten og derefter gentaget af Schmidt¹⁾ fandtes Kilden i Landevejsgrøften paa højre Side af Landevejen fra Hald til Gerlev Kro; dette er ikke rigtigt, der skulde staa: fra Gerlev Kro til Hald. Kilden fandtes nemlig i vestre, ikke i østre Landevejsgrøft. Den stod c. 150 Skridt neden for Vejsvinget efter Stationen og nøjagtigt ud for 12,6 Km. Stenen. Kilden, der kaldtes *Nørkilden* til Kendsel fra nogle Vældsige sønden Præstens Havedige, var en c. 4 Alen dyb nedad smalnende Grube af kløvet og fuget Kamp med lidt svagt mælket Vand i Bunden. Adgangen til Vandet var ad nogle Stentrin fra Marksiden.

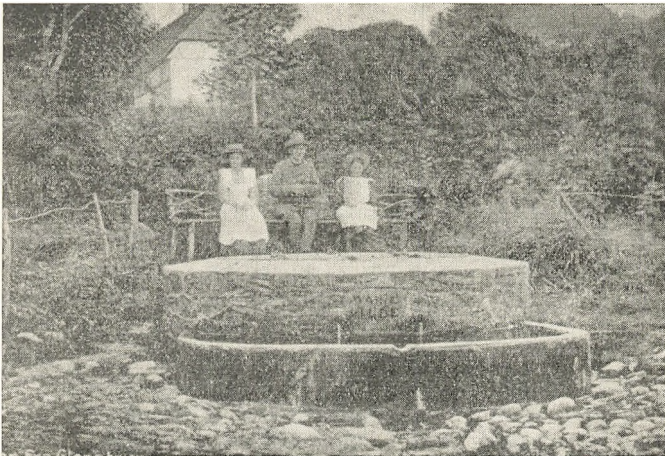
Grundet paa et Ulykkestilfælde — 1925 var det vist — blev Kilden jordet; men den er endnu kendelig paa den sammensunkne Jord. Kilden var kun en Skridevæld, altsaa ikke meget vandførende.

Mare Kilde. Glenstrup By og Sogn, Nørhald Herred²⁾ findes i en Ellelund paa Bygaden tæt NV for Bygningerne til Bolet Matr. Nr. 12 a. Aar 1901 lod Sognepræsten B. E. Barfod Kilden omsætte med Kumme af kløvet og fuget Granit og gav den det Udseende, den har endnu, kun er et neden for Kummen opmuret Vandingstrug gaaet til (forsvundet ved Paakørsel af Vogne, som hentede Vand). Kummen beklædes indvendig med Planker og er lukket foroven ved Hjælp af et svært Egetræslaag med kunstfærdigt Jernbeslag. I Kummens nordre Side en Kvadersten med Navnet MAREKILDE hugget af

1) Fra R. A. 1925, S. 12; D. H. 1898, S. 142.

2) R. A. 1925, S. 11; D. H. 1891, S. 142.

Præsten egenhændig. Den smukke Istandsættelse skal efter Schmidt være sket paa Nissen-Ramtens Initiativ, i hvert Fald har Sognepræsten afholdt alle Udgifterne, over 500 Kroner; ogsaa det om Kilden planlagte Anlæg er bekostet af Pastor Barfod. Man havde ventet at finde Mønter i Kilden, men der var ingen.

Folk i Byen ved at fortælle om et Egetræs Krucifiks, som fordem skal have staaet ved Marekilde; foran dette knælede og bad de Syge; dette er næppe Overlevering, men boglig Viden fortalt af Tilrejsende, som jævnlig søger Kilden.

Tore Kilde, Glenstrup By og Sogn, Nørhald Herred.

Schmidt antager Kilden for Helligkilde og tilføjer, at den maaske har hørt til „Thorskilderne“¹⁾; det første er vist rigtig nok; det sidste kan kun skyldes nogen lydlig Lighed af mindre overvældende Beviskraft; desværre foreligger Stednavnet ikke mere i Egnens Folkemaal. Da jeg i Maj 1930 søgte Kilden,

¹⁾ R. A. S. 11—12; D. H. 1891, S. 142.

var den ikke at finde, og ni af Byens Beboere, Børn, unge Karle, midaldrede og ældre, af hvilke een havde levet 27 en anden 40 Aar i Sognet, kendte ikke Kilden eller havde nogensinde hørt den nævne.

Ifølge Resen¹⁾ fandtes Tore Kilde i Nærheden af Glenstrup Kloster, som af den ældre Overlevering henlægges til Pudde Eng paa Hælden mellem Glenstrup By og Sø noget i nordvestlig Retning for Marekilde. Nær denne Eng turde Tore Kilde være at finde og her ligger virkelig et stort Væld i Skellet mellem Pudde Eng og de oven for liggende „Toftagre“, hvilket sidste Sted vel minder om Klosters Ladegaard, som efter Both maa have ligget her i Nabolaget²⁾. Vældet staar i Toftagres (Matr. Nr. 5, Gaardejer J. P. Østergaard) Nordvesthjørne ud mod Pudde Engs Sydvesthjørne og har i Tidens Løb huller en større Sænkning i de højere liggende Toftagre. For 27 Aar siden var Vældet omsat med en Krands af Kampesten, hvad det vist er endnu; men Kilden lader sig vanskelig undersøge, fordi Vandet er stemmet op over den af en Dæmning fra den Tid, Byen tog Vand her ved Hjælp af Stødhævert. Andre Væld findes ikke i Nærheden i vor Tid.

Tore Kilde kan vel virke bestikkende i Henseende til hedensk Kultus; men Stednavnet er sandsynligere sammensat med Personnavnet Tore, der findes paa den tæt syd for Kirkegaarden fundne Runesten fra 10de Aarhundredes Slutning: Tore rejste denne Sten efter Gunnar sin Fader. Tilsvarende Navnedannelser har Amtet mange af, saaledes er Tore Torp vort almindeligste Landsbynavn, endvidere Thore Eng, Vestrup By, Albæk Sogn, Støvring Herred, skrevet saaledes c. 1500³⁾. At vi i disse har Personen Tore for os, kan ikke tvivles om, des vanskeligere lader Tore Kilde sig, ene blandt mange opretholde som henvisende til

1) Trap: IV Udg. VI 475.

2) L. Both: Danmark II 308.

3) Essenbæk Klosters Breve: Ældste Arkivrgstr. 2, 103 X 10.

Guden, for saa vidt Navnet er os overleveret i autentisk Form. Nord for Søen findes et Taasbæk, men intet Taashøj.

Den hellige Kilde, nu i Glenstrup, før i Karleby Sogn, Nørhald Herred, c. 1 Km. nord for Landevejen ved Holmegaard paa den saakaldte Kirkebakke, Højde 106, Mariesminder Mark. Kilden staar i en let Foldning i Skræntens østre Side c. 3 Alen under dens Overkant, som en optraadt Grube af ringe Dybde. Vandet har rislet ned over Bakkens stejle Side og ud i Søen gennem et bevaret Trærør under Vejsporret ved Bredden.

For 45 Aar siden var Kilden omsat med en Kreds af Kampesten, inde i hvilken stod en Tønde, altsaa af et Udseende som f. Eks. Frals Kjælde i Tjæreby har den Dag i Dag. I hvor vel Kilden benyttedes daglig af omboende Syge, har den dog vist haft sin Hovedsøgning Valborgs eller Sancte Hans Nat; thi mange husker endnu Vognene, som kom kørende i stort Tal og spændte fra i Karleby, der før laa oven for Kilden, men nu er helt udflyttet. Naar nogen laa syg, hentedes almindeligvis Vand fra den hellige Kilde; den helbredede mange, navnlig Folk med daarlige Øjne. Der lever endnu Folk i Egnen, som fik Helsebod ved Kilden, saaledes en 54-aarig Kvinde, der led af kirtelsvage Øjne som Barn. Kuren i dette Tilfælde bestod i, at Barnet daglig hentede en Flaske Vand hjem og badede dermed. I Maj 1931 stod der endnu Vand i Kreaturerens Traad i Bløden, saa Kilden vil kunne genskabes ved faa Spadestik.

Karlebykildens Stade er af mere Interesse og skal undtagelsesvis ofres en Omtale.

Kirkebakken er en af to dybe Dale afsnøret Højdeknupe, hvis frie Ende peger i Sydøst og staar med brat Fald mod Glenstrup Sø, som ligger dybt nede. Højden har altsaa Helligbjergets typiske Form, og Solens første Straale vilde ved Opgang ramme Kilden østligst paa Klintens Tinding. Inde paa Højdeknupe-ens øverste Flade stod Karleby Kirke, som efter

et Sigende i Egnen flyttedes ind til Dronningborg Slot. Jorderne om Kirke og Kilde er matrikulerede under Nr. 1 og har saaledes tilhørt enten en Præstegaard eller Byens største Ejendom. Da Byen har været uden Kirke i 400 Aar kan vi lade Præstegaarden ude af Betragtning, og i Jorderne paa Kirkebakken har vi da uden Tvivl Rester af den Karlebygaard, der nævnes 1423 og 1425¹⁾, og hvoraf Mariesminde som Indehaver af Matr. Nr. 1 utvivlsomt er en Del. Da sidstnævnte Ejendom angives indtil Udflytningen at have ligget nede ved Kirken, finder vi altsaa her samlede paa dette snævert afgrænsede Sted: Kirken, Kilden og Byens store Gaard eller efter Fjernelsen af det kristelige Overtræk: Hovet, Hovgaarden og Vievældet, disse sammenhørende Tre. I Kirkebakkens østre Dal („Kirkedal“) findes et stort Væld, som opgives at være det nu helt udflyttede Karlebys Bykilde. Selve Helligkilden, der endnu er velkendt i Egnen, synes ikke at være optegnet før trods dette, at Nissen Ramten opholdt sig i Sognet i Maaneder.

Hellig Kilde, Raasted By og Sogn, Støvring Herred, fandtes i Skellet mellem Store og Lille Hedegaards Marker Matr. Nre. 1 a og 1 b, Raasted, et Par Favne syd for det Sted, hvor Himmebovejen føres over Skellet²⁾. Noget nærmere om Kilden vides ellers ikke, men Per Bugge i Damsgaard, som var født i Hedegaard 1825, vidste at fortælle, at der ofte er taget Penge i Kilden. Ifølge et Sigende der nede fra hed Kilden *Pilegrimmens Kilde*, da disse gerne stoppede op og hvilede sig ved den. Dette maa vel staa i Forbindelse med, at Himmebovejen siges at være en gammel Pilegrimsvej fra det nordlige Jyl-

1) Den nuværende Karlebygaard paa Grænsen af Onsild og Glenstrup Sogne hed for 50 Aar siden Mikkels- eller Meklenborg.

2) Himmebovejen fører fra Kovsted over Svejstrup med Retning mod Fladbro. Nævnt af Dr. Gudmund Schütte i Skivebogen 1929 S. 114.

land til Rom. Kilden, der sporedes endnu i 1885 som en tør Grube, i hvilken man af og til kunde finde Mønter, findes ikke hos Schmidt og er næppe optegnet før.

Hellig Kilde, Gimming By og Sogn, Støvring Herred, findes paa Matr. Nr. 6 b, den nordøstligste af Tinglodderne NØ for Byen og hører til et Bol, hvis Bygninger ligger i Spangen tæt ud mod Vejen fra Harridslev efter Mejlby. Kilden staar omtrent midt paa den dyrkede Hælde ned mod Nørkjærsvækkens Dalsænkning c. 120 Alen syd for Bygningerne. En gammel Kone i Bolet har for mange Aar siden fortalt, at syge Folk søgte Helbredelse her og brugte at kaste Penge i Kilden, en Viden hun drog sig til Nytte ved selv at opsamle Pengene.

Ved Ejerskifte i 1924 var Kilden udslettet og viste sig kun som en fugtig Plet i Pløjelandet. Da den nye Ejer hørte Tale om den hellige Kilde, gravede han paa Stedet og fandt udmærket Vand paa Sandbund. Den blev genaabnet og omsat med Brøndrør og staar nu 5 Favne højere oppe ad Hælden end i ældre Tid som en rund Beholder af Cement c. 2¹/₂—3 Alen dyb lukket med Bræddelaag. Gennem en Rørledning føres Vandet ned i Bolets Bygninger, der ligger lavere. — Kilden er ikke optegnet før.

Maren Tomesters Kilde. Dialekt: Ma Tammestes Kjall, Mellerup By og Sogn, Støvring Herred, findes i et Ellekrat paa Grænsen af Ager („Kirketoft“) og Fjordkær („Puseng“), Matr. Nr. 7 k, en Lod af Sejer sønnernes tidligere Gaard. Kilden maa søges i sydøstlig Retning for Sognekirken og øst for den Bydel, der ligger neden for Algosbjerg med Valgmenighedens Kirke. Det var „en Sundhedskilde, hvor syge Folk søgte Helbredelse“; der var „Lægedom ved Vandet“. En Mand, som nu er 72 Aar gammel, husker, at der i hans Barndom var megen Tale om dette „lægende Vand“. Somme gik til Kilden flere Gange daglig og drak af Vandet, saaledes Gæsterne i et Slags Pensionat. Blandt disse var en gammel

Militær, Oberst(?) Kynell og een, som hed Bondesen; begge havde altid deres Flasker hængende i et Træ ved Kilden.

En stor Skolepige med daarlige Øjne vides at være bleven helbredet ved daglige Badninger i Vand fra Kilden, hentet for flere Dage ad Gangen; hun lever endnu som en 45-aarig Kone, og Kilden har saaledes været i Brug som Helsekilde helt henad Aaret 1900. En Kone i Byen, nu 61 Aar gammel, husker, at hun som Barn 2 å 3 Gange om Dagen maatte hente Vand hjem til en gammel, svagelig Bedstemoder, der led af et aabent Saar paa det ene Ben; Saaret maatte ikke læges, og for stadig at holde det aabent satte hun en Ært midt i det. Kuren bestod i, at Saaret dækkedes til med grønne Blade (Vandpastinak), Barnet havde plukket i Afløbet neden for Kilden, samt i Dængning med Vandet. Da Konen døde med helet Saar (og stærk opsvulmet Ben og Underliv), mente man i Byen, at Lidelsen var Vattersot, mens andre skød Skylden paa det urene Saars Lægning.

Skønt Byen er rig paa Væld, hentede mange af Beboerne til Stadighed Vand ved Maren Tomesters Kilde, hvilket meget vel erindres selv af yngre Folk.

Da ingen af Byens 80-aarige véd, hvem Maren Tomester var, maa Navnet være gammelt. Kilden driver nu en Stødhævert til Forsyning af Ejendomme i Nærheden. Det overskydende Vand følger sit vante Løb, „Ullastbækken“, til Fjorden. Ved Kilden en stor og smuk Bronzealderhøj, Tathøj. — Kilden er ikke optegnet før.

Døberkilden, Anholt. Dyrs Nørreherred¹⁾.

Kilden, der ligger paafaldende højt oppe paa Sønderbjerg, var i Juli 1913 at se som en Grube i Grønsværen med en Smule brunt og dovent Vand i Bunden; den havde intet Afløb og syntes nær Udtørring.

Hellig Kilde (?), Hvilsager By og Sogn, Sønderhald Herred.

1) R. A. S. 18; D. H. 1999 S. 144.

I Hvilsager Fredskovs nordre Side, Matr. Nr. 15, findes en Mose og en Skraaning ned mod samme, henholdsvis kaldet „Hellede Mosen“ og „Hellede Bakken“. Navnet er ogsaa kendt i skreven Form, idet Godsejer cand. theol. J. Estrup, hvem flere af nærværende Oplysninger skyldes, har funden det i indtil 200 Aar gamle Papirer som: Hjalleke. Væld findes ikke i Nærheden, og nogen Overlevering om Hellighed knytter sig ikke til Stedet. Mon ikke alligevel en Helligkilde skjuler sig i det sære Hylster: Hjalleke?

Borgmester Søren Simonsens Kort over Randers, stukket 1767, har Gadenavnet: Helledes Gyde for nuværende Helenestræde.

Skokilde, Termestrup By, Hvilsager Sogn, Sønderhald Herred. Dialekt: Sgokjal. Kilden findes paa Matr. Nr. 5 a, Gaardejer R. P. Stæhrs Mark, sønden Randers—Æbeltoft Landevej paa Skraaning ud mod Termestrup Enge (80 m syd for Gaarden og c. 100 m østen Engvejen). Skokilde var i 1905: „et med Træer og Buskvækst omkranset smukt Kildevæld“, der: „har været omtalt som Sundhedskilde“¹⁾. Efter en Forespørgsel i Egnen synes denne Egenskab nu glemt. Paa gamle Kort opgives Kilden som Fælleskilde for Bymændene, hvad den endnu er, da Vandværket tager Vand her ved Hjælp af Vindmotor.

R. P. Stæhrs Gaard har i nyere Tid faaet Navnet Skovkildegaard efter en Udnyttelse af Kildenavnet i folkelig Tydning, der anses for rigtig. Da der ikke har været Skov i dette Omraade i Aarhundreder — den nærmeste er „Holmene“ ved Bendstrup — foreligger her en ny Bekræftelse paa vore Stednavnes store Ælde. Kilden er nævnt af Niels Sørensen som Sundhedskilde, ellers ikke optegnet før.

Hellig Kilde, Termestrup By, Hvilsager Sogn, Sønderhald Herred, paa en i Øst—Vest meget langstrakt Agerlod, som ligger langs med Hvilsager Sko-

1). N. Sørensen: Mosgroede Minder 4—5.

vens Sydside og øst for Termestrup Skole. Lodden, Matr. Nr. 4 e, hørte oprindeligt til Byens vidtstrakte Overdrev, der i det 18de Aarhundrede var skovklædt, men c. 100 Aar senere henlæet i Lyng. Fra Eksellence J. B. S. Estrup til Skaføgaard, som købte Lodden i 1883, kom denne i 1907 til cand. theol. J. Estrup, der 1930 solgte den (18 Tdr. Land, 2½ Alb. Hartk.) til Forpagteren Magnus Knudsen. Da Lodden bebyggedes, antagelig i 1860erne, lagdes Husene (1883 var her et mindre Vinkelsted) yderst mod Vest tæt op ad Kilden for paa nem Maade at skaffe Vand. Her findes den endnu som en 2½—3 Alen dyb Brønd af opstablede Kampesten uden Afløb. Stedet har før været meget øde. Nogen Overlevering er ikke bevaret om denne Kilde; men en gammel Kone i Nabo-stedet — hun er død for ikke længe siden — har fortalt, at der er fundet Mønter, Potteskaar og deslige i den ved Oprensning. Ogsaa den nuværende Ejers Far har fundet gamle Mønter ved at rense Brønden; men en Datering af disse er ikke mulig, da de Tid efter anden er blevet borte. — Kilden er ikke før optegnet.

St. Nikolaj Kilde, Drorup Mark, Hornslet Sogn, Østerlisbjerg Herred¹⁾. En Mand, hvis Fader ejede Marken ved Kilden, fortalte Niels Sørensen, at mange Folk i Aarene omved 1850 drog til Kilden for at søge Lindring for Gigt og andre Lidelser; de kom strømmende til helt omme fra Mols. Mange kastede en Toskilling i Kilden, og: „naar jeg“, tilføjede Niels Sørensens Hjemmelsmand, „et Par Dage senere rensede Brønden, kunde jeg opsamle mindst en Daler i ene Toskilling, ofte ogsaa mere“. Mange blev hjulplne derved¹⁾.

Kilder i Fælingshaven ved Ommestrupgaard, Mørke Sogn, Østerlisbjerg Herred. Samling af Vældkilder, kendt og omtalt for deres sunde og gode Vand,

¹⁾ R. A., S. 24. D. H. 2045, 145.

²⁾ Niels Sørensen: S. 4—5.

navnlig var det godt til Kogning af Kaal og Ærter. Endnu 1895 hentede Folk fra Mørke (Kirkebyen, c. 2000 m i Fugleflugtslinje) Vand her til disse Ting. I et af de større Væld ind under „Kirsebærbakken“ er funden Skaar, som afspejler et langt Kulturafsnit, nemlig tyndvæggede Bronzealders Brugskar, samt af graagrønne uglacerede og gulbrune glacerede Lerkrukker. Mønter derimod er ikke fundne. Inden for historisk Tid har der ikke været Bebyggelse paa dette Sted; men paa Dalkedelens modsatte Side paa en kullet Banke ud mod Enghaven laa Ommestrup Hovgaard 1430—1839. Kilderne, som ligger paa Matr. Nr. 22 a og 22 b er stærkt vandførende. De besøgte af Prof. Edvard Erslev under Forarbejderne til Bogen om Jylland, og fastsloges ved denne Lejlighed som Djursaaens vestlige Udspring. — Kilderne er ikke optegnede før.

Klokkerholmskilden, Faarup By, Torsager Sogn, Østerlisbjerg Herred¹⁾. En Landmand, der var født i Klokkerholms Skovfogedbolig, fortalte Niels Sørensen, at: „ældre Folk der fra Egnen kan huske, hvorledes Mødrene bar deres smaa Børn dertil og vaskede dem i Kilden“. Fortælleren havde, mens han som Dreng arbejdede paa Marken ved Kilden, fundet mange af de henkastede Mønter. Kilden er nu (c: 1905) uddrænet²⁾.

Tyrres (Tobiæ) Kilde, Bregnet Kirke, Østerlisbjerg Herred. Dialekt: Tørris Kjæll.

Efter at have nævnt de paa Følle Strand liggende „Tørres Høj“ og „Tørres Lund“ skriver Helligkilderne Udgiver, at Tørre maaske er en Dialekt for Thor³⁾. Sagt i denne forsigtige Form, øjner Udgiveren her en Mulighed for, at Kilden kan have tilhørt „Thorskilderne“ — ganske med Urette. Spørgsmaalet er jo

1) R. A., S. 22. D. H. 2042, S. 145.

2) N. Sørensen: Mosgroede Minder, S. 7.

3) R. A., S. 23. D. H. 2043, S. 145.

imidlertid nu bragt frem, og det er nok en Omtale værd¹⁾).

At Tørre skulde være en stedlig Dialekt for Thor har ingen Sandsynlighed for sig. Gudenavnet lever ganske vist ikke mere i Folkemaalet; men dets Ordlyd kan nogenlunde genfremstilles paa Grundlag af Stednavne, i hvilke Gudenavnet tør antages at være gledet ind som Forled. Af slige Navne findes adskillige, saaledes paa Sognets Nordgrænse et Torsager og ude i Hovlbjerg Herred et Torsø; det første tales i Egnens Dialekt som To'osag'r, mens Torsø hedder To-o-se. Efter dette ser det ud til, at Guden baade østlig og vestlig i Aabo Syssel har heddet To'o, talt med støddelt o, uden r og uden enhver Bilyd af ø, ganske som det kunde ventes.

Aug. F. Schmidt er paa rette Vej, naar han sammenstiller Stednavnene „Tørres Kjælde“, „Tørres Høj“ og „Tørres Lund“; de har aabenbart samme Forled; men dette er ikke Guden, hvad let opdages, naar man hører, at det sidste skrives „Thyrislund“. Ukendt i Egnen kunde Schmidt ikke vide, at den givne Stump Navnerække lader sig fortsætte endnu et Stykke, nemlig saaledes: Tyribæk, Tyrigaard, Thyrislægt, Thyrrer og Thyrresen. Den hele Samling Tyrinavne dækker henholdsvis Helligkilden, en Gravhøj, et Bol, et Vandløb, en Slægtsgaard samt Slægten med to af dens Grene. Samtlige Navnes Forled tales ens i Dialekten, nemlig med sænket ø og to r'er; de er alle hjemmehørende i Sognet, det ene ved Kirken, de øvrige i Følle By.

Thyrislægten boede paa Tyrigaarden, nuværende Hannesminde, ved 17de Aarhundredes Slutning til langt op i vor egen Tid. 1678 skrives Slægtsnavnet Thørresen, 1699 Tørresen; i Kirkebogen for 1682 staar Thyrisøn. V. A. Secher formoder derefter, at

1) Mindet om Anders Thyrrer, født paa Braadelyws i Ugelbølle d. 16. Juni 1871, Lærer ved Silkeborg, Ranum og Skaarup Seminarier, død sidstnævnte Sted d. 27. August 1929, venligst erindret.

Slægtsnavnet har været *talt* med langt y (og et r)¹⁾, hvilket naturligvis er urigtigt, eftersom Dialekten har sænket ø og to r'er ligesom de ældre Skriveformer. Kirkebogen for 1682 viser tydeligt, at man den Gang var fuldstændig klar over, hvilket Fornavn man havde for sig, nemlig Tyri, et velkendt og hyppigt brugt Mandsnavn ved Middelalderens Slutning. Dr. Lis Jacobsen opfatter dette Tyri som en yngre Form for Torir, et olddansk (rimeligvis østdansk) meget almindeligt Navn, nu Tore²⁾. Hvor hyppigt dette Personnavn har været brugt i Randers Amt ses af, at det findes paa fem af de her fundne Runesten, endvidere af Amtets talrige Tore-Torper. Torir er jo imidlertid ikke Guden Thor, men en Opkaldelse af ham. Særpræget i de to Navneformer kommer tydeligt til Orde paa vore hjemlige Runesten, nemlig Mejlbysten i Randers Museum: Aani rejste denne Sten efter sin Søn Askel, som døde med Torir i Øresund, og Virringstenen: Thorr vie dette Kuml. Nogen Usikkerhed i Brugen af Tyri spores dog alt i Middelalderen, saaledes i Aarhusbogens Tyri Diakn for Tord Degn³⁾.

At Tyrisønnerne har siddet paa Tyrigaarden adskillige Aar, inden denne Sammenhæng af Navne kunne opstaa, er vel uden for Tvivl, og Slægten er altsaa gammel i Gaarde, da Navnet dukker op her i 1678. Herfra bredte den sig til Ugelbølle i Mørke Sogn, hvor et Medlem fødtes 1680. 1678 findes den i Skjødstrup By og Sogn, 1792 i Ommestrup i Mørke Sogn⁴⁾, alt under Vosnæsgaard Gods. Trods disse Udvandringer, der naturligst bør tilskrives fæsteledige Gaarde paa Godset, fortsatte Hovedlinjen sin Vækst paa Tyrigaarden, som den under Navnet Hannesminde først skilte sig af med i 1886. I Ommestrup

1) Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, 9—13. 484 f. Otto Jørgensen: Slægten Jørgensen fra Følle.

2) Dr. Lis Jacobsen: Haandbogsudgave af Wimmer, 251-252.

3) Scriptores VI, 504.

4) Fra Randers Amt V, 108.

var Slægten kort, og Ugelbølle forlod den saa sent som henad 1920 ved Salget af Gaarden „Braadelyws“¹⁾; men Følle forlod den overhovedet ikke; thi den sidder idag som 5te Led paa Thyrislund, en Linje, der, saa vidt jeg ved, stammer fra den Jørgen Thyrresen, som 1788 var Kronens Fæster paa Følle Mølle.

Tyribæk mindes ikke mere af de Gamle, selv ikke af Byens ældste indfødte nu 76-aarige Person. Efter V. A. Secher (og Otto Jørgensen) er den Skelbæk mellem Følle og Ugelbølle Marker, Bregned og Mørke Sogne. Slægten paa Thyrislund antager den for Bækken, der strømmer gennem Følle og falder i Følle Bund. Byens mangeaarige Lærer Thøger Jensen, Døruplund, henviser til Secher og oplyser, at Bækken gennem Følle hedder Rygebæk i øvre og Føllebæk i nedre Løb. Secher har da vist det rigtige; i saa Fald rinder Tyribæk over Tyrigaardens Vange, i modsat Fald tæt ind under dens Længer. I begge Tilfælde er Tyribæk i nøjeste Forbindelse til Tyrigaarden. Ifølge Egnens hævdvundne Navneskik boede en Gang en Tyri her, senere hans Sønner og Efterkommere i Antal af Led, jeg ikke ved Middel at udrede²⁾. I disse simple og let overskuelige Forhold vil det være vanskeligt at finde en hedensk Gud gemt; mere mistænkelige er Thyrihøj og Thyrislund, fordi begge Stednavne peger mod Oldtid og hedensk Kultus. Ikke des mindre er de to Navne fra Tiden omved 1864 og givne af den Tyrison, som den Gang boede paa Bolet, nemlig Rasmus Jørgensen Thyrresen, en Søn af Jørgen Sørensen Thyrresen, han, som

1) Dette egenartede Gaardnavn har den nye Ejer forandret til Braadelund og derved udsløttet Stednavnets talende Værdi: Brudt Lysning (i Skoven).

2) Tilsvarende Navnedannelser fra Nabobyen Ommestrup (Mørke Sogn) er: Slægten Vorre paa Vorregaarden, Slægten Basse paa Bassegaarden, Slægten Ring paa Ringgaarden (i 4. Led). Modsat dette har Slægten Solgaard i Mørke Navn efter Solgaarden, som indtil Udflytning først i Firserne laa i Vejsvinget syd for og tæt ind under den Banke, paa hvilken Kirken er bygget.

flyttede ud fra det gamle i Følle bevarede Bindingsværkshus og bebyggede Bolets Jord paa Stranden ved Kalvø Vig. Under Navnet Thyrislund (Ejernes Stavebrug) blev Bolet et kendt Gartneri, hvor *Tyri-cæblet* er tiltrukket.

Slægten paa Thyrislund oplyser, at Bolets første Træ blev plantet paa den store indtil den Tid navnløse Gravhøj af Ejeren Broder: „Lunden er her ikke endnu, men den skal nok komme“, skal han have sagt. Han opnaaede ikke at se den, da han kort Tid efter indkaldtes og faldt i Krigen i 1864. Resterne af hans Træ staar endnu paa Højen uden Krone. Ved Siden af staar en Kampesten med de tidligere Tyri-Ejeres Navnebogstaver, rejst og hugget af Jørgen Rasmussen Thyrsen († Oktober 1929)¹⁾.

„Tørres Høj“ og „Tørres Lund“ er Stednavne, som er udsprungne af en Slægtskultus; men hermed være dog ikke paavist, at ogsaa Stednavnet „Tørres Kjælde“ er af samme Oprindelse. Mon alligevel dog ikke? Naar et i Egnen født og opfødt Øre, som er fuldt fortrolig med Egnens Folkemaal, ikke evner at skelne den mindste dialektiske Farveafskygning i de tre Navnes Udtale, maa man være enig med Aug. F. Schmidt i at stille dem sammen som byggede over det samme Forled; dette er blot ikke Guden, men en Opkaldelse af ham. Nogen Forbindelse mellem Slægten og Kilden véd jeg ikke af at sige. Kilden ligger ensomt ved den ensomme Bregned Kirke, i hvis Skygge Tyrisønnerne i stort Antal ligger jordede. Før laa her Gaarde og Huse, hvis svære Grundsten jeg har set afdækkede paa Kirkegaardens nordøstre Fjerdedel. Muligt har en Tyri boet paa en af disse Gaarde, hvis Agre for umindelige Tider siden opslugtes af Kalvø Slotsmarker. Tilfældet er jo, at ogsaa Ommestrup Bymark ejer et *Thyrislund*, en lille Samling Træer ved Bækken sønden Grathesbro, og netop paa den Gaards Mark, Anders Thyrsen i 1792 havde i Fæste af Vosnæsgaard. Stednavnet maa skyldes Slægten.

1) Eftermæle i Randers og Aarhus Aviser omved 15. Oktbr.

Hellig (?) Kilde, Følle By, Bregned Sogn, Østerlisbjerg Herred. Øverst oppe paa en i Øst hældende lang Banke NV for Følle findes en Udgravning, gennem hvilken Randers—Æbeltoft Landevej føres ned paa Engene foran Byen. I Udgravningens søndre Grøft, c. 75 Skridt øst for Hannesminde vestre Markeskel, var et „Springvand“, som visse Tider kunde „springe“; mens dette stod paa, skulde man drikke af Vandet. Saaledes hed det sig i Nabolaget for op mod et halvt Hundrede Aar siden, og Optegneren har mange Gange som Barn været med at lede efter denne mærkelige Ting, altid uden Held.

At der har været et Springvand i Vejgrøften skal ikke paastaaes; derimod er det sikkert nok, at Stedet har haft en Kilde, der endnu i Halvfemserne viste sig som en stor sivende Plet inde i Landevejens Kørebane. Efter Tøbrud lod Vejen sig køre op, selv i jævnt tørre Somre gyngede Stedet under tunge Læs, og dette var vel Aarsagen til, at Amtet lod Vejlegemet dræne ud, hvorved Pletten forsvandt. Ingen Nulevende har set Kilden i uforstyrret Stand; thi den nye Randersvej er ført hen over den omved 1854; men da Afløbsforholdene har kunnet henligge uordnede endnu i c. 40 Aar, har Kilden været svag vandførende og vel blot vist sig som en siget Plet øverst paa Bakkepuldens østre Kant. Om Vandet er gaaet i Tyribæk eller Rygebæk kan ikke mere siges.

Det er aabenbart denne Kilde, Egnens Folk skyldte for at „springe“, et Ord fra det ældre Sprog, der blot betyder at sprudle, vælde frem; følgelig kan „Springvandet“ som saadant roligt aflives som uvirkeligt; det har aldrig været der, og Talen om det skyldes kun en misforstaaet Opfattelse i nyere Tid af Udsagnsordet at springe. Men tilbage staar vi med Kilden i Vejbanen, som er virkelig nok og som man altsaa skulde drikke af, naar den sprudlede. Hvorfor? Ja, derom vides intet; men i den bevarede Rest af en Overlevering ejer Kilden paa Følle Banke et Karaktertræk fælles med visse Helligkilder, hvis Vande

sagdes at „røres“, og som, mens dette stod paa, var særlig undergørende¹⁾. At erklære Kilden for Helligkilde paa dette ene Karaktertræk gaar vel ikke an; sandsynligvis har den været det, eller hvorledes man forklare sig, at man netop skulde drikke af den, mens den sprudlede?

»*Denelkjell*«, Skellerup By og Sogn, Onsild Herred, findes i Ørnedalen nordvest for Skellerup tilligemed en anden Kilde af hvilke i hvert Fald den her navngivne har været anset for hellig; men noget nærmere vides ellers ikke om den. Kilden findes hos Trap²⁾, næppe hos Nissen, Ramten. Schmidt blander den sammen med den efterfølgende³⁾, og det er som Følge heraf umuligt at afgøre, hvilken af de to Kilder man søgte mod daarlige Ben. Stednavnet er gengivet i Dialekt og siges at have følgende Oprindelse: Naar Bymændene i gamle Dage vendte hjem fra Hobro, havde de undertiden en Denel, en lille Kant paa, som de søgte Helsebod for ved nogle Mundfulde koldt Vand fra Kilden før Indfarten i Byen. Stednavnet er saaledes ikke oprindeligt.

Birgittes Kilde, Skellerup By og Sogn, Onsild Herred, ligger ved „Skovdal“, sydvest for Skellerup Kirke. En tidligere Ejer af Skovdal, Jens Pedersen, benyttede Kilden til Husbehov, og naar han ryddede den, kunde han somme Tider kaste Mønter op fra Bunden. Jens Pedersens endnu levende Søn, som er født i Skovdal 1860, kan huske, at der i hans Barn-dom kom Folk til Kilden for at søge Hjælp mod Sygdom, og som Vederlag kastede de Penge i Kilden eller lagde dem ved Siden af den (formentlig fordi der engang har staaet en Blok her). Det var en bestemt Sommernat hvert Aar, vistnok St. Hans Nat.

Nævnte Jens Pedersens Kone hed Birgitte; men da Kilden alt var Helligkilde i disse Menneskers

1) Bethesda Dam, Joh. Evgl. 5. Kap. 6. V., St. Hans Kilde i Hem, Onsild H., som rørtes af en indfanget Gedde.

2) IV Udg. S. 445.

3) R. A. S. 10; D. H. 1856 S. 142.

Levetid, er Stednavnet følgelig ældre, og der fejles næppe ved at sætte Kilden og dens Navn i Forbindelse med det nære Kloster i Mariager, som ejede Grunden og var indviet til vor Frue og den hellige Birgitte. Af disse Klosters Værnehelgene havde Vor Frue sin viede Kilde, Mariekilde i Mariager Skov, og Kilden i Skovdal har da vel baaret Navnet Sancte Birgittes Kilde. Den er optegnet af Nissen, Ramten, uden Navn; Schmidt blander den sammen med den ovenfor nævnte Denelkjell.

I »Kæj'len« 3: Kilden i Odskjær, Matr. Nr. 22a Ommestrup Mark Mørke Sogn er funden en udmærket tildannet Økse af Flint, et kostbar Stykke c. 8" lang 3 $\frac{1}{2}$ " bred i den buede Æg; en lignende, lidt mindre er optaget i *Rygebæk*, Ugelbølle Mark, samme Sogn, begge smukt huggede og uden Slibning. I *Ejnkilde*, Mellerup By og Sogn, Støvring Herred, er optaget i hundredevis af Stykker, Skrabere, Flækker, Bor, Skærp og Pilestyr i hele og brudte Ting fra den ældre Stenalder. Kilden ligger paa Matr. Nr. 14r midt paa den i Øst hældende Fjordskrænt. I en *ubenævnt Kilde* c. 200 Favne sønden Ejnkilde optoges i 1927 to ensdannede Kærneøkser liggende meget dybt og jævnsides, tilsyneladende nedlagt med Vilje i denne Stilling. Fundene peger i Retning af Vievæld og maner til Eftertanke i Henseende til Kildedyrkelsens Ælde.

Aage Sørensen.

Nogle Degne fra Lime.

Af Lærer P. A. Petersen, Middelfart.

EN næste Degn i Lime (Se Aarvog 1930) efter Poul Nielsen Vendelbo var hans Stedsøn *Jens Sørensen Myndsted*. Hvor-naar han begyndte sin Degnevirksomhed kan ikke helt nøjagtigt afgøres; men det kan betragtes som givet, at han har begyndt den nogle Aar før Stedfaderens Død.

Denne, der blev en meget gammel Mand — 84 Aar — maa i hvert Fald i den sidste halve Snes Aar have været temmelig umulig til sit Embede. Han har i den Alder hverken kunnet lede Salmesangen, gaa Præsten til Haande eller ringe Kirkens Klokker. Langt mindre har han kunnet forestaa Undervisningen af en Flok Børn.

I Folketællingslisten fra 1787 ser vi, at Jens Sørensen Myndsted allerede paa den Tid opholdt sig hjemme. Han staar opført som værende 35 Aar gammel, ugift og Snedker.

Det er derfor sandsynligt, at han allerede dengang har opholdt sig hjemme i den Hensigt at kunne træde hjælpende til, naar der var Trang derfor. Hans Haandværk har givet ham en kærkommen Lejlighed til at bo hjemme, uden at det fik Udseende af, at

han nærede skjulte Hensigter. Som udlært Snedker kunde han roligt gaa og se Tiden an; thi udover nogle faa Ligkister om Aaret, skaffede Snedkeriet ham sikkert ikke meget Arbejde.

Saa meget desto bedre kunde han faa Tid til at sætte sig ind i Stedfaderens Virksomhed — den, der engang skulde bringe ham selv Degnekaldet!

Hvorledes var nu denne Mand?

Ja, med Hensyn til hans personlige Egenskaber synes alt at tyde paa, at han ikke var nogen selvstændig Natur. Derimod har han ubetinget været en meget føjelig Mand, og en saadan er som Regel ogsaa godmodig og fredelig. —

Som Eksempler paa hans føjelige Natur kan nævnes, at han for det første har været villig til at tage Ophold hjemme hos Forældrene.

Dernæst er han gaaet ind paa Stedfaderens Tanke om gennem sin Hjælpevirksomhed at søge at naa frem til selv at blive Sogndegn og Skoleholder.

Endelig har han, da det saa ud til, at ingen andre vilde melde sig, været villig til at gifte sig med sin Stedsøster Maren Povlsdatter Vendelbo.

En saa føjelig Natur har netop i Godsejerens (Kaldsherrens) Øjne egned sig fortrinligt til Stillingen som Sogndegn. Af ham kunde man vente, at han vilde være nøjsom og kun stille smaa Fordringer.

Snedkeren Jens Sørensen Myndsted var ikke den daarligste, man kunde tage til Degn og Skoleholder i Lime. De mange Aar, han gik under Stedfaderens Vejledning og Opsyn, var ham en god Forberedelse. Han har let kunnet maale sig med Skoleholderne anden Steds.

Vel hed det sig, at man for at blive Skoleholder

skulde kunne sin Kathekismus og sin Salighedsorden rettelig, skulde kunne regne og skrive orthografisk Dansk, have gode Vidnesbyrd og være villig til at holde Omgangsskole, naar Præsten ønskede det.

Men skulde en saadan Person ikke være at finde, kunde en anden antages; dog maatte der ikke være det mindste at udsætte paa hans Vandel.

Hvor højtideligt det gik til med Opfyldelsen af sidstnævnte Krav, kan enhver selv dømme om, naar han faar at vide, at af Skoleholderne paa den Tid anklagedes èn for Drukkenskab, èn for Gudsbespottelse, èn for ikke at kunne de 10 Bud, èn for at forsømme Skolen for at rejse rundt og slagte Kreaturer, èn for at have yppet Klammeri med Degnen, mens Præsten prækede, saa han maatte gaa ned af Prækestolen og skille dem ad osv. osv.

Man ser let, at Skoleholderne ikke har været særlig højt kultiverede Personer. Intet Under; thi man tog dertil hvem som helst: Tjenestekarle, Underofficerer, Skræddere, Tjenere osv.

Jens Sørensen Myndsted har sikkert ikke været blandt de ringeste.

Han var gift 2 Gange. 1809 døde hans første Hustru. Der staar herom følgende i Kirkebogen:

„Sognedegnen for Lime Menighed Sr. Jens Myndsted i Lime, hans Kone Madame Maren Povlsdatter Vendelbo død — begravet 15de December. 52 Aar gammel“.

Hermed havde han opfyldt sin Pligt mod sin Stedsøster, forsørget hende og ledsaget hende gennem Livet.

Hans 2den Hustru hed Bodil Cathrine Andersdatter Brunov; og hun overlevede ham. Sandsynligvis

har hun været en Slægtning af Sognepræsten for Aarslev-Hørning-Lime, Laurits Nielsen Brunov, der døde 1782.

Jens Sørensen Myndsted og hans 2den Hustru lod i Aaret 1812, den 17de Juni oprette et Testamente, hvis Ordlyd her skal gengives:

„I den treenige Guds Navn have vi undertegnede Ægtefolk Jens Sørensen Myndsted, Sogndegn og Skolelærer i Lime og Bodil Cathrine Andersdatter Brunov ved sund Fornuft og med velberaad Hu af kristelig Kjærlighed besluttet med hinanden, at da det ej er falden i vor Lod, at nogen af os har Livsarvinger — det vi ej heller for Fremtiden forventer, saa skal den af os, som overlever den anden, ene nyde og beholde alt det, vi tilfælles med hinanden ere ejende, det være sig af hvad Navn nævnes kan, og kan gøre sig samme saa nyttigt som den bedst ved, vil og kan uden at være forbunden til at skifte og dele med først afdødes Arvinger, der ej skal kunne fordre nogen Arv efter den først døde. Dog skal den længst levende straks med den førstes dødelige Afgang betale til dennes Arvinger en liden Kjendelse af 10 Rdl, siger Ti Rigsdaler, hvormed de skal lade sig nøje, ligesaa skal ogsaa den længstlevende straks erlægge til Sognets Fattige 2 Rdl, siger To Rigsdaler, som til Stedets Sognepræst leveres.

Naar vi begge ved Døden afgaar uden at efterlade os Livsarvinger, da skal, naar vor bevislige Gjæld er betalt, det øvrige, som vi efterlader os, deles imellem begge vores Arvinger efter Loven.

At dette er vor fornuftige og kristelige Overlæg, det bevidne vi med vores Hænders Underskrift, lige-

som vi ogsaa have formaaet undertegnede Mænd med os til Vitterlighed at underskrive og forsejgle.

Lime den 17de Juni 1812.

Jens Sørensen Myndsted. Bodil Cathrine Brunov.

At ovenstaaende Forening er af bemeldte Ægtefolk indgaaet ved deres fuldkomne Sands og med deres gode Villie, det ere undertegnede Vidne til, ligesom vi ogsaa have set, at det af dem selv er egenhændig underskrevet, efter at det for dem begge var lydelig oplæst.

Det alt bekræfte vi med vore Hænders Underskrift og vore Signeter hostrykt.

Lime den 17de Juni 1812.

Gøtzsche,
Præst i Ørsted.

Jens Nielsen.¹⁾

Jens Sørensen Myndsted blev 70 Aar gammel; han døde den 23de November 1822.

Faa Dage efter indleverede Enken paa Herredskontoret ved sin Søster i Randers, Maren Brunov, ovenanførte Testamente, hvorefter hun imod at betale 10 Rigsdaler til den afdødes Arvinger var indsat til Universalarving.

De 10 Rdl. blev efter Omskrivningsforholdet for Testamentets Datering sat til 2 Rdl. 2 Sk. Sølv, der altsaa skulde udbetales Arvingerne.

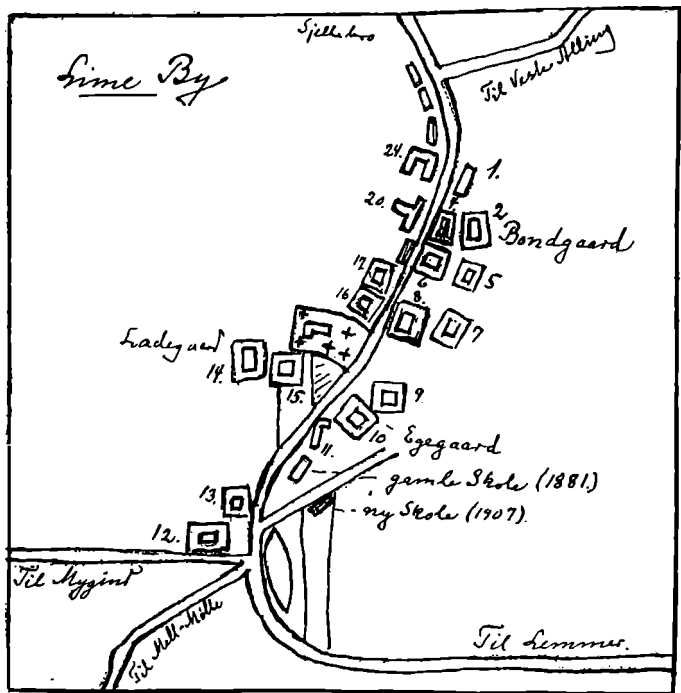
Men Enken kunde imidlertid ingen som helst Oplysninger give om, hvem den afdødes Arvinger var; og efter at hun havde betalt det ovenanførte fastsatte Beløb, udsattes Boets Behandling i Aar og Dag. —

¹⁾ Sognedegnens Nabo, Jens Nielsen Amorsen i Bundgaard.

Skolens og Degneboligens Beliggenhed.

Vi er nu kommen til det Tidspunkt i vor Fremstilling, da det Spørgsmaal rejser sig: „Paa hvilket Sted i Lime boede de Degne, vi hidtil har hørt om?“

For at anskueliggøre dette, maa vi have et Kort over Landsbyen Lime¹⁾.

Vi ser deraf, at Lime hører til en af de ældste Landsbytyper i Danmark. De to ældste Typer er jo nemlig Langbyen og Terrainbyen. Begge disse Former er saa gamle, at deres Bebyggelse godt kan antages at gaa helt tilbage til Oldtiden.

¹⁾ Kortet er konstrueret nærmest paa Grundlag af Forholdene, som de var 1787.

Lime hører til Langbyernes Type.

Den er anlagt paa den Maade, at den har sine Boestoffer liggende tæt sammen i 2 jævnsides løbende Rækker paa hver Side af en temmelig langstrakt og smal Landsbygade.

Oprindeligt bestod den kun af Gaarde, idet Gadehuse o. lign. kom til senere.

Foruden Byens Form tyder ogsaa dens Navn paa høj Ælde. Vore Stednavneforskere mener jo, at de Byer, hvis Navne ender paa ing eller inge, er de ældste i Danmark. Skørring, Mygind, Hørning, Al-ling osv. skulde da være Eksempler herpaa.

Men foruden disse, hvoraf der findes mange spredt over det ganske Land, findes endnu nogle lige saa gamle. Det er de Landsbyer, hvis Navne indeholder en eller anden Hentydning til en Særegenhed ved Terrainet, Jordsmonet el. lign. Til disse maa Lime med sine Kalk- eller Limgrave henregnes. —

Efter disse Betragtninger vender vi tilbage til vor oprindelige Opgave: at fastslaa, hvor Sogndegnen fra først af har haft sin Bopæl.

Der foreligger fra Aaret 1787 en fuldstændig Folketællingsliste over Lime Bys Beboere opført i Nummerorden, saaledes som de den Gang har boet langs Vejen, der løber igennem Byen fra Nord til Syd.

Ud fra denne Liste kan det konstateres, at den Mand, som har udfærdiget den, har begyndt sit Tællearbejde i Byens nordøstlige Hjørne hos Sogndegnen Poul Nielsen Vendelbo, hvem han derfor har tildelt Betegnelsen: 1ste Familie.

Som 2den Familie er nævnt Naboerne i den store Gaard Bundgaard, der endnu den Dag i Dag ligger paa sit gamle Sted.

Herfra er han gaaet videre langs Vejens østlige Side mod Syd; og ved at sammenligne Tallene paa Familierne med de tilsvarende Tal paa Kortet, kan man følge Manden paa hans Gang Byen rundt.

Derigennem kan det da fastslaas, at *Sogndegnens Bolig før 1814 har ligget i den nordøstlige Ende af Byen, lige nord for den største Gaard, Bundgaard.*

Det har i den Tid, da der ingen særlig Skole fandtes, men hvor Degnen holdt Omgangsskole paa Skift i de forskellige Gaarde, været en saare naturlig Ordning.

Han kunde da begynde sin Undervisning i den største Gaard og derefter fortsætte med den i den næste Gaard og saaledes videre Byen rundt.

I vor Tid ligger Skole og Lærerbolig i den modsatte Ende af Lime. Vi kan ikke sige nøjagtigt, hvornaar denne Flytning har fundet Sted; men endnu 1812 har alt været ved det gamle. I det Aar lavede Sogndegnen Jens Sørensen Myndsted sit Testamente og tilkaldte som Vidne Jens Nielsen Amorsen i Bundgaard, hvilket var naturligt, hvis de var Naboer, men vilde være underligt, dersom de boede i hver sin Ende af Byen.

Det er derfor rimeligst at antage, at Skolen og Degneboligen i Slutningen af Jens Sørensen Myndsteds eller i Begyndelsen af Ludvig Peter Lunds Tid er flyttet fra den nordlige til den sydlige Ende af Byen.

I Aaret 1814 kom Skoleloven, hvori bestemtes, at intet Barn maatte have over $\frac{1}{4}$ Mil til Skole; men da omtrent samtidig de store økonomiske Vanskeligheder med Statsbankerotten indtraf, saa Myndighederne igennem Fingre med Lovens Udførelse i Praksis.

Af samme Grund blev baade Skoler og Lærerboliger bygget i yderste Tarvelighed. Fra Skiftet over Lund faar man en tydelig Forestilling om, hvorledes Lærerboligen i Lime har været indrettet. —

Ludvig Peter Lund. Jens Sørensen Myndsted maa have været svagelig de sidste 3—4 Aar af sin Levetid; thi allerede 1818 betegnedes Lund i Skolekommissionens Protokol som Lærer.

Det er da rimeligt at antage, at han har begyndt sin Virksomhed i Lime som Hjælpelærer, dengang han var 27—28 Aar gammel.

Allerede 1819, den 21de Juni, maa han til Baron M. Rosenkrantz paa Tustrup udstede en Obligation lydende paa 100 Rdl. rede Sølv. Maaske har det været et Laan, han har stiftet i Anledning af sit Giftermaal. Jens Andersen i Hørning var Selvskyldnerkautionist for Laanet.

Iøvrigt var det ikke det eneste Laan, Lærer Lund stiftede. Det kunde godt se ud, som om han ret jævnligt har haft økonomiske Vanskeligheder, hvad ingenlunde var mærkeligt, naar man tænker paa Lønnens Størrelse og paa Tiden, han levede i.

1831, den 29de November, maa han udstede Skøde til Mette Andersdatter i Lime paa et Hus med Haveplads, rimeligvis for Penge, han skyldte bort.

Lund blev kun 43 Aar gammel. 1834 døde han. Herom melder Skifteprotokollen:

„Aar 1834, den 26de Maj, mødte i den ordinære Skifteforvalters Forfald, foranlediget ved Rosenholm og Holbækgaards Skifteretters Administration Fuldmægtig Jacobsen som Skifteforvalter i Lime Degnebolig for at registrere efter den afdøde Kirkesanger og Skolelærer Lund. Som Vidner og Vurderingsmænd

var til Stede Sognefoged Rasmus Pedersen og Gaardmand Rasmus Mogensen af Lime.

Enken Ane Cathrine Madsdatter var nærværende med Lavvæрге Gaardmand Anders Tækker af Fløjstrup, som opgav den afdødes Arvinger at være en Datter

1. Else Cathrine, ugift, en do.
2. Mariane, ligeledes, do.
3. Mette Sofie, do. en Søn
4. Mads Peter, 7 Aar, en do.
5. Søren, 6 Aar, en Datter
6. Else, ugift, og en do.
7. Bodil Cathrine, ligeledes. —

Som Formynder for disse umyndige blev beskikket Gaardmand Rasmus Quist af Lemmer, da den afdøde ikke har nogen Slægt her i Eggen.“ Derefter blev registreret og vurderet paa sædvanlig Maade, og man ser da, at Lime Degnebolig paa den Tid har indeholdt følgende Rum: Dagligstue, Gjæstekammer, Sovekammer, Køkken, et Kammer samt Loftet.

Det fremgaar heraf ganske tydeligt, at Lærerboligen i Lime har været indrettet ligesom den Tids øvrige tarvelige Lærerboliger.

Ialt vurderedes Lærer Lunds Efterladenskaber til en Sum af 109 Rdl. 14 Sk.

„Videre fandtes ikke at angive af de tilstedeværende mødte mere Stervboet til bedste at opgive. Enken begærede Boet overdraget efter Vurderingen mod at tilsvare Gælden; men da intet videre i Dag kunde foretages til Skiftets Fremme blev Forretningen sluttet og det passerede med Underskrift bekræftet.

Jacobsen. *Ane Cathrine Madsdatter.*
m. f. p.

Rasmus Quist. *A. Tækker.*

Som Vidner og Vurderingsmænd underskriver og bekræfter med Lovens Ed, saa sandt hjælpe os Gud og hans hellige Ord, at Vurderingen er sket efter bedste Skjønnende og Overbevisning.

Rasmus Pedersen.

Rasmus Mogensen.“

Nøjagtig $\frac{1}{2}$ Aar efter hører vi atter om denne Sag. Skifteprotokollen siger nu:

„Aar 1834, den 26de November blev Skiftet efter afdøde Kirkesanger og Skolelærer Lund af Lime foretaget paa Herredskontoret af den tilforordnede Skifteforvalter i Overværelse af nedennævnte Borgmester Stabell.

Enken Ane Cathrine Madsdatter med Lavværge, Gaardmand Anders Tækker af Fløjstrup, og Formynderen Rasmus Quist af Lime var mødt. Enken anmeldte, at hun i Klatgjæld til forskellige, nemlig til

Niels Terkildsen i Lime,
Ungkarl Søren Christensen, ibid,
Skomager Bach, Randers, og
Købmand Thygesen, ibid,

var bortskyldig i alt 20 Rdl. 3 Sk. Sølv. For hendes Mands Begravelse skyldte hun 12 Rdl. Sedler, og til sin egen Begravelse fordrede hun et lige Beløb.

Formynderen havde intet imod denne Gæld at indvende, da han vidste, at det forholdt sig rigtig. Tilstedeværende gentog den under Registreringen afgivne Erklæring, at de ikke vidste mere at opgive Boet til Indtægt, end der er anført.

I Henhold til den af Enken derunder fremsatte Begæring blev Boet optaget til Slutning og opgjort saaledes:

Indtægt: Sølv	109 Rdl. 14 Sk.
Udgift: Klatgæld	20 — 3 -
Til den afdødes Begravelse	12 —
Enkens lige imod	12 —
	Igen . 69 Rdl. 5 Sk.
Skiftets Omkostninger	9 — 13 -
Igen til Deling	56 Rdl. 5 Mk. 8 Sk.

Deraf beholdt Enken Halvdelen; det andet halve 28 Rdl. 2 Mk. 12 Sk. Sølv deles mellem den afdødes Børn saaledes:

1. Else Cathrine Lund. Sølv 3 Rdl.	15 ⁵ / ₉ Sk.
2. Mariane — 3 -	15 ⁵ / ₉ -
3. Mette Sofie — 3 -	15 ⁵ / ₉ -
4. Mads Peter — 6 - 1 Mk.	15 ¹ / ₉ -
5. Søren — 6 - 1 -	15 ¹ / ₉ -
6. Else — 3 -	15 ⁵ / ₉ -
7. Bodil Cathrine — 3 -	15 ⁵ / ₉ -

Paa Grund af Arvens Ubetydelighed bliver den ikke at indtage under Overformyndieriet; men af Enken under Værgens Tilsyn at anvende til Børnenes Opdragelse og Underholdning. Enken kunde ikke i Dag betale Skiftets Omkostninger. —

Da ingen havde videre mod dette Skifte at erindre, men vilde holde Skifteretten fri for Ansvar og Krav i Anledning af dette Bo og dets Behandling, blev Boets Ejendele overdraget Enken under Forpligtelse at være ansvarlig for den derpaa hvilende Gæld og Skiftet saaledes sluttet.“

Frederik Julius Brandt. Ved Lunds Død er vi naaet frem til den Tid, da de ueksaminerede Læreres Tal efterhaanden svinder ind.

Skolelovens Gennemførelse 1814 medførte, at Lærerskoler (Seminarier) voksede frem paa flere Steder i Landet, og det blev derfor lettere at faa virkeligt uddannede Folk ansat ved Skolerne.

I Jylland gik det dog gennemgaaende meget langsomt. Endnu i 1843 var i Hind, Bølling og Nørre Herreder af 81 Landsbylærere kun 33 eksaminerede, og selv enkelte Steder i det østlige Jylland nøjedes man med „at leje en Bondekarl“ til at besørge Undervisningen.

Eksempelvis kan nævnes, at endnu 1859 havde Landsbyen Assentoft en ueksamineret Lærer.

Med Frederik Julius Brandt fik Lime sin første seminarieuddannede Lærer.

Han stammede fra en gammel kultiveret Slægt, af hvilken først Farfaderen, Christian Frederik Brandt, og derefter Faderen, Mathias Christian Brandt, var Præst i Maarslet. Her blev altsaa Lærer Brandt født den 14de Juli 1802.

I en Alder af kun 20 Aar dimitteredes han fra Lyngby Seminarium med Karakteren: „Udmærkelse“, og allerede 23 Aar gammel modtog han Collats, d. v. s. et af Biskoppen udstedt Bevis for at være kaldet til et Embede. Ved Lunds Død 1834 kom han til Lime efter at have været Lærer anden Steds i 9 Aar. Det var saaledes en i enhver Henseende veludrustet Mand, der nu kom til Byen, og han slog saa godt Rod blandt Befolkningen, at nogle af hans Efterkommere findes der paa Egnen endnu den Dag i Dag.

Det var ikke nogen stor Løn, der blev ham til Del for hans Arbejde. Set med Nutidens Øjne maa den endog kaldes meget ringe. Men det var jo andre Forhold og andre Tider dengang.

I 1859, da han var 56 $\frac{1}{2}$ Aar gammel og havde været i Embede i 34 Aar, udgjorde hans Alderstillæg 50 Rdl. Embedets Reguleringssum var 371 Rdl. 5 Sk. Desuden fik han 6 Tdr. Rug, 35 Tdr. Byg samt Nannest¹⁾, Mælk til Ost. Som Kirkebetjent fik han 20 Rdl. om Aaret. Offer og Accidenser var 40 Rdl. Hertil kom Fourage og Brænde efter Anordningen.

Endelig havde han fri Bolig — antagelig i det Hus, der blev bygget enten i Lunds eller i Slutningen af Jens Sørensen Myndsteds Tid. Det var et Bindingsværkshus og indeholdt, som vi ved fra Lunds Skifte, kun faa Rum. Men i ovennævnte Aar, 1859, betegnes det dog af Brandt som „ret godt“ og liggende „tæt ved Kirken“.

Til Embedet hørte en Jordlod paa 5 $\frac{1}{2}$ Td. Land, simpel Jord, hvorpaa han kunde holde 2 Køer. Den laa en Fjerdingvej fra Skolen nede i Nærheden af Mellem Mølle, eg den er nu bortsolgt. For manglende Jord fik han 4 Rdl. aarlig.

Ved Omtalen af Lærer Brandts Løn maa det tilige nævnes, at han af hvert Barn fik 3 Mark aarlig, og at der i Lime Skole var 60 Børn. Til Gengæld herfor skulde han saa svare $\frac{1}{8}$ af Embedets Reguleringssum, der gik til Pension til eventuelle Lærerenker.

Til Lime Skole hørte, hvad der var ret sjældent, et *Enkesæde*. Det ejede 150 Rdl., af hvis Rente det vedligeholdtes. Naar ingen Enke var paa Kaldet, hævdede Læreren Renterne imod at holde Huset vedlige.

¹⁾ En Afgift bestaaende af Spisevarer, som ydedes Præstens Bord af Sognebørnene. Den stammede fra den katolske Tid og afskaffedes ved Lov af 19de Februar 1861.

Aaret efter sin Ankomst til Lime giftede Lærer Brandt sig, den 20de Oktober 1835, med Mette Johanne Sørensdatter, med hvem han havde 2 Sønner: Teodor Marius Brandt, der blev Urmager i Lime og Mathias Christian Brandt, som blev Gaardejer sammesteds, idet han giftede sig med Peter Rasmussens Enke i Gaard Nr. 15, Karen Kirstine Sørensdatter.

Medens Brandt var Lærer i Lime, indtraf Krigen i 1864, og al den Forstyrrelse, som dermed fulgte, har naturligvis ikke virket fremmende paa Skolearbejdet.

1870 tog Brandt sin Afsked, og 6 Aar efter døde han. —

Frederik Ludvig Gerhardt Vissing Hvejsel er født i Ebeltoft den 23de December 1845 som den næst- yngste af Konditor Hvejsels 7 Børn.

Allerede som Barn havde han stor Lyst til Tegning, og endnu før han kom til at gaa i Skole, fik han Undervisning i dette Fag. Tegnetalentet var saaledes det, der først kom til Udbrud hos ham, og underligt nok — ifølge hans Datters Meddelelser ¹⁾ — var det ogsaa den Evne, der sidst svigtede.

Oprindeligt var det ikke hans Hensigt at blive Lærer. Forældrene foreslog ham det, da han var bleven konfirmeret; men han sagde nej. Han vilde tegne og male. Altsaa blev han sat i Malerlære, og efter 3 Aars Forløb blev han Svend.

Derefter var det hans Hensigt at begive sig paa Rejse ud i den vide Verden. Eventyret vinkede, og han havde Lyst og Mod til at følge dets Kalden.

Men det var en urolig Tid. Det var i Aaret 1864;

¹⁾ Fru Købmand Anna Larsen, Allingaabro.

og hans Forældre ængstedes ved at slippe ham løs, ung som han endnu var.

De overtalte ham derfor til at gaa paa Seminariet og blive Lærer, og han blev saa indskrevet som Elev paa det nærliggende Lyngby Seminarium, hvorfra han 1867 dimitteredes med Hovedkarakteren: „Meget duelig.“

Han stod nu godt rustet til den Gerning, han skulde gaa ud i. Derfor faldt det ham let at faa Plads. Samme Aar, som han tog Eksamen, blev han Hjælpelærer i Hammershøj ved Viborg og derefter Huslærer i Aarup Mølle ved Vejle. 1868 blev han kaldet til Andenlærer i Ørsted ved Randers.

I denne Stilling giftede han sig, idet han 1869 holdt Bryllup med Anna Johanne Jürgensen, Datter af Købmand Joh. Jürgensen i Kolding. Deres Bryllup stod i Engom Præstegaard ved Horsens hos Brudens Farbroder.

1ste November 1870 blev han kaldet til Lærer og Kirkesanger i Lime, og her paa dette Sted faldt hans Hovedvirksomhed.

Lærer Hvejsel var af Udseende en tæt bygget Mand, under Middelhøjde, med et markeret, skægløst Ansigt og lyst, tilbagestrøget Haar, der ofte under hans ivrige Bevægelser faldt fremad og derpaa med et for ham ejendommeligt Kast med Hovedet slyngedes tilbage paa Plads. —

Han var meget musikalsk og havde en smuk, fyldig og blød Tenorstemme. Hans Datter siger om ham: „Det var en Nydelse at høre Far synge f. Eks. „Paaskeklokken kimed’ mildt.“

Endnu over 30 Aar efter, at han havde forladt Lime, mindedes han paa Grund af sin smukke Sang-

stemme, og Folk undrede sig over, at en Mand, der havde en saa køn Stemme, ikke var blevet Opera-sanger.

For at tilfredsstille sin Trang til sanglig Virksomhed, oprettede han, mens han var i Lime, et Kor af unge Bønderpiger, der kom til ham ikke blot fra Lime, men ogsaa fra Lemmer og de andre nærliggende Landsbyer. Herved spredtes megen god Sang ud over Egnen, og flere af disse unge Piger, som nu er gamle, mindes ham med Taknemlighed og Glæde.

Af de Fag, han underviste i, var det Geografi, der havde hans Hovedinteresse. Det ofrede han derfor en stor Del af sin Tid og Kraft. Gennem flere Aar brugte han sin Sommerferie til Studiet af dette Fag. Den ansete Geograf, Professor Løfler, underviste ham saaledes privat i et Par Ferier; og 1879 og 1881 modtog han Kultusministeriets Rejseunderstøttelse til Ophold og Studium i de geografiske Anstalter i Berlin, Leipzig, Weimar og Gotha, ligesom han sidstnævnte Aar blev sat i Stand til at besøge Rinlandene og Svejts.

Resultaterne af hans Studier og Rejser fremlagde han i de Atlas, som han udgav paa Lars Jacobsens & Søns Forlag i Randers; de udkom i 3 Størrelser: et for Almueskolerne, et for Borgerskolerne og et for de højere Skoler, og de opnaaede ministeriel Anbefaling.

Til Geografiundervisningen manglede han *Væggekort*. Enhver, som kender en Landsbyskole fra omkring Aarene 1870—80, ved, hvor usselt den som Regel var udstyret med Skolemateriel og navnlig med Landkort. Dette gjalt ogsaa Lime Skole. —

Men saa tog Hvejsel fat paa den Opgave selv at

fremstille store tegnede, farvelagte Landkort. Fra først af havde han kun tænkt at afhjælpe en Mangel ved sin egen Skole. Men snart modtog han en Række Henvendelser og Opfordringer udefra til ogsaa at komme andre Skoler til Hjælp; og inden mange Aar saa man hans Kort hænge paa Væggene i flere af Randers Egnens Landsbyskoler.

Han var en original og iderig Mand; derfor kunde han finde paa, hvad vel næppe før var set: at tegne og male de store Landkort *paa selve Skolestuens Væg*. Det kan saaledes nævnes, at han kort efter sin Ansættelse i Randers paatog sig at tegne Landkort paa Væggene i den nye Skole i Markedsgade; og i den bekendte Skolemand Egens's Fortsættelsesskole i Dalbynder fandtes i 90erne et mægtig stort Afrikaskort malet paa Væggen af G. Hvejsel.

Hans Kort var ikke helt nøjagtige; men de var klare og tydelige, og de var ikke overfyldt med Navne og Tegn.

Mens han var Lærer i Lime trak han undertiden i Malerkitlen, tog Penslen fat og malede løs, som da han var Malersvend. Saaledes fandt han engang paa at dekorere Lime Kirke.

Han var en meget dygtig Lærer; hans Datter mener, han var adskilligt forud for sin Tid; og fra anden Side, betegnes han som en Mand, der altid var greben af den Sag, han talte om.

¹⁾ „Han talte meget og i en ivrig Tone, han kom som et frisk Pust i Skolen, og hans Elever satte ham derfor højt, og mange taler endnu med Respekt og Kærlighed om ham. Han talte hurtigt, men da der

1) Meddelt af fhv. Kommunelærer i Randers, Bibliotekar Chr. Berthelsen.

var god Orden i hans Foredrag, var han let at følge, og da han forstod at finde slaaende Sammenligninger, kunde hans Elever og Tilhørere huske, hvad han meddelte dem i sin Undervisning og sine Foredrag.“

Den 15de August 1885 kaldedes han til Lærer ved Friskolen i Randers, hvor han særlig skulde undervise i Sang og Geografi.

Nu var han kommen paa sin rette Hylde. Det var netop de to Fag, han elskede. Men desværre kunde hans Helbred ikke holde til alt det Arbejde, han bød sig selv. I Løbet af 6—7 Aar var det nedbrudt. 1891 maatte han holde Hjælpelærer, og med Udgangen af Aaret søgte og fik han sin Afsked — kun 46 Aar gammel.

Han var dog ikke nedbrudt i en saadan Grad, at han ikke kunde fortsætte med andet Arbejde: Foredragsvirksomhed, Korttegning og Forfattervirksomhed.

I Aaret 1893 fik han Stipendium til en Rejse til Verdensudstillingen i Chicago, og herfra kom han hjem ladet med nye Indtryk, som han straks udmøntede i Foredrag. Herom fortæller en af hans Tilhørere¹⁾:

„Jeg erindrer et Foredrag i Haandværkerforeningens store Sal her i Byen, hvortil han havde inviteret alle Børn fra Kommuneskolerne for at høre om „Jordens Udviklingshistorie“ ledsaget af Lysbilleder, og foruden at jeg endnu erindrer en hel Del af Billederne og Forklaringerne dertil, beundrer jeg den Dag i Dag, at han kunde styre en hel stor Sal fyldt af Børn, *naar det var mørkt*. Man kendte dengang ikke levende Billeder, og da han viste et Billede af Broen over Niagaravandfaldet og ved Hjælp af en

¹⁾ Fhv. Kommunalærer Chr. Berthelsen, Randers.

forskydelig Glasplade lod et Tog køre over Broen, indledede han den store Begivenhed med et: Pas nu paa Børn, og hold godt fast, at I ikke falder ned af Forskrækkelse.“ Mægtig Jubel!“

Til Optagelsen af de mange Billeder fra Amerika-rejsen havde han et Fotografiapparat, som han selv havde lavet. —

I Halvfemserne skrev han sine Artikler til det store geografiske Værk, Lande og Folk. Her har han i 4de Bind skrevet om Svejts, i 5te om Den pyrenæiske Halvø og i 8de Bind har han leveret Artiklen: Kystomrids og Opdagelsesrejser.

Skønt hans Virksomhed ved Skolen i Randers kun blev af kort Varighed, havde han dog formaaet at gøre sig saa fordelagtig bekendt, at Autoriteterne bevilgede ham 500 Kr. aarlig ud over hans Pension.

Han var en rastløs Natur, bestandig i Virksomhed, bestandig higende frem mod nye Maal. Maaske var det dette Karaktertræk, der gjorde ham til den dygtige Lærer, han faktisk var. Han *kunde* ikke slaa sig til Ro med èt Resultat, men søgte stadig at gøre det endnu bedre. Men maaske var det ogsaa det, der til sidst sled ham op.

1896 rantes han af en alvorlig Hjerneblødning, der delvis berøvede ham Taleevnen og lammede hans højre Side. Men til Trods herfor bevarede han sit gode Humør og sit lyse Syn. Kun maatte han nu leve mere tilbagetrukket, og han udfyldte da sin Tid ved Tegning med venstre Haand. En nydelig Sortkristegning, som han udførte i den Tid, er endnu i hans Datters Eje.

Den 23de Januar 1905 døde han, og han blev begravet i Randers.

Niels Kristensen var, da han kom til Lime som Lærer og Kirkesanger, en fuldmoden Mand. Han kaldedes den 30te Oktober 1885, og da han var født 1851, var han altsaa 34 Aar gammel. En Mand i den Alder har allerede erhvervet sig en vis Sum af Menneskekundskab, og hans Evne til at omgaas andre er betydelig større, end naar han er helt ung.

Det blev forundt Niels Kristensen at virke i sit Embede ved Lime Skole og Kirke til 1921, altsaa i 36 Aar.

I denne lange Tid voksede han og Befolkningen fuldstændig sammen, og han blev en ualmindelig afholdt Lærer.

Han var født i Alslev i Fakse Hærrød paa Sjælland, hvor hans Fader var Murer.

Allerede i Barndommen vantes hans Kærlighed til Fædrelandet og dets Historie; særlig Faderens Fortællinger fra Soldatertiden bidrog hertil. Han havde været med i Treaarskrigen og var bleven haardt saaret i Slaget ved Isted.

Senere, da Kristensen kom paa Seminariet i Jelling, fik han den bekendte Rasmus Jensen Holm som Lærer i Historie, og under hans Paavirkning uddybedes hans Kærlighed til Folk og Fædreland endnu mere.

Som Holm prægede ham historisk og nationalt, saaledes prægedes han i religiøs Henseende af den grundtvigske Seminarieforsøger J. K. Madsen, hvis lyse Syn Kristensen tilegnede sig og fastholdt gennem hele sin Levetid.

1879 dimitteredes han fra Jelling Seminarium med 2den Karakter. Samme Aar blev han ansat som Hjælpelærer ved Aarslev Skole paa Fyn, og 1882

kaldedes han til Andenlærer ved Vesterhæssinge Skole i Svendborg Amt. I denne Stilling forblev han, til han fik Embedet i Lime.

Der fortælles om Kristensen, at da han var oppe hos Biskop Clausen over Aarhus Stift for at takke for sin Udnævnelse, benyttede denne udpræget høj-kirkelige Prælat Lejligheden til at gøre et kraftigt Udfald mod Grundtvigianismen, som han betegnede som intet mindre end et oprørsk Livssyn.

Maaske havde den mægtige Mand derved tænkt sig at skræmme den unge Lærer bort fra de grundtvigske Ideer i Skole og Kirke; men heri forregnede han sig. Kristensen blev alle Dage tro imod de Ideer, han i sin Ungdom havde skænket sit Hjerte.

Han var en dygtig Lærer; især roses han for sin Evne til at fortælle for Børn. Hans Historie- og Bibelhistorietimer var Feststunder for hans Elever, og for disse Timers Skyld vil han mindes længe.

Han var en meget agtet Mand, og hans Bysbørn betroede ham efterhaanden mange forskellige Hværv, som han alle røgtede med Flid og Troskab. Saaledes var han i mange Aar Regnskabsfører for den stedlige Brugsforening, Formand for Foredragsforeningen, Medlem af Værgeraadet samt Stifter af Folke- og Børnebogsamlingen.

Skolen og alt, hvad der vedrørte den, havde hans store Interesse, og skønt Lime vel nærmest maa siges at ligge noget afsides, boede han dog ikke fjernere, end at han kunde komme dérhen, hvor de store Skole-spørgsmaal drøftedes. Eksempelvis kan nævnes, at han var Deltager i det store Skolemøde i København 1907.

I en længere Aarrække holdt han Aftenskole, og

tidt indbød han Ungdommen til Oplæsning, Sang og Foredrag. Ude i Landsbyen var han en velset Gæst hos Børnenes Forældre, og sjældent afholdtes en større Fest, uden at han var nærværende og underholdt med Sang eller Tale.

1921 søgte Niels Kristensen sin Afsked paa Grund af Alder. Han efterfulgtes i Førstelærerembedet af Johannes Jensen Bork, der siden 1ste Novbr. 1915 havde været Enelærer i Bøjen. Den 2den Maj 1929 døde Kristensen, og han blev begravet paa Lime Kirkegaard.

I en Statistik fra 1877 nævnes endnu engang som Bolig for Læreren det Hus, der indrettedes dertil, da Flytningen fra Nord til Syd foretoges. Der staar heri kort og godt saaledes: „Boligen er af Bindingsværk med 4 Værelser.“ Af Kreaturer holdt Læreren 1 Ko og 4 Faar.

1881 var Lærerboligen med Skolen imidlertid bleven saa elendig, at man maatte skride til Opførelsen af en ny. Den gamle Bygning blev revet ned, og en anden, den, som er der endnu, blev opført paa samme Plads.

Paa omstaaende Kort Side 104 vil det kunne ses, hvor den ligger. Foran den, ud mod Vejen, laa indtil 1888 den Bygning, der benyttedes som Enkesæde¹⁾.

Fra gammel Tid har Børnene fra Lemmer og „de syv Veje“ gaaet i Skole i Lime. 1907 var Børnetallet vokset saa stærkt, at en helt ny Skole maatte bygges og en Andenlærer ansættes. Denne Skole findes ligeledes paa Kortet.

Seminarist Marius Rasmussen, der nu har taget Navneforandring til Lægaard, var den første Andenlærer i Lime. Han afløstes 1912 af Niels Peter Hageby.

1) Oplyst af Førstelærer Johs. Bork, Lime.

Fra den gamle Landsby.

Af August F. Schmidt.

FN af de bedste Kilder, der forefindes til Oplysning om Sædvaneret og Bestemmelser vedrørende Spørgsmaal af fælles Interesse for alle Gaardmændene i vore Landsbyer i Fællesskabets Tid, er *Landsbylovene*, der er udgivet af *Poul Bjerge* og *Thyge J. Sægaard* i den for Studiet af dansk Bondehistorie saa vigtige Udgave: *Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskraaer I—III (1904—1920)*¹⁾. I dette Værk findes der fra *Randers Amt* følgende Vider og Vedtægter: 1) *Randers Bys Vilkaar* og Artikler fra 1609, „som den gandske menige borgereskab af god betenk paa nogen almindelig borgerstefne hafver vidtagne oc sig undergifne aldtid at vil holde och holdit hafve, Gud til ere, di fromme oc retsindige til beskermelse, di onde og halstarige til disciplin oc straf oc menigheden til nytte og gafn“. (76 Paragraffer foruden et Tillæg fra 1649—52 med 7 Paragraffer). 2) *Randers byes vide og vedtægt* forfattet og indgaaet 1772. Aalborg 1772. Trykt udi det kongl. privilegerede bogtrykkerie ved Joh. P. Holtzberg. (58 Paragraffer). 3) *Asferg* og *Bjerregravs* samt omliggende Bønderbyers Vide og Vedtægtsbog fra 1685 (57 Paragraffer). 4) *Voer Bymænds Grande og Videbog* fra 1707 i tretten Afdelinger (111 Para-

¹⁾ Bind IV udk. 1932, udgivet af August F. Schmidt.

graffer). 5) *Mastrup* (Ginnerup Sogn) Grandebog fra 1725 (49 Paragraffer). 6) *Vistoft* Vedtægtsbrev fra 1755 (9 Paragraffer) og 7) *Vistoft* Grandebrev fra 1765 (85 Paragraffer). Bylovene fra Vistoft (Mols Herred) findes i fjerde Kapitel af Pastor *Erik G. P. Begtrups* haandskrevne Skildring af Vistoft Sogn og Præsteembede. Begtrup var Præst i Vistoft 1740—1786. I Vider og Vedtægter er aftrykt næsten hele Begtrups fjerde Kapitel, fordi det giver udmærkede Oplysninger om, hvordan Folk i det attende Aarhundrede, der vilde hjælpe Bønderne fremad, gjorde det ved at omordne deres gamle Bylove. Først maatte der gaa en personlig Paavirkning og Overtalelse, siden fæstnede man det saa gennem Bylovene. De Vistoft Bylove er tidligere udgivne af Æbeltoftegnens Historiker, Pastor *L. J. Bøttiger* i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2. Række III Bind, 1—25. *L. J. Bøttiger* har i sin Bog: Æbeltoft og Omegn 1893, 120—23 udgivet *Æbeltofts Vedtægtsbrev* fra 1775, der indeholder en „Plan angaaende en Markdirektion for Æbeltoft By og Skovgaardes Beboere til fælles Gavn og Nytte“. Dette Vedtægtsbrev er ikke taget med i Bjerge og Søegaards Vider og Vedtægter.

Alene af de ovenfor meddelte Antal Paragraffer ved hver Bylov vil man se, at det er særdeles omfangsrige Dokumenter om gammel Lov og Ret, der er os overleveret fra Randers Amt. Selvom det kun er en syv til otte Vider og Vedtægter, vi kender fra Amtet, giver de alligevel et fortræffeligt Indtryk af, hvorledes mange Forhold var i de gamle Bondebyer. I Vider og Vedtægter møder vi selve den gamle Fællesskabstanke, den gamle Samfundsand i Landsbyens Lag, ikke som den mindes af nulevende i taagede Sagn og Fortællinger, men selve dens skrevne Love, med Bøndernes stive Navnetræk og sindrige Bomærker under, eller forseglede med irrede Seglringe paa faste, benede Bondeknoer¹⁾. Vi ser af disse Landsbyens Vedtægter, der brugtes Slægt efter Slægt,

1) Svend Aakjær i Dansk Udsyn 1923, 7.

f. Eks. hvilken Dag om Foraaret Gærderne skulde istandgøres, saa Kreaturerne ikke skulde bryde igennem dem og gaa ind paa Kornmarkerne. Vi faar Besked om, naar Byhyrden om Foraaret skulde begynde sit Arbejde, hvad han fik i Løn, hvad Markmanden havde at bestille, i hvilken Rækkefølge Sædskiftet fandt Sted, om Kirkegaardens Vedligeholdelse, Helligbrøde, Lavsstævne, Videstraf, om Oldermænden forsømmer Lavsstævne, Oldermændsbestillingen, Diger og Lukkelse, Straf for Overtrædelse af Vedtægterne, Bytyrens Pasning, om Fæmon at tage i Hus, om Fattige og Krøblinge, om Ler- og Sandgravning paa Gaden og Vejene — og meget mere. Men det vil føre for vidt blot at give et sammentrængt Referat af Landsbylovene fra Randers Amt; man faar nøjes med de her angivne Oplysninger og ellers selv læse i Vider og Vedtægter Bind II, S. 192—265 og Bind III, S. 341—398 og S. 539—554, hvor Viderne fra Randers Amt findes.

Det kulturhistoriske Stof, der findes i Landsbylovene, kan med Virkning udfyldes og suppleres af det Materiale den danske Almue vedrørende, som siden c. 1870 er indsamlet i de forskellige danske Egne bl. a. ogsaa en Del fra Randers Amt, som vi nu skal se.

Landsbyen lededes af en *Oldermænd*, der som Regel blev valgt blandt Gaardmændene for et Aar ad Gangen. Naar Bymændene skulde møde til Stævne for at træffe Bestemmelser om Ting af fælles Interesse, brugte Oldermænden at tude i et *Horn* eller at slaa paa *Tromme* for paa den Maade at kalde Mændene sammen. I de sammenbyggede Landsbyer kunde Horntuden eller Trommeslagning høres over det meste af Byen. *Samlingsstedet* var som Regel paa en aaben Plads i Gaden, om Vinteren i Oldermænds Stue. Bystævnet eller Grandestævnet (Grande bet. Nabo) holdtes i mange Byer om Søndagen efter Kirketjenesten. I *Vistoft* skulde de ifølge Byloven mødes hver Søndag, og desuden skulde 2 Gange om Aaret samtlige Bymænd og Grander samles, den første Søn-

dag efter Paaskehelligt og den næste Søndag efter Michaeli Dag. „Og hvo af granderne fornævnte 2de dage ikke møde eller møde lade nogen paa sine vegne, bøde til byens beste for hver gang, han udebliver, 8 skilling danske.“ I *Mastrup* Grandebog fra 1725 bestemmes ogsaa, at Bymændene skal møde til Stævne hver Søndag, og den, der udebliver, skal bøde for hver Gang 2 Skilling til Grandelavet, „som skal anvendes tillige med anden vide [ø: Straf] efter loven til byens nytte“.

Oldermanden i *Vistoft* valgtes Nytaarsdag. I *Tved* valgtes han 2. Nytaarsdag¹⁾. I *Farsing* skiftedes Oldermand ved Kjørmisgildet anden Kjørmisdag (Kyndelmisse $\frac{2}{2}$)²⁾. I *Sangstrup* skiftedes Oldermand Mikkelsdag³⁾, ligesaa i *Væt*, hvor der samme Aften holdtes Mikkelsgilde hos den Oldermand, der nu gik af⁴⁾. I *Tebbestrup* fik man ny Oldermand paa Majdag⁵⁾. I *Romalt* skiftedes Oldermand Mikkelsdag, i *Kristrup* var det anden Paaskedag, i *Albæk* til Maj, i *Østrup* April⁶⁾. I *Fuglsø* gik Oldermandsbetjeningen ikke aarlig om, men én Mand var stedse Oldermand. Dette befinder Byen sig vel ved, meddeler *E. G. Begtrup*⁷⁾. I 1924 havde man endnu Oldermand i *Astrup* (Vindblæs S.)⁸⁾. Voldborg Aften ($\frac{30}{4}$) flyttedes Trommen til den ny Oldermand i *Tørring*, der saa havde den Bestilling til næste Voldborg Dag. Saa mødte Mændene hos ham den Aften; han skulde da give en Pot Brændevin⁹⁾. Naar Oldermanden kaldte til Grande brugte han i *Væt* en *Bytromme*, som han

1) Thorkild Gravlund: Dansk Bygd I (1917), 46.

2) Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv I, Nr. 2.

3) Opt. 1921 af Karl Fausing.

4) A. Levring: Gamle Landsbyskikke omkring 1830 og 40 (Fra Randers Amt 1908, 95).

5) Opt. 1917 af Thorkild Gravlund.

6) Gravlund: Dansk Bygd I, 64.

7) E. T. Kr.: Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 1.

8) Opt. 1924 af P. Christensen (DFS).

9) E. T. Kr.: Jysk Almueliv I (1891), Nr. 2, 3.

lod røre omkring i Landsbyens Gader¹⁾. I *Fausing* havde de ogsaa Tromme som Sammenkaldningsinstrument. Med Trommen fulgte altid en Krukke eller Potte med Terigels (lavet af Teriak) i. „Det var i Regelen en af deher Vorup Gryder. Der stod en Ske eller Pind i den, som var flad forneden, og den tog de jo det op med, der var i Krukken. Det var noget, Køerne skulde have ind, naar de havde faaet Skarn i dem eller Trommesyge. Havde én en saadan Ko, vidste han jo, hvor han kunde hente Teriggelsen“²⁾. *Tørring* havde ogsaa Tromme³⁾. I *Albæk* og *Uggelhusene* nordenfjords saavel som i *Kristrup* og *Romalt* søndenfjords rørte de ogsaa Trommen inden Bystævnet. I Romalt slog de Trommeskindet itu, da de trommede for Ildebrand 1877. De kunde ikke hitte Trommestikkerne — for Brand brugtes kun een Stikke, til Bystævne brugtes to — saa brugte de en Tøjrepæl, og Skindet brast — og Bylavet brast, hvorefter Trommen vist gik over til at blive Skæppemaal. Det var ellers en rigtig Regimentstromme af Messing „Men i de fleste andre Byer, kan Trommen røres endnu, eller kunde ihvertfald for nylig“⁴⁾. I *Vorup* fandtes Tromme og Oldermand⁵⁾. Baade *Haslum* og *Tebbestrup* havde Tromme⁵⁾, og i *Uggelhusene* (Virring Sogn) sammenkaldte Oldermanden ogsaa ved Trommeslagning, Naar der var Ildebrand, blev der kun slaaet med den ene Trommestikke⁶⁾. Oldermanden i *Sangstrup* sammenkaldte ogsaa med en Tromme, der eksisterede endnu i 1921. Da brugtes den kun ved Ildebrand⁷⁾.

1) Fra Randers Amt 1908, 96.

2) E. T. Kr.: Jysk Almueliv I, Nr. 2.

3) Smsts., Nr. 3.

4) Thorkild Gravlund: Dansk Bygd I (1917), 63.

5) Optegnet 1917 af Th. Gravlund (DFS 3: Dansk Folke-mindesamling).

6) Opt. 1924 af Kr. Hald, medd. af Ane Mette Raun, f. i Uggelhusene, 93 Aar (DFS).

7) Opt. 1921 af Karl Fausing, medd. af Grd. Ole Fausing, Sangstrup (DFS).

Nogle enkelte Steder fra haves Oplysninger om *Horn* som Sammenkaldningsinstrument. I *Aistrup* (Vindblæs S.) havde de Oldermanshorn i 1868¹⁾, og i *Dalbyneder* havde man Oldermanshorn endnu i 1902¹⁾. *Øster Alling* havde vist *Horn*. *Thorikild Gravlunds* Meddeler, Smed *Jens Kristensen*, Tebbestrup, meddelte i 1917 (DFS), at han i Avisen havde læst om, at Hornet lød til Brand, og han vidste, at der til Brand og til Stævne var Forskel paa Hornets Tuden.

I *Tved* paa Mols har Lavsvæsenet holdt sig særdeles godt, men man havde ikke Byhorn eller Tromme i denne By. Naar Mændene skulde sammenkaldes til Stævne, gik Oldermændene bare ud paa Bygaden og raabte af fuld Hals. „Saa skulde de komme. Og saa kom de. I senere Tid er man blevet for civiliseret til at raabe, nu skikkes der Bud omkring i Gaardene, men i Oldermændens *Gaderaab* er den ærlige gamle Molbokomik, og selv om den ikke er stilfuld, er den af en egen Magt. De havde kun nødig at kalde: der var altid Lav. De var hjemme“²⁾.

Der forefindes nogle faa Optegnelser om, hvor det var, Grandestævnet holdtes i Landsbyen. I *Bode* (Ørsted Sogn) „skal have staaet en Grande udenfor en Gaard her midt i Byen, og der stod Grandetræet“. Der samledes Bymændene til Grande, og de gamle bruger endnu det Udtryk, „naar Mændene er samlede“, fortalte *Lavrs Knudsen* i Bode til *Evald Tang Kristensen*³⁾. Samlingsstedet i *Vorup* var, hvor nu Sprøjtehuset ligger. Her kunde Mændene efter Tid og Lejlighed enes om at vedtage et Bal, men der var ingen faste Regler for dette⁴⁾. Samlingsstedet i *Tebbestrup* var ved Smedjen⁵⁾; i *Uggelhusene* mødtes Bymændene enten paa Gaden eller hos Olderman-

1) Opt. 1924 af P. Christensen, medd. af Lærer Morten Nielsen, 70 Aar, f. i Havndal (DFS).

2) Th. Gravlund: Dansk Bygd I, 46 f.

3) Jysk Almueliv I, Nr. 7.

4) Opt. 1917 af Th. Gravlund, medd. af Smed Jens Kristensen, Vorup (DFS).

5) Optegnet 1917 af Gravlund.

den¹⁾, og i *Sangstrup* samledes Bymændene til c. 1870 udenfor Smedjen, naar Byens Sager skulde drøftes²⁾).

Og der var jo mange Ting at forhandle ved et Grandestævne; man læser blot *Vider* og *Vedtægter* for at faa et Indtryk heraf. Det var ogsaa med en vis Respekt, der blev set hen til Bystævnet. I *Tørring* var det saadan, at naar der blev sagt: „Mændene har været samlede“, var det med en Tone, saa man kunde folde sine Hænder over det, saadan saa Smaafolk op til Mændenes (o: Gaardmændenes) Bestemmelser³⁾. Naar en Mand blev borte fra Stævnet, blev der i *Fausing* skaaret en Skure i *Tællen*. Hver Mand havde sin Tæll; saadan kaldtes en flad Pind med Mandens Navn paa. Naar Oldermænden gik ud og slog paa Trommen, havde han hele det Knippe Tæller med⁴⁾. Bøder for at komme for sent til Stævne kendes ikke i Albæk. I *Romalt* derimod havde Oldermænden et Knippe Pinde, én for hver Bymand, og hver Skure, der blev ristet i ens Pind, var en Bøde paa en Skilling eller to. Det hændte saa, at Skuren blev ristet i Hast, før den sendrægtige naaede Stævnet — Samlingsstedet ved Smedjen. Og Bøderne gik med ved *Trommegildet* ved Mikkelsdag, naar Oldermænd skiftede⁵⁾. — I *Strands* paa Mols sendte Oldermænden et Bud ud, der skulde kald' te Talli“, som det hed. Udtrykket kom af Redskabet Tallistokken, hvori Bødemærker jo udskares⁶⁾. — I *Begtrup* havde de brugt en *Bykjæp*, som i 1890'erne var til og opbevarede hos „Aldermænden“. Deri var udskaaet enhver Mands Monogram. Aldermænden skulde skære Mærker i *Kæppen*, naar de forsaa sig, meddelte Lærer *J. K. Rendbæk*, *Strands*, til *E. Tang Kristen-*

1) Opt. 1924 af Kr. Hald.

2) Opt. 1921 af Karl Fausing.

3) E. T. Kr.: Jysk Almueliv I, Nr. 18.

4) Smsts. I, Nr. 14.

5) Th. Gravlund: Dansk Bygd I, 63 f.

6) Joachim Katstrup: Fordums Folkeliv paa Mols (i Samlingen til jydsk Historie og Topografi 3. Rk. I, 96).

sen¹⁾. Thorkild Gravlund meddeler, at man ikke skulde betale Bøder i *Tved*, naar man kom for sent til Bystævne. „Det er meget rimeligt, at Molboerne ingen Brug havde for Strafferegler“²⁾. Dog, i *Vistoft* skulde de ifølge Grandebrevet fra 1765 betale Pengebøder, der, naar Byens Tallie klarede, „enten deltes ud til hver Grande i Byen i Forhold efter hans Træer paa Marken og Agres Størrelse, eller og anvendes til, hvad Granderne efter fleste Stemmer anser Byen det tjenlig, som enten Teregelse, Tjære, Hyrder og Markmændenes Fæstelse eller Løn og saa videre“.

Paa *Anholt*, hvor de ogsaa havde en Oldermann, havde de Redelighed paa Tingene. Oldermannen kaldte dem til Tallen (ø: til Gademøde) hver Søndag Eftermiddag at raassel (ø: raadslaa) om Jordens Drift og Høvedernes Gang, enten de skulde gaa løse eller tøjres. Oldermannen havde sin Tallestok med ved Mødet. Paa den havde hver sin Plads, hvor de løse Høveder blev mærkede. Ole Rasmussen byggede siden sin Stue paa det Sted, hvor de gamle havde holdt Tallen. „Det var i Fællesskabets Tid, og den ene kunde ikke gøre anderledes end den anden, alt skulde bestemmes ved Tallen, saasom naar Snæbbet (i Mosen) skulde slaas, og Rugen mejes“³⁾. Paa *Anholt* holdt man ogsaa *Snapsting*, der „er gammelt som Mos paa Træ“. Det var de gamles Lovdag, og den var baade vigtig og højtidelig. Fra Tiden omkring 1780 fortælles, at Allemand mødte hende ved Fogdens i den store Stue. „Saa kom Kofod ind i en rød Kjole, som naaede til Fødderne, og ved hans Side gik to Stokkemænd. Saa spurgte de, om de var her alle. Der blev svaret ja. Saa begyndte han med de Ord: „Retten sættes i Guds og Kongens Navn“. Derpaa læste han Strandingsforordningen og Pligter mod Herskabet og andre Sager, og saa blev der jævnet og dømt i, hvad Folk havde med hverandre. Older-

1) Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 1592.

2) Dansk Bygd I, 46.

3) Evald Tang Kristensen: Øen Anholt i Sagn og Sæd 1891, 98.

manden kom med sin Stok, paa hvilken var opskrevet ethvert Tilfælde, hvori Dyr havde været i Skade. Der var to Vangvittere, som meldte de løsgaaende Dyr for Oldermænd, og saa blev de mærkede paa Stokken. En Gang blev det befalet, at alle gamle Mænd skulde tage deres Skæg af og møde med Krave i Snapsting. Saa var der en Kone, som græd Jammerens Skraal, for hendes Mand havde ingen Krave. Man siger, at da det kneb, bandt hun ham sit eget Lin om Halsen. Naar alle alvorlige Sager i Snapstinget var forhandlede, lagde Herskabet og Anholterne hver 12 Rigsdaler, og nu fik man en morsom Aften for disse Penge. Hele Familien blev budt til Bal med Mad til. Da Kaffen kom i Brug, fik man Kaffe. Den smagte som „Konderbang“ (Kontrabande) og var baade stærk og god. De tre „fornemmeligste“ Koner kogte den, og de fik Lov at tage Grumset hjem for deres Ulejlighed. Siden hen i Tiden kom Punsen til, og der blev sunget Skaaler for mange, ligefra Herskabet til Jordemoderen. Hun gik omkring med sin Snusdaase, fyldt til Laaget, og bød hver en Pris. Dernæst dansede man og morede sig til Dag og saa var det Snapsting forbi¹⁾.

I *Væt* skulde Oldermænd, foruden at varetage Byens Fællesanliggender med Hensyn til at sørge for at udleje Fællesjorderne, holde Byens Fællesvædningsteder i Orden og deslige, ogsaa være Snefogeden behjælpelig ved Snekastningsarbejde. Det var da hans Bestilling at afmærke Stykkerne²⁾. Smed *Jens Kristensen, Tebbestrup*, var i flere Aar *lejet* til at være Oldermænd, fordi han som Smed stadig var ved Hjemmet. I *Thorsager* holdt de længe fast ved det gamle Bylav. Mange Ting var fælles, og Oldermænd holdt Regnskab over Indtægt og Udgift. Dette Regnskab var i 1924 ophørt. Man købte i Fællesskab Bruntjære, og Mændene kom saa sammen for at „bytte Tjære“, som det hed. En af dem smagte

1) E. T. Kr.: Øen Anholt, 97 f.

2) Fra Randers Amt 1908, 96.

paa Tjæren. Hvis den var salt, var den god. Oldermanden opkrævede Tienden. Derfor fik han i Reglen 4 Kr. af Præsten. Der har før i Tiden eksisteret en Bog, de kaldte „Grandebogen“, men den har Meddeleren, Sognefoged *Holst*, Thorsager, der selv har været Oldermand, ikke set¹⁾.

Foruden Oldermanden var der i den gamle Landsby et Par Bestillingsmænd til, som nu hører Historien til, men som ogsaa var af stor Betydning for de smaa Bysamfund. Disse to „Embedsmænd“, som var afhængige af de Bestemmelser, der blev vedtaget af Byens Grander paa Stævnet, var Bysmeden og Byhyrden.

Bysmeden fik Hovedparten af sin Løn i Naturalier og havde Embedsbolig. I *Væt* var det Skik, at han Søndagen efter Kyndelmisse gjorde et Gilde for Bymændene²⁾. Lærer *J. V. Nissen*, Ramten, fortæller, at Bysmeden fik sin Kornløn betalt om Efteraaret, og han gjorde da et *Gilde* for Bymændene. Nogle Steder fik man Grød og Fisk til Smedegildet, andre Steder Smørrebrød o. s. v. Det var ogsaa Skik i nogle Byer, at Smeden fik Korn saaat hos hver Mand i Stedet for Smedekorn³⁾. I *Tebbestrup* fik Bysmeden sin Løn til Helligtrekonger, og han skulde da gøre et villele Gilde for Bymændene. Meddeleren, Smed Jens Kristensen, brød ud af Embedet som Bysmed og byggede selv sin Smedje. Der var nogen Modstand fra Bøndernes Side; de hjalp ham dog villig med Kørsel af Byggemateriale⁴⁾.

Byhyrden, der omtales langt hyppigere og udførligere end Bysmeden i Landsbylovene, havde til Op-gave at vogte den samlede Bys Kvæghjord i Løsdrift paa den Byvang, der laa hen i Græs. Han drev Flokken ud paa Marken om Morgenen og vendte til-

1) Opt. 1924 af Kr. Hald (DFS).

2) Fra Randers Amt 1908, 98.

3) Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 2. Rk. III Bd., 139.

4) Opt. 1917 af Gravlund. Se iøvrigt min Bog: Landsbysmeden 1932.

bage med den om Aftenen. Han havde ofte en Karl eller en Løbedreng med for at hjælpe sig med at holde Styr paa Kreaturerne. Han lønnes mest i Naturalier og, hvis han var gift, boede han i et *Hyrdehus*, der tilhørte Byen. I *J. Bildes Bog*: „Gjerrild Sogns Historie“ 1922, 24, ses et Billede af *Brøndstrup Hyrdehus*. Heri boede i 1797 Hyrden Hans Henriksen. *J. V. Nissen* i *Ramten* anfører i sin udmærkede Skildring af Folkelivet i Nørre og Sønder Djurslands Herreder fra omkring 1850, at en Byhyrde havde følgende faste Løn i Naturalydelser: Brødkorn, Maltbyg, 2 Æg for hvert Vædderlam og 3 for et Gimmerlam, et Maal Mælk om Ugen hos hver Mand baade i Hus og Gaard, dog beholdt hver Ejer en Ko for sig til Malkning den Dag. Hyrden havde en Ager i Marken, en Toft ved Byen, et Hus med Have og fri Brænde. I Julen gik han rundt og sang for Døre. Han fik da følgende Genstande til Festen: 1 Brød, 1 Faarelaar, 1 Stykke Flæsk, 1 Pægl Brændevin, 1 Lys og en Krukke Øl¹⁾. Fra *Øster-Tørslev* har Evald Tang Kristensen følgende Hyrdeskildring: „De havde en Hyrde til Faarene, og han havde et Horn at tude i. Om Efteraaret var han ene, for han skulde vel fare med at holde Faarene af Rugen, men gjorde det jo ikke, saa de gik overalt, hvor de vilde. Om Foraaret havde han en Hjoer med. Naar Faarene fik Lam, skulde Hjorden bære dem hjem. Han havde en bitte Tjald at svøbe hvert ind i, og saa trak han Faaret med ogsaa. For hvert Lam kan kom med, fik han to Æg. Til Løn fik han Korn og Julerente, der bestod af en Julebaj og en Ost, af en Størrelse alt eftersom man havde Faar til. Naar Faarene blev gjent i By om Aftenen, var der saadan Brægen og Tummel, for Faar og Lam kunde jo ikke finde hinanden. Saa skulde der et Par omkring i Byen og finde Lammene til deres Faar. De var jo mærkede“²⁾.

1) Saml. t. j. Hist. og Top. 2. Rk. III, 143.

2) Jysk Almueliv I, Nr. 47.

Her skal ikke meddeles flere Oplysninger om Byhyrder, idet der i min Bog „Byhyrder“ 1928 findes slet ikke saa faa Enkeltheder fra Randers Amt om denne for Landsbyen saa vigtige „Embedsmand“. Jeg tillader mig at henvise interesserede til dette Arbejde, hvori der findes Oplysninger om Byhyrder følgende Steder fra i Randers Amt: Anholt, Asferg, Begtrup, Favsing, Floes, Galten, Gjerrild, Glæsborg, Linde, Marie Magdalene, Mastrup, Mols, Ommersyssel, Randers, Sangstrup, Skarresø, Stenalt, Tebbestrup, Tørring, Øster Tørslev, Virring, Vistoft og Voer. — Siden er kommet til Lærer P. A. Petersens Afhandling om Hyrden *Søren Nielsen i Lime*, f. 1723, d. 1801 (i fra Randers Amt 1928, 95 ff.).

Var Vangen eller Fanget stort nok til, at flere Byers Kvæg kunde græsse der i Forening, ansattes en *Markmand* eller *Fangsfoged*, der havde det Hverv at føre et Slags Overopsyn med Byhyrderne og overhovedet alt vedrørende Bymarken, hvor Kvægflokken græssede. Markmanden var nogle Steder udrustet med en Videkæp, hvorpaa indskares Strafmærker for de Forsømmelser eller Lovovertrædelser, som Bymændene eller Hyrderne og deres Kreaturer gjorde sig skyldige i. Kæppen blev de fleste Steder fremlagt paa Stævnet hver Søndag, og Bøderne blev indkrævede. Markmanden fik sin Løn af Bøderne for de Kreaturer, han traf udenfor det Omraade, hvorpaa Kreaturerne maatte gaa. I det 19. Aarhundrede var det mest *Hyrdedrengene*, det gik ud over, naar Kvæget gik paa forbudte Veje.

Niels Kristensen i *Tørring* fortalte til E. Tang Kristensen, at naar „vore Høveder var kommen om paa Randers Mark, og Markmanden fra *Randers* saa det, saa hvællede han ad os, og saa fik vi travlt med at møde dem. Men Overmarkmanden, der red omkring paa en hvid Hest, han hvælld ikke, og han vilde gøre os Fortræd og tage vore Høveder, naar de ikke var paa deres eget“¹⁾. *Anders Kristensen*,

1)² Jysk Almueliv I, Nr. 35.

Tørring ved Randers, fortalte, at der var en Markmand til at være oppe om Natten og passe paa at vaage over Hegn og Fred. „Folk havde Ager om Ager, men de skiftede jo Agrene af og til. Naar en Indtægt var gaaet igennem med Afgrøder, saa fik hver Mand en ny Indtægt. Om Foraaret kom Klodderne ud i Engen og gik tilfælles en kort Tid. Men saa skulde de derfra, da det samme Stykke skulde slaas længere hen paa Sommeren. Naar Høet var bjerget, kom de igen til at gaa og græsse der“¹⁾. *Peter Justesen Kristensen* i *Dalbymedre* har fortalt E. Tang Kristensen en udmærket Beretning om Markmandsforholdene, og den skal vi høre.

„Hver By havde sin Markmand, der holdt Vagt om Natten, og han havde en 7—8 store Drengene med sig paa en 17, 18 Aar for at passe paa, og det kunde nok gøres behov, da de vilde komme fra de andre Byer og lægge sig i en eller anden Kornvang. De skaante ingen Ting, og den stjælen Græs og Korn var saa indgroet i alle Mennesker den Gang. Det var ellers ingen Spøg at komme med en halv Snes Bæster eller mere og falde an paa en Havremark. Fra *Vinstrup* kom de her ned en Nat med en 11, 12 Bæster, og Per Rajs Dreng og Jens Mogensens og Per Ajesens Dreng her fra Byen, de red ned i *Tørslev* med 33 Heste og lagde sig i et Fald Havre. Saa kom *Tørslev* Markmand efter dem. Knægtene havde et Rideøg, som de kaldte det, at ride paa, og paa det var der en Klokke som en Faareklokke. Men Markmanden havde det bedste Øg, der var i Byen, at ride paa — det havde Markmanden nu altid — og da han nu kom, saa Hestene i Vejret og løb saa sammen i en Klynge, for de kendte Turen, og saa tog de Flugten. Hvis nu Markmanden kunde tage dem, inden de her Drengene kom hjem med dem i deres egen Gaard, saa skulde de give 3 Rigsdaler af Stykket i Huspenge, og det var en køn Sum at komme af med, da de havde faa Penge i de Dage. Men

1) Jysk Almueliv I, Nr. 31.

kunde de naa at drive Bæsterne hjem i Gaarden og faa Portene lukkede, saa kunde den fremmede Markmand ride hjem med en lang Næse. Nu skal vi høre, hvordan det gik den Nat. Tørslev Markmand satte efter Per Andersens Dreng, og han foer jo ud over Markerne med Rideøget, men de andre Heste fulgte Klokken, saa naar Markmanden skulde tage nogen, saa skulde han tage dem allesammen. De andre to Drengene var redne ind i Per Andersens Gaard, for det var den eneste Gaard i Byen, der var indelukt, og de fortalte, hvordan det havde sig. Saa stod Folkene der med Portene aabne og færdige til at lukke, saa snart Drengen kunde slippe fra Markmanden og komme derind. Men nu var der det uheldige for ham, at Byen var lukt inde med Ledde paa alle Sider, da Kreaturerne gik inden for dem om Natten — Bymændene kunde jo ikke have dem til at gaa løse paa Marken — og saa kunde Drengen ikke saadan ride lige til. Han red fem Gange over Byledene, men hver Gang var Tørslev Markmand i Hælene paa ham, og han kunde ikke komme saa nær Gaarden, at han kunde slippe ind for ham. Men den sjette Gang, da faldt Markmandens Hest, og saa fik han Mon at komme saa langt ind i Byen, at han kunde slippe ind i Gaarden. Saa kunde Markmanden ride sin Vej med en lang Næse, naar hans Hest rejste sig igen¹⁾.

Om Markmanden, der altsaa ogsaa næsten agerede som Politibetjent, skal vi endelig høre en Beretning fra *Gimming*. Han gik i denne By sammen med sin Kone ud ved Juletid og fik Julebaj, Laar og Pølse og Tov (ø: Uld) af hver Mand, saa de fik et helt Læs at køre hjem med. „Det kaldtes Julerente, og det fik de, for at de skulde hvælle ad os og ikke tage vore Høveder i Hus. Det var heller ingen Spøg, for der skulde gives 3 Rigsdaler for et Høved i Huspenge, og mange Gange kostede hele Høvedet ikke mere. A ved da en Ko solgt for 15 Mark“²⁾.

1) Jysk Almueliv I, Nr. 33.

2) Jysk Almueliv I, Nr. 35; medd. af N. Kristensen, Tørring.

Bytyr og *Byorne* havde man ogsaa i Landsbyerne. I *Væt* var der en Fælleseng, som endnu hedder *Tyre-engen*. I gamle Dage havde den, som havde Forpligtelsen til at underholde Tyren, den Eng til sit Brug¹⁾. — I *Ramten* afgjordes det fornødne Omskifte med Bytyren ved Mortensgildet. Bytyren holdtes jo af Bymændene i Fællesskab og fodredes paa Omgang²⁾. *Sangstrup* Bymænd (Voldby Sogn) havde fælles Bytyr til sidst i 1880erne. Den stod opstaldet hos en af Gaardmændene et Aar ad Gangen og vederlagsfrit. Den skiftede Plads Mikkelsdag. Den var den eneste anvendelige Tyr i Byen. Man har vist ogsaa i gammel Tid været fælles om en *Orne* i *Sangstrup*³⁾. — De holdt Bytyr i *Skørring*, og det blev bestemt Mikkelstaften, om den skulde bedække et Aar til. Skulde den ikke, skulde der jo købes en ny. Det var ikke almindeligt at beholde en Tyr i to Aar. Saa solgte de de gamle Tyre for en 20—30 Daler, for de unge Tyre ansaas altid for de bedste Springere. Tyren gik paa Skifte mellem Mændene. De Mænd, der var uden for Bylavet, betalte Tyrepenge Mikkelstaften, og saa var der en Del Gadejord, som blev lejet hen. Pengene blev delt paa de forskellige Gaarde, eftersom de havde faaet Gadejord tillagt⁴⁾. — I *Kare* holdt Mændene *Tyregilde* hvert Aar i Februar. Der var en Tyreng, den fulgte med Tyren, og den, der havde Bytyren, fik altsaa Engen. Da blev Fællesjorderne lejet ud til Husmændene. De havde hver sit Navn: Smørhullet o. s. v. De Penge, der kom ind, blev drukken op i Brændevin og Rom. Det Gilde stod hos den gamle Oldermann⁵⁾.

Oldermanden i *Tørring* havde Bytyren, og derfor havde han en Eng, de kaldte Tyreengen. Den gav en 15—16 Læs Hø. Saa fik de Kørne sprungne

1) Fra Randers Amt 1908, 95.

2) J. V. Nissen i Saml. t. j. Hist. og Top. 2. R. III, 128.

3) Opt. 1921 af Karl Fausing (DFS).

4) Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 14.

5) Jysk Almueliv, Tillægsbind IV, Nr. 72.

gratis. Naar Tyren blev for gammel, var Bymændene fælles om at skaffe en ny¹⁾).

I de fleste Byer havde de endnu efter 1850 lidt *Fællesjord*, der som oftest var lejet ud til Husmænd. Disse gav derfor enten Brød og Brændevin til Bylavet eller ogsaa Penge. For saadanne Indtægter holdtes da et *Drikkegilde*. Havde Byen større Indtægter, deltes Resten, eller ogsaa holdtes der et *Mortensgilde* med Smørrebrød, Drik og Dans. Havde Bymændene andet Fællesskab²⁾ end Fællesjord og Bytyr, enten i Skov, paa Hede eller i Vandløb, ordnedes og aftaltes det denne Aften. I 1889 var i *Ramten* Fællesgadejorden ude af Verden og Bytyreholdet utidssvarende, hvorfor Sammenkomsterne Mortensaften var ophørte³⁾).

Den megen Fællesskab gav Anledning til mange Sammenkomster mellem Bymændene, og ved en Del af disse Sammenkomster, hvor der var særlige Emner til Behandling, blev der, som vi allerede har hørt, holdt Gilde med Mad og Drikke.

Oldermandsgildet afholdtes ved Oldermandsskiftet. I *Væt* skete dette *Mikkelsdag*. Om Eftermiddagen lod den gamle Oldermand Bytrommen røre i Landsbyens Gader med Bekendtgørelse, at det var Mikkelsdag. Det var nok til, at Bymændene efter gammel Skik og Brug mødte hos Vedkommende om Aftenen, hvor de opgjorde Byens Fællesanliggender. Bagefter blev de saa beværtede med Mad og Drikke for ikke at tale om de den Gang uundværlige Snapse og smaa Sorte. Inden Selskabet skiltes, modtog den ny Oldermand sin Udnævnelse. Han fulgte Forpligtelsen til næste Aar at lave et lignende Gilde, og den ny Mand fik overleveret de Genstande, som Oldermanden havde opbevaret, saasom Trommen, Tjærepoten, Tappen til Tjæretønden og „Teræggels“. Med det sidste

1) Jysk Almueliv I, Nr. 11.

2) I *Voldby* Sogn havde hver By en *Malkølle*, som Bymændene ejede i Fællig. Det gik derfor paa Omgang mellem dem med at faa maltet.

3) J. V. Nissen i Saml. t. j. Hist. og Top. 2. Rk. III, 128.

maatte Oldermændene stadig være forsynet, saa Bymændene dér kunde hente en Forsyning, naar de havde et Kreatur, som havde faaet Skarn i sig eller var blevet forgjort af ondskabsfulde Mennesker¹⁾. — Oldermændsgildet holdtes i *Tørring* Voldborg Aften. Mændene mødte da hos Oldermændene, der skulde give en Pot Brændevin. „De sad nu og fik noget mere, og til sidst blev de svirende. Det var nu det, de morede dem med, for i den Tid gik det altid løs med at drikke Brændevin, naar de kom sammen. Den nye Oldermænd skulde desuden have Mændene til Høstgilde og Stubtønde det Aar“²⁾. I *Tred* paa Mols stod Oldermændsgildet 2. Nytaarsdag ved Oldermændsskiftet. Forhen nøjedes man med Smørrebrød, „men nu skal det være fint Bord... og saadan et Lavsgilde koster nu let sin Mand et halvt Hundred Kroner“³⁾.

Tiendegilde holdtes, naar Konge- og Præstetiender skulde opkræves. I *Væt* har det vist aldrig været Skik at afholde noget Gilde, naar Kongetienden opkrævedes. Derimod gjorde Præsten Gilde, og det bestod i, at Oldermændene blev tilsagt af Præsten om en bestemt Dag at lade afhente i Præstegaarden $\frac{1}{4}$ Td. godt Øl, 1 Dunk Brændevin og 1 Pund Tobak. For at nyde disse Goder kom Tiendeyderne saa sammen en Aften hos Oldermændene, medens Tiden ellers gik ved Skakspil⁴⁾. *Tiendegilde* holdtes i *Tebbestrup* i Februar. Det gik paa Omgang i Gaardene. Gildet betaltes med en Afgift af Jagt, som en Mand i Randers havde lejet⁵⁾. Oldermændene i *Thorsager*, der opkrævede Tienden, hvorfor han af Præsten fik 4 Kr., gjorde saa et Gilde for Bymændene, hvor de blev trakterede med Smørrebrød og Kaffe. Brændevin, Sukker

1) Fra Randers Amt 1908, 95 ff.

2) Jysk Almueliv I, Nr. 3. Om *Stubtønde* i *Albæk* se *Gravlund*: Dansk Bygd I, 64.

3) *Gravlund*: Danske Bygd I (1917), 46.

4) Fra Randers Amt 1908, 97.

5) Opt. 1917 af Th. *Gravlund* (DFS).

og Tobak blev anskaffet paa Bylavets Regning¹⁾. — Tiendegildet i *Kare* holdtes i Februar. „Præsten sendte én for at tage imod sin Tiende, og Herremanden sendte Forvalteren for at tage sin. Præsten gav et Anker Øl, og Herremanden en halv Rigsdaler. Præsten var en pinvorn Hund, for han gav kun Øl, men hans Formand gav Øl af det bedste og fire Potter Brændevin, to Lys og fire Pund Tobak, og han kom selv og tog imod Tienden. Tidligere blev alt givet til Brændevin, hvoraf der anskaffedes en 30, 40 Potter, men senere købtes ogsaa Rom og Kaffe. Folk tog selv Meldmader med“²⁾. — Tiendegildet holdtes i *Tved* først i Marts hos Oldermændene. Da gav han efter gammel Ret en Dram af sin egen Flaske, naar Mændene kom og naar de gik. Men Præsten, som skulde nyde Tienden, gav to Kroner til Brændevin, som Tiendeyderne lystedes ved imellem de to Oldermændsdramme. „Det er den rette Lavsform med gammel gængse Regler, som har deres egen Tydning, at her samles Bymænd og ikke Svirebrødre“³⁾. — Straks efter Kyndelmisse modtog Præsterne i *Ramtenegnen* deres Tiende, og Sognenes ydende Mænd samledes da en bestemt Dag hos Præsterne for at betale. Her beværtedes med Flæskeskinke, Brød, Smør, Ost, Øl og Brændevin. Nogle Steder bestod Beværtningen af Smørrebrød, Snaps og Kaffe; andre Steder gaves Æbleskiver og Kaffe til Præste- eller Tiendegildet⁴⁾. Om Efteraaret fik Degnen Nannest eller Degnekorn, og Mændene mødtes da til *Degnegilde* og fik Smørrebrød og Snapse, derefter Kaffe og senere hen paa Aftenen Punsch⁵⁾.

Tjæregilde afholdtes om Sommeren, da det er den Tid, Tjæren er mest flydende. Det var i *Væt* en gammel Skik, at Oldermændene skulde købe en Tønde

1) Opt. 1924 af Kr. Hald (DFS).

2) Jysk Almueliv, Tillægsbind IV, Nr. 72.

3) Th. Gravlund: Dansk Bygd I (1917), 46.

4) J. V. Nissen i Saml. t. j. Hist. og Top. 2 Rk. III, 136.

5) Smsts.

Tjære, som saa en Dag blev delt mellem Bymændene, der da mødte med deres Tjærekander for at faa til-delt den Tjære, som de havde Brug for i Løbet af Aaret til Vognsmørelse¹). I *Ramten* holdtes Tjære-regnskabet i Orden med Kridtstreger paa en Fjæl eller paa Modtagerens Tønde. Naar Regnskabet var opgjort, fik en af Mændene den tomme Tønde, og derfor gav han Brændevin. *J. V. Nissen*, *Ramten*, nævner, at et saadant Tjæregilde holdtes i hver By²).

Dobbelgilder („Daavvelgiller“) afholdtes paa *Mols*, naar en Husmand eller Gaardmand havde lidt Tab paa en eller anden Maade, f. Eks. mistet et Kreatur, en Gris o. l. og derfor trængte til Hjælp til Erstatning for Tabet. I dette Øjemed købte han en Kage el. l., om hvilken Gevinst Gæsterne *kastede Terminger* ved Daavvelgilled, ved hvilket de fik gratis Musik, men betalte en vis, forud fastsat Pris for hvert Ter-ningkast, hvorved Manden forskaffede sig en ofte ret betydelig Indtægt, da Prisen var sat temmelig høj for Øjemedets Skyld, og der i Almindelighed var mødt mange Folk, baade inden- og udenogsns. Hver Mand, som gjorde et Kast, fik i Tilgift en „Dram“, og der var mangengang en stor Kappelyst, ikke saa-meget for den ene Gevinsts Skyld, som for at se, hvem der kunde „vende de fleste Øjne“. Den, der enten kunde vende 6 Øjne op 3 Gange i Træk eller ogsaa slaa den hvide Side i Vejret i 3 Kast, havde vundet Gevinsten; men dersom dette skete først paa Natten, købte Manden den igen af vedkommende, for paany at lade Folk kaste om den. Sommetider blev Antallet af de Øjne, enhver slog, skrevet op, og Tal-lene sammenlagte ved Gildets Slutning; den, der da havde det højeste Antal, havde vundet Gevinsten³).

Igangsgilde brugtes paa *Mols*. Enhver ny Mand skulde, for at blive optaget i Bylavet, gøre et Gilde

1) Fra Randers Amt 1908, 98.

2) Saml. t. j. Hist. og Top. 2. Rk. III, 136.

3) Joachim Katstrup: Fordums Folkeliv paa Mols (i Saml. t. j. Hist. og Top. 3. Rk. I, 85 f.).

for de andre Bymænd. I *Strands* brugtes i 1890'erne denne Skik endnu, men ikke i det øvrige Vistoft Sogn, meddeler *Joachim Kattrup*¹⁾. Ifølge Evald Tang Kristensen hed Igangsgildet paa Mols *Mandgilde*. Naar der kom en ny Mand til en Gaard, fik han ikke Fred, førend han havde gjort Mandgilde. Ved hver Lejlighed maatte han høre: „Do skylder waas ed Manndgilld“²⁾. — Til *Kjærmisgildet* i Favsing kom baade Mænd og Koner med. Det holdtes paa Omgang. De blev beværtede med en forfærdelig tyk Melmad med hakket Kød paa. Kunde de ikke spise den, puttede de den i Lommen³⁾.

Vi skal nu tilsidst høre om et lille smukt Gilde: I *Skjærring* holdtes Gilde *Mikkelsaften*. Ved denne Sammenkomst blev Mændene beværtede med Brød, Ost og Brændevin, og Brændevinen betalte de, naar de var færdige. De kunde sidde og sige: „Nu har vi drukket saa meget, hvor meget har vi tilbage i Dunken?“ Naar de saa fik noget i Hovedet, opgjorde de gammel Gæld. En Gang havde de taget sig for at slaa deres *Smed*, og saa skulde de allesammen slaa paa én Gang, for det var jo Meningen, at de allesammen skulde være lige gode. En af dem var noget snøvl, han stod bagved og kunde ikke komme til. Saa sagde han: „Aa, aa, aasse mæ kom te aa gi ham et Pa Hrup (ø: Skrup)“. „Endnu er det Skik, at hver Mand lægger 25 Øre paa sin Plads, inden han gaar. De otte Mænd oven i Byen har endnu Overskoven i Fællesskab, og de deler Udbyttet, nemlig af Høsalg og Gavningstræ til Træskomænd. Det er den Skov, der holder Mikkels-gildet sammen her. Dem, der bor forneden i Byen, de har ingen Skovlodder, men er alligevel med til Mikkels-gilde“⁴⁾.

Foruden de allerede nævnte Gilder, haves der Oplysninger om endnu en Del mindre Gilder fra

1) Joachim Kattrup: Fordums Folkeliv paa Mols (i Saml. t. j. Hist. og Top. 3. Rk. I, 96).

2) Jysk Almueliv IV, Nr. 101.

3) Smsts., Nr. 71.

4) Smsts., Tillægsbind I (1900), Nr. 14, medd. af Niels Gammelgaard, Skjærring.

Randers Amt — foruden naturligvis om alle Aarets Fester og Livets Højtider —, men det vil føre for vidt at meddele Oplysninger om dem alle her, og det er for Resten ogsaa overflødigt, idet der forefindes let tilgængelige Skildringer af disse Smaagilder et Par Steder. *J. V. Nissen*, Ramten, har saaledes omtalt¹⁾, foruden de foran nævnte Gilder, Tørvegilde, Sletgilde, Pløjegilde, Rejsegilde, Rapsgilde, Høstgilde og Klinegilde. Og *N. P. Bjerregaard* har i sin Bog: Sæd og Skik i Ommersyssel, fortalt paa Egnens Folkemaal (1919), givet udførlige og fortrinlige Skildringer af vel nok alle de Gilder, der kendes i *Ommersyssel*. Bjerregaard omtaler saaledes Gadebasser og Nyaarsgaver, Tulegilde, Fastelavnsgilde, Klinegilde, Tørvegilde, Høsletgilde, Ølgilde, Gilder i Høstens Tid, Høstgilde, Hønseøl, Gadelam, Øggilde, Bumlegilde, Høstlørddag, Gammelmandsbal, Julegilder, Doblelgilde, Familiegilder (stort Gilde) og Begravelsesgilder — saa man vil se, der var Gilder nok i gamle Dage.

I det ovenstaaende har det kun været Hensigten at samle paa ét Sted de spredt tilgængelige Optegnelser, som forefindes om mindre Gilder i Randers Amts Landsbyer, hvorfor der ikke medtages Skildringer af de Gilder, som kun er omtalt hos *J. V. Nissen* og *N. P. Bjerregaard*.

I Forhold til adskillige andre jyske Amter er det egentlig slet ikke saa faa Oplysninger, der forefindes i den lokalhistoriske og folkloristiske Litteratur saavel som i Dansk Folkemindesamlings utrykte Stof om Oldermænd og Bystævne, Byhorn og Tromme, Bylavsgilder m. v. fra Randers Amt. Det meste af dette Stof er meddelt i nærværende Afhandling; men der findes naturligvis en hel Del andet Stof over beslægtede Emner, som ikke er benyttet her, fordi man nu engang maa sætte en Grænse for, hvormed og hvad Slags Stof man vil tage med i en kort Aarbogsafhandling. Dette øvrige kulturhistoriske Stof fra Randers Amts gamle Landsbyer kan jo altid blive fremlagt i en senere Aarbog.

1) Saml. t. j. Hist. og Top. 2. Rk. III, 136 ff.

Provst Mogens i Kousted.

Af P. Bugge Vegger, Vorup.

SLÆGTEN Marquard stammer fra Holsten. Den første Mand, man kender af Slægten, er J. Marquard, der var Raadmand i Aabenraa ca. 1640. Hans Søn, Peder Jørgensen Marquard, var Præst i Vorning, Kvorning og Hammershøj. Han var første Gang gift med Gjærrild Olufsdotter, der døde $19/5$ 1719. Efter hendes Død gifter P. J. Marquard sig med Barbara Torbensdatter, f. 1669, d. 1753, Enke efter den rige og lærde Pastor Sechus i Tjele og Vinge.

I Vorning blev Mogens Christian Pedersen Marquard født $11/6$ 1710. Han var Søn af første Ægteskab. Efter at han var bleven Student fra Mariager og $5/7$ 1728 var bleven Kandidat med 2. Karakter, blev han i Aaret 1733 Præst i den lille Landsby Kousted, som ligger 8 km Nordvest for Randers. Han var en lærd Mand, som skrev flere Bøger om Religion; mange af disse Bøger er opbevarede paa det kgl. Bibliotek.

Hvordan han var som Præst, er vanskeligt at sige. Det eneste, som er bevaret fra den Tid, er Biskop Hygums Visitatsbog; heri skriver Biskoppen: „Sognepræst Mogens Marquard taledede intet imod Sandheden, den han alvorligen elsker, efterforsker og forsvarer. Iøvrigt er han en i Theologien, Medicinen og andre Videnskaber velbevandret Mand, samt af stor Capacitet til at fatte og lære mere, men dog intet mindre skikket til, end det, han nu betjener: Prædikeembedet,

thi han var langt mere bequem til at oprejse en forfalden Latinsk Skole af Ruin og sætte den i Flor igen, hvortil han af Naturen langt mere inclinerer og skulde hver Time gerne tage derimod“.

Man ser deraf, at han har været en betydelig Mand paa sit Omraade, men som Prædikant har han næppe haft store Evner til at fængsle sine Tilhørere derude i den lille Landsby. Til Kousted Præstembede hører Annekssognet Raasted, hvortil der er 3 km.

Hertil gik Provsten for det meste, naar han havde kirkelige Handlinger at forrette i Sognet. Man fortæller følgende: „Da Provsten en Vinterdag prædikede i Raasted Kirke, maatte Gudstjenesten afbrydes, medens Kirkegængerne gik ud for at drive nogle Ulve bort, som havde angrebet nogle Heste, som gik paa Marken uden for Kirken“.

Den 3. April 1785 skrev Provsten i Kirkebogen: „Var saa stærk Snefog, at næppe nogen kunde færdes mellem 2 Byer, hvorfor ej heller nogen af Ungdommen kom til Overhøring i Raasted Kirke. Vinteren har nu varet uden Afbrydelse siden $\frac{3}{12}$ 1784.“

I Aaret 1781 blev Mogens Chr. P. Marquard udnævnt til Provst, og han virkede som saadan til sin Død i 1786.

Han blev første Gang gift med Maren Andersdatter, f. $\frac{28}{6}$ 1718, d. $\frac{10}{7}$ 1749 i Kousted Præstegaard. Hun var Datter af Anders Jespersen, Provst for Rougsø Herred og Sognepræst for Ørsted og Estruplund. Anden Gang var han gift med Maren Nielsdatter fra Blegvad i Raasted Sogn, f. $\frac{21}{12}$ 1734, død paa Hedegaard $\frac{14}{2}$ 1813. Den Dag, de blev gift, skrev Provsten i Kirkebogen: „1752 den $\frac{27}{10}$ blev jeg Mogens Christian Marquard og Maren Nielsdatter Blegvad efter kgl. Tilladelse copuleret i Blegvad. Den treenige, almægtige og barmhjertige Gud i Himlen vende sin Barmhjertighed til os for Jesu Christi Skyld, til sit allerhelligste Navns Ære, sin Menigheds Opbyggelse og vores Sjæls Salighed, Amen“.

Provsten var meget flittig. Foruden at han pas-

sede sit Embede, skrev sine Bøger og drev Gaarden, fik han ogsaa Tid til andet Arbejde; saaledes gravede han selv Brønden, som til for faa Aar siden fandtes ved Præstegaarden. Provsten var meget rig, dog maa man vel gaa ud fra, at en Del af denne Rigdom stammer fra hans Fader, Præsten i Vorning, ligesom det vel kan antages, at Rougsø-Provstens Datter bragte Velstand til Huse, da hun flyttede ind i Præstegaarden i Kousted. Endnu findes der i Slægten en gammel Sølvkande, hvorpaa er indgraveret Aarstallet 1674. Denne Sølvkande har tilhørt Rougsø-Provsten Anders Jespersen og gik fra ham i Arv til Provsten i Kousted. I Dødsboet efter Provsten finder vi denne Sølvkande registreret, den vejede 85 Lod og vurderedes til 42 Rdl. 3 Mark. Provsten ejede meget Jordegods særlig i Vorning og Hammershøj, foruden at han i Kousted og Omegn havde Obligationer staaende i mange Gaarde. Desuden havde han en betydelig Del Sølvtøj, hvoraf det meste blev bortsolgt ved Auktionen, som blev holdt efter hans Død.

Foruden Tiendeindtægterne havde han Præstegaarden at drive. I 1786 var der til Gaardens Brug 11 Heste, 8 Køer, 1 Tyr, 5 Kvier, 16 Faar og 2 Væddere, men kun 2 Svin — ingen stor Besætning efter Nutidens Forhold paa en Gaard paa 16 Tdr. Hartkorn. Tillige oplyses der, at der avles 14 Læs Hø, og at der i Marken kan saaes 12 Tdr. Byg og 30 Tdr. Havre foruden Vintersæden.

At der var rede Penge til Huse, viser Skifteforretningen ogsaa. I et jernbundet Skrin var der 800 Rdl. I Slutningen af Skifteforretningen hedder det: „Provstinden blev tilspurgt, om hun havde mere i nogen Maade Børnene til Indtægt at beregne, hvorpaa hun fremkom med 10 smaa Poser med klingende Mønt udi, dels Guld- dels Sølv-Penge, hvilke efter Enkens Opgivende beløb sig til 3500 Rdl.“.

Den samlede Formue i Boet var 18,000 Rdl. Provsten gav en halv Gaard til en dansk Skole i Kousted og skænkede Kvægtienden af 13 Sogne til Hospitalet i Randers.

I første Ægteskab havde Provsten en Søn Peder Marquard, der var Hjælpepræst hos Faderen. Han var en begavet Mand, der skrev et Par Bøger, men døde samme Aar som Faderen 1786, og Datteren Elisabeth Marie Marquard, der blev gift med Lars Nielsen Blichert i Tvede.

I andet Ægteskab var der 10 Børn.

1. Gjørrild, f. $^{20}/_{11}$ 1753. Blev 1771 gift med Espen Christensen i Aamølle.
2. Niels, f. $^{7}/_{5}$ 1755, boede paa Skravad Mølle.
3. David, f. $^{24}/_{4}$ 1757, d. 1771.
4. Barbara, f. $^{23}/_{10}$ 1759, gift med Søren Vinter i Hedegaard, Raasted Sogn.
5. Eliezer, f. $^{31}/_{8}$ 1762, d. 1799.
6. Christen, f. $^{9}/_{6}$ 1765, var Gaardmand i Kondrup.
7. Agatha, f. $^{13}/_{2}$ 1769, gift med Niels Kjeldsen i Gundestrup, Glenstrup Sogn.
8. Christiane, gift med Niels Jensen i Bjergby, Borup Sogn.
9. Marie, f. $^{17}/_{4}$ 1774.
10. Jonathan, f. $^{23}/_{12}$ 1776, d. $^{30}/_{12}$ 1776.

Fra disse Børn stammer mange af Egnens Slægter. Provst Mogens døde $^{7}/_{4}$ og blev begravet Skærtorsdag den $^{26}/_{4}$ 1786 ved den østre Ende af Koret paa Kousted Kirkegaard.

Hvor Provsten hviler, er der nu ingen, der med Sikkerhed ved. En Gravsten, som fandtes paa hans Grav, er for længe siden fjernet, og Gravstedet er taget i Brug af andre og nyere Slægter.

Rømningsmanden.

Ved Hans Birkelund.

EN Fæster under Fævejle Gods, Høgholm Birk, sad i Foraaret 1806 fængslet i Grenaa beskyldt for at have stjaalet et Svin. Han hed Søren Nielsen og var fra Saldrup. Det lykkedes ham at flygte fra Fængslet og komme til København med en Skipper Hans Randlef, der sejlede med Brænde fra Rugaard Strand.

Fra København er Søren Nielsen uforsigtig nok til at skrive et Brev til Skoleholder Trold i Feldballe. Derved bliver hans Opholdssted jo opdaget, og det fører til, at han fanges og føres tilbage vistnok med samme Skipper Randlef, og da han kommer i Land, bliver han ført til Trustrup til Birkefogeden, men inden han bliver afleveret, rømmer han paany og forsvinder, uden at det vides, hvor han blev af.

Men der blev ved Mols og Sønderherreds Ret i Ebeltoft holdt flere Forhør i Sagen, som derved blev belyst i dens ret dramatiske Enkeltheder.

Den 5. Juni fremstod Skoleholder Trold i Retten og forklarede, at han fra Søren Nielsen havde modtaget et Brev dateret København d. 27. Maj med Anmodning om at sende et indlagt Brev til Jens Thomasen i Tirstrup. Trold indser iøvrigt ikke, hvorfor Søren Nielsen har henvendt sig til ham, da han aldrig har haft nogen Omgang end mindre Forbindelse eller Venskab med Søren Nielsen, som han ikke har talt med siden de for 10 Aar siden saas ved Auktionen efter afdøde Hr. Reissfranch i Kolind.

Fisker Peter Anholt fra Rugaard Strand mødte i Retten 7. Juni og vidnede, at han for godt 3 Uger siden om Aftenen havde været ombord hos Skipper Randlef og kom sildig i

Land med sin Jolle. Da stod Søren Nielsen paa Stranden havende paa Armen en Kurv med Æg udi. Han bad Peter Anholt om at sætte sig ombord med disse Æg, da han skulde tale med Skipperen, men talte ikke om, at han vilde til København. Anholt troede at kunne gøre Skipperen en Tjeneste og spurgte derfor ikke Søren Nielsen om hans Navn.

Da de kom ombord, var Skipperen gaaet til Køjs, og ingen vilde vække ham. Næste Dag var Anholt atter ombord; da var Randlef sejlklar og stod og talte med Søren Nielsen og spurgte ham om Rejsepas, hvortil denne svarede: „Ja, vist har jeg Pas baade fra Amtmand og Byfoged, men de ligger blandt Folkenes Tøj i Ruffet, og jeg skal siden vise Skipperen dem“. Skipper Randlef forklarede i Overensstemmelse hermed, at han laa sejlklar, og Vejret var vanskeligt, saa han ikke havde Tid til nøjere at undersøge Søren Niensens Paastand.

Saavidt det af Forhørne forstaas, skulde Søren Nielsen ved sin Tilbagekomst føres til Birkedommer Thorbjørnsen, Petersborg i Trustrup. I den Anledning oplyste Selvejergaardmand Hans Pedersen, Hyllested, at han havde faaet Tilsigelse fra Sognefogeden om at holde Vagt og ledsage Arrestanten til Birkedommeren, men det var sent paa Dagen, og Karlen var i Marken. Da han meldte sig hos Sognefogeden, var det for sent og en anden lejet. Saa fremstod Niels Pedersens Karl i Hyllested, Jens Hansen, og vidnede, at han sidstledne Fredag var hentet hjem ved Solnedgang for at holde Vagt ved Søren Nielsen paa Rugaard Strand sammen med Køresvenden Søren Sørensen, som holdt i hans Madfaders Gaard med den anden Vagtholder Anders Laursen. Kl. 9 om Aftenen kom de til Stranden, hvor de traf Forvalter Mügind fra Rugaard og Søren Nielsen, som Forvalteren leverede dem med Herredsfogedens skriftlige Ordre til at føre ham til Petersborg.

De vilde have bundet ham, men gjorde det ikke, da han lovede villig at følge dem. Saa kørte de, men da de kom til Birkedommerens Gaard, var alt stille og Dørene lukkede. De to Vagtholdere og Køresvenden gik da med Søren Nielsen samlede fra Vognen hen, bankede paa og raabte: „Luk op!“ Søren Nielsen raabte med, men da al deres Banken og Raaben var omsonst, lagde de to Vagtholdere deres Ansigter paa Vinduerne og raabte ind i Værelserne. Imidlertid stod Søren

Nielsen bag ved dem tillige med Køresvenden, og denne raabte nu til deres Forskrækkelse, at nu sprang Søren over Diget. De aflod straks at raabe og kalde og satte alle tre efter ham, men da de ikke var stedlig kendt, og der uden for var en Hoben Ellebuske og Morads, forsvandt Søren Nielsen, saa at de al Ransagning uagtet ikke kunde opdage ham. Jens Hansen gik da hen til et Hus, kaldet Skovfogedhuset, og fik der en Mand opvakt, som fulgte ham til Birkedommerens Hus, og saasom han vidste, hvor Pigerne laa, fik han Folkene i Huset opvakte noget før Solens Opgang.

Da Birkedommeren kom op, befalede han de to Vagtholdere atter at lede efter Flygtningen, men lod Køresvenden køre hjem.

De ledte til op paa Formiddagen forgæves, men da de kom tilbage, skældte Birkedommeren dem ud og ruskede dem i Haaret, og de fik først Lov at drage bort om Eftermiddagen.

Jens Hansen blev spurgt, om Søren Nielsen under Kørselen taledede til sine Ledsagere. Ja, han snakkede med frisk Mod hele Tiden og sagde, at han havde været i København og talt med Kongen selv, at der var aldrig nogen, der kunde gøre ham noget, og at hans Papirer skulde komme til Posthuset i Aarhus. Han ønskede sig ikke ladt i Frihed af Vagtholdet og var ikke bange i nogen Maade; dog tvivlede de noget om ham; mens han var undervejs, vilde han gerne have Benene udhængende over Vognfjælene, hvilket han foregav var, fordi han havde Stivhed og Værk i Benene efter den Behandling, han sagde sig at være vederfaret i Grenaa; men de var færdig med et Bagreb at binde ham, lige som de og i Birkedommerens Gaard beholdt ham hos sig og ikke lod ham sidde paa Vognen, da de gik fra Gaardens Vinduer om i Haven. I det Kammer, hvor de sad hos Birkedommeren, laa et sygt Fruentimmer, som sagde, at hun havde hørt Alarmen, men kunde ikke staa op, og en lille Høsepige, som laa hos hende, turde ikke.

Anders Laursen og Køresvenden Søren Sørensen vidnede væsentligt som Jens Hansen. Køresvenden tilføjede, at Regn og Storm havde hindret dem i at forfølge Rømningsmanden. Birkedommeren var meget vred og sagde, at de skulde blive hos ham, til Søren Nielsen kom til Stede, hvilket dog ikke skete.

Dermed sluttede Forhøret, og Sagen sendtes til Amtet. Men Søren Nielsen fik man aldrig fat i.

Til Medlemmerne!

Aarsmødet holdtes den 2. Juli i Mariager, som Historisk Samfund ogsaa gæstede i 1910. I de mellemliggende Aar er jo imidlertid en Del forandret, bl. a. i den prægtige gamle Klosterkirke, hvor der er foretaget betydelige Restaureringsarbejder. Hr. Overlærer *Elming* holdt i „Hotel Postgaarden“s Sal, der var fyldt til sidste Plads af en interesseret Tilhørerskare, et udmærket Foredrag, hvori han fortalte spredte Træk til Belysning af Byens Historie. Foredraget modtoges med Bifald. Mødedeltagerne begav sig derefter op i Kirken, hvor Hr. *Elming* fra Prædikestolen gav en Oversigt over de udførte Restaureringsarbejder.

Aarsgeneralforsamlingen frembød ikke noget af særlig Interesse. Formanden afgav Beretning og oplæste Regnskabet, og begge Dele godkendtes.

Af Bestyrelsen afgik Hr. Godsejer, cand. theol. *J. Estrup*, der genvalgte med Akklamation. Tillige genvalgte Revisorerne, d'Hrr. Boghandler *Johs. Bachmann* og cand. jur. *Aage Lind*, Skrodhøj.

Som i Fjor mærkes Krisetiden ogsaa i Aar. Der er nogen Nedgang i Medlemstallet, men det kunde have været værre. Dog maa vi fremdeles bede vore trofaste Medlemmer om at virke for Tilgang af nye Medlemmer. Den gode Aarbog er jo mere end tilstrækkeligt Vederlag for det beskedne Kontingent.

P. B. V.:

Engelbert Dröhse,
Samfundets Formand.

Oversigt

over

„Randers Amts historiske Samfund“s Indtægter og Udgifter i det 27. Regnskabsaar fra 1. Januar til 31. December 1932.

Indtægt	Kr.	Ø.	Udgift	Kr.	Ø.
Overført Kassebeholdning fra 1931 . . .	1999	94	Aarsmødet	70	00
Statsbidrag	186	25	Bøger og Assurance	63	60
Solgte Bøger	88	50	Annoncer	24	75
Kontingent	1395	20	Honorar for Stof til Aarbogen	288	30
Renter af Bankbog.	39	42	Porto og Ekspedition	278	40
			Aarbogen og andre Tryksager	1083	60
			Kassebeholdning at overføre	1900	66
Kr.	3709	31	Kr.	3709	31

Randers, i Maj 1933.

Carl Hansen.

Ved Revisionen af dette Regnskab finder vi intet at bemærke.

Johs. Bachmann.

Aage Lind.

Indhold.

<i>Paul Gleerup</i> : Hovedgaarden Hvidsten	Side 5
<i>N. Nielsen</i> : Om Skolevæsenet paa Mols, navnlig i den ældre Tid	- 63
<i>Povl Skadhauge</i> : To Digte om Steen Steensen Blicher af Thomas Lange	- 71
<i>Lods Christensen</i> : Lidt om Mejlby og Fortidsminderne	- 77
<i>Aage Sørensen</i> : Helligkilder	- 80
<i>P. A. Petersen</i> : Nogle Degne fra Lime	- 99
<i>August F. Schmidt</i> : Fra den gamle Landsby	- 122
<i>P. Bugge Vegger</i> : Provst Mogens i Kousted	- 143
<i>Hans Birckelund</i> : Rønningsmanden	- 147
Til Medlemmerne	- 150
Regnskab	- 151
